

MUZEJNÍ SPOLKY VČERA A DNES

Sborník příspěvků ze semináře
k 20. výročí obnovení Včely Čáslavské

Čáslav 2011

Vydáno za finanční podpory Středočeského kraje.

Středočeský kraj

© Muzejní a vlastivědný spolek „Včela Čáslavská“ 2011

Editor: Drahomíra Nováková

Grafická úprava, sazba a zlom © OGMA

ISBN 978-80-260-1092-0

Vážení přátelé, milí čtenáři,

sborník, který se vám dostal do rukou, vychází při příležitosti dvacátého výročí obnovení Včely Čáslavské, spolku, který se významně zapsal do dějin českého muzejnictví. Jeho bohatou činnost veřejnosti připomněla výstava s názvem Není včela jako včela uspořádaná v prostorách výstavní síně na Náměstí Jana Žižky z Trocnova v říjnu letošního roku. 13. října se pak uskutečnil seminář Muzejní spolky včera a dnes. Příspěvky, které na tomto setkání byly předneseny, tvoří jednu část tohoto sborníku. Vztahují se jak k minulosti nejrozličnějších muzejních spolků u nás, které byly čáslavskou Včelou více, či méně ovlivněny, tak k současným spolkům tohoto charakteru a jejich problémům. Ve druhé části sborníku se nacházejí příspěvky, které mapují uplynulé dvacetiletí novodobé existence čáslavského spolku, zejména jeho osvětovou činnost, jejímž základem je pořádání přednášek na nejrozličnější témata regionální historie, dále pak texty dokumentující jeho činnost v oblasti záchrany kulturně historického dědictví. Mám na mysli snahu o záchranu kostelíka svatého Bonifáce v Lochách a průzkum čáslavského podzemí.

Byli bychom rádi, kdybyste shledali tento sborník alespoň trochu užitečným počinem, který ukazuje, že existence našeho spolku má smysl.

Drahomíra Nováková

Obsah

Slovo úvodem	7
<i>Karel Sklenář</i>	
Význam „Včely Čáslavské“ v počátcích českého regionálního muzejnictví	9
<i>Otakar Kirsch</i>	
K vymezení některých základních funkcí spolků jako významných reprezentantů muzejnictví v českých zemích v letech 1867–1951	15
<i>Josef Kremla</i>	
Archeologický sbor Vocol a jeho sbírky	27
<i>Pavel Holman</i>	
Dějiny Muzejního družstva Kašpar Sternberg v Radnicích	45
<i>Michal Kamp</i>	
Vliv kultu Karla Havlíčka na vývoj muzea v Německém Brodě (1874–1945)	51
<i>Helena Stejskalová</i>	
Z historie spolkové a klubové činnosti Jihočeského muzea v Českých Budějovicích	59
<i>Šárka Steinová</i>	
Spolek českého Zemědělského Musea	67
<i>Jan Šimek</i>	
Úloha spolků v počátcích pražského pedagogického muzea	83
<i>Pavel Novák</i>	
Spolek přátel Muzea českého venkova a zámku Kačina včera – dnes...a zítra?	99
<i>Karin Šnajdrová</i>	
Militká Doprovodné programy a Spolek přátel GASK	105
<i>Petr Charvát, Jana Jiroušková, Kateřina Klápšťová, Michaela Freemanová</i>	
Exotika ve sbírkách čáslavského městského muzea	111
<i>Martin Tomášek</i>	
Archeologie – věda pro vědce, koníček pro amatéry, aneb možná dojde i na Lochy	117
<i>Martin Tomášek, Jolana Šanderová</i>	
Záměr záchrany a využití kostelíka sv. Bonifáce v Lochách u Čáslavě	123
<i>Jiří Starý</i>	
Průzkum čáslavského podzemí	129
<i>Petr Čornej</i>	
Jan Žižka v Čáslavi	141

Slovo starosty

Musejní a vlastivědný spolek „Včela Čáslavská“ v Čáslavi má za sebou úctyhodnou tradici rozkvětů, vzletů a startů plných ideálů, tichého usínání, kdy se od předprojektového nadšení postupovalo k realizačnímu vystřízlivění (jak pravila kdysi proslulá anekdota), ba i několik střemhlavých pádů. Nevím, zda se i ostatní starostové této ctihodné asociace také těšili poznatkem, že se na Včelu zřejmě vztahuje proslulé Libušino proroctví, podle něhož entita, kterou jsem konkrétně již zapomněl – tuším, že šlo o kutnohorské doly – „tříkrát sejde a třikrát vzejde zas“. Podle tohoto proroctví by Včela měla před sebou mít nyní již růžovou budoucnost plnou záře přímo nebeské. Jak tomu bude doopravdy, suďtež bozi. Ostatně kdybychom věděli, co nás čeká, jistě bychom se do řady naivních a bláhových podniků vůbec nepouštěli – a proto, jak praví můj učený kolega a přítel Tomáš Durdík, někdy je lépe nevědět.

Sám už ani nevím, kdy jsem vlastně jméno Včely zaslechl poprvé. Stalo se tak, pokud si ještě vybavuji, v mých univerzitních letech a informace se mi dostalo od mého učitele a mistra, totiž Zdeňka Smetánky. Jsa takto předem zpracován neváhal jsem nikterak dát své svolení k výzvě tehdy v Čáslavi pracujícího Jaroslava Maliny, abych se zapojil do nového hodnocení městského pravěku v rámci komplexního průzkumu města podnikaného jihlavskou Geoindustrií. Chovám dosud vřelou vzpomínku na starý čáslavský muzejní depozitář, v němž to tajuplně vonělo starožitnostmi a který mi tolik připomínal místo, kde jsem bral svůj první archeologický rozum – pracovny archeologického oddělení muzea v Hradci Králové, kde se do mé dosud tuhé hlavy a ruky pokoušel vpravit něco archeologické zběhlosti učitel a mistr mých let gymnasijských, Vít Vokolek. Bylo to právě v závěru mých univerzitních studií v Čáslavi, když jsem se poprvé setkal se Soňou Dedíkovou, která měla provázet mé kroky čáslavskou historií i současností po mnohé dny následující.

V letech osmdesátých dvacátého století se můj vztah k Čáslavi, který tak nesměle započal, rozvinul v plné síle. Úkolován záměrem Archeologického ústavu dojížděl jsem do města na Brslence vyhledávat nálezy, nálezy a nálezy, přehrabovat se ve střepích, hledět očima a myslet hlavou. Bylo mi tam příjemně, našel jsem skupinu vlídných a laskavých spolupracovníků a platných pomocníků, se kterými se po práci příjemně sedělo a povídalo.

Počátkem devadesátých let se poměry změnila a vyvstala možnost obnovit činnost Včely. Zprvu jsem ve víru času ani nevnímal, že by se mne to mohlo týkat. Až teprve když mne muzeum oslovilo s dotazem, zda bych svolil k přijetí starostenství spolku, poněkud jsem poskočil a začal přemýšlet. Přišel jsem na to, že Včela pro mne nejspíše ztělesňuje mou fascinaci Čáslaví – ono zcela unikátní prolnutí substance lokálního koloritu českého města s akcenciemi materiálu světového dosahu, který čáslavské muzeum schraňuje. Kdybych se neobával přílišné plechovosti vyznění takových slov, řekl bych, že maxima „srdcem k vlasti, vlastní k lidstvu“ pro mne měla vždy čáslavský rozměr.

Tak se arci dostáváme ke vtělení Včely, Klimentu Čermákovi. Jsou tací, kteří tvrdí, že se mu podobám. Nevím, je-li tomu tak, a nejsem si zcela jist, jak bych reagoval, kdybychom se osobně setkali. Nicméně Kliment Čermák mladší pro mne ztělesňuje živého člověka z masa a kostí, muže své doby vydávajícího se na výpravy do minulosti, v níž doufal najít poučení pro přítomnost a naději pro budoucnost. Je to zřejmě tato výzva, již jsem uposlechl i já a kterou po mne zaslechnou, a jak doufám, vyslyší i naši nástupci a následovníci. Stojíme v dlouhé řadě a předáváme jeden druhému poselství vzcházející z temnot času, neboť *ars longa, vita brevis*.

V Kolíně nad Rýnem dne 15. listopadu 2011. Petr Charvát, starosta spolku

Význam „Včely Čáslavské“ v počátcích českého regionálního muzejnictví

Karel Sklenář

Není možné psát dějiny českých muzeí a vyhnout se přitom jménu „Včela Čáslavská“. Takový zásadní význam má pro vývoj našeho muzejnictví i vědy o něm – muzeologie odvážný krok, k němuž se v roce 1863 odhodlalo několik vzdělaných a osvícených lidí ve venkovském městě, sice donedávna tradičně krajském, přesto ale nijak velkém či bohatém. Prolomili tak doposud u nás víceméně platný názor, že muzea je vhodné zřizovat pouze ve velkých městech a zasvěcovat je celé zemi, státu nebo národu, a jediné tak mohou existovat a rozvíjet se. Čáslav svým příkladem životaschopného „krajinského“, regionálního muzejního spolku otevřela cestu, po níž se dali zprvu jednotlivci, do konce 19. století však už desítky následovníků. Ani mezi nimi všemi se ale Včela a její muzeum neztratily.

Prozíravost „oteců“ Včely¹ byla v tom, že se chopili příležitosti ve vhodné době, která právě tehdy nastala. Kdykoli dříve by jejich pokus byl nejspíše odsouzen k nezdaru.

Muzeum, jak je chápeme dnes, je totiž v obecné rovině výrazným produktem dospívající měšťanské společnosti, emancipující se od feudálních pout; je jedním z nejranějších demokratizačních prvků uvnitř „starého světa“ – nestává se jím ovšem náraz. Stačí vzpomenout, jak nesměle se ještě v 18. století otvíralo široké (neprivilegované) veřejnosti i v tak poměrně liberální zemi, jakou byla Anglie.

Také u nás můžeme sledovat postupný vývoj od učeneckých sbírek renesance a baroka k veřejnému muzeu. První kroky muzejnictví v českých zemích se obvykle spojují se slezskými gymnaziálními pokusy na počátku 19. století a nepovšimnuta zůstává skutečnost, že Praha viděla podobné mnohem dříve: jestliže Matematické muzeum v klementinské koleji (1722) bylo ještě přímým potomkem učeneckých kabinetů, pak České muzeum, chystané přírodovědcem hrabětem Františkem Kinským a uskutečněné rovněž v Klementinu jako sídlo univerzity v roce 1775 pod názvem Pražské přírodovědné muzeum (*Musaeum naturae Pragense*), mělo už mnohem blíže k povaze muzea v dnešním smyslu: mělo kustoda, expozici, katalog, pevné návštěvní hodiny pro veřejnost. V zásadě šlo však stále o studijní prezentaci v tradici sbírek učenců-sběratelů a „veřejnost“ byla (ač ne výslovně) ve skutečnosti zřejmě omezena na další učence, studenty a společensky výše postavené osoby.

Budoucnost ale hledala jinou cestu, kterou určovaly obecné podmínky vývoje v Evropě. Francouzská revoluce podpořila demokratizaci veřejného prostoru a romantismus do něj vnesl vlastenecké citové zaujetí. Jestliže osvícenství preferovalo přírodní vědy, romantismus otevřel dveře vědám historickým, které lépe vycházely vstříc potřebám patriotizmu i nacionalismu. To všechno vytvořilo živnou půdu pro první rozvoj muzeí.²

V německých zemích, představujících v tomto smyslu jakýsi předvoj střední Evropy, se stal typickým jevem této epochy muzejní spolek, nebo přesněji historický, historicko-archeologický spolek pro určitý region, stavící mezi své úkoly v neposlední řadě vytvoření sbírek zpřístupněných veřejnosti – muzea. Tyto spolky měly samozřejmě své vzory v některých starších zemských akademiích a učených společnostech širší povahy, nebo v historicko-archeologických společnostech, které produkoval romantismus především v severoevropských hlavních městech, aniž by se v nich ale uplatňoval muzejní aspekt.

Naproti tomu regionální a lokální spolky, podněcované německým „národním obrozením“ v závěru napoleonského období a mnohdy podporované i drobnými suverény německých státeků, měly blíže k „terénu“ a kladly obvykle od počátku důraz na „národní starožitnosti“ a sbírání historických i archeologických památek někdejší velikosti národa dnes roztržitého a jako celek bezvýznamného. Na počátku stál porýnský spolek „přátel starožitností“ v Bonnu (1814), Unstrutský v Naumburku (1817),

1 K historii Včely Čáslavské JENÍČEK 1904–5; BROŽ 1934; PUBAL 1964; KŮRKA 1974; ŠPÉT b. d., 69; DEDÍKOVÁ 1984; CHARVÁT 1995.

2 Srov. SKLENÁŘ 2001.

sasko-durynský v Halle (1819), kolem poloviny století už jejich počet dosáhl stovky. Je ovšem pravda, že naprostá většina z nich byla v dobovém duchu a možnostech amatérsky starožitnická, odborněji pojatá archeologie se prosazovala jen někde a jen pomalu.

Podobný vývoj, i když ne tak raný a tak spontánní, vidíme i v některých jiných zemích. Nikoli v Rakousku, kde občanská iniciativa nebyla vítána. Tady ovšem byla situace poněkud jiná: v Německu jeden národ rozptýlený do více států, v rakouské říši více národů spojených v jednom státě. Je jasné, proč jazykový nacionalismus, probuzený událostmi před a kolem restaurace starých pořádků ve střední Evropě, z politického hlediska nevyhovoval ani vládám německým, ani rakouské.

Vlna zájmu o muzea se ovšem nevyhnula ani habsburské říši a proto vládní kruhy vyvinuly snahu podchytit snahy o zakládání národních muzeí (typických právě pro střední Evropu) jejich institucionalizací a převodem na ideu zemského muzea, podstatou téměř shodného. Tuto praxi bylo možno nejpočetněji zavést ve vlastních rakouských zemích, jinde byl vývoj různý: ve Slezsku se podařilo potlačit i snahu o zemské muzeum, dosti podobně dopadlo i Brno, kde také od počátku šlo jen o muzeum zemské, a nakonec vlastně v první fázi i Praha, kde nacionalistický směr části zakladatelů byl potlačen v zájmu indiferentního zemského pojetí, pro vládu přijatelnějšího (tady ovšem zamýšlený název „Národní“ přesto nikdy nezmizel a polooficiálně se užíval v souběhu s úředním „Vlastenským muzeem v Čechách“).

Přesto je *Společnost Národního muzea* prvním příkladem muzejní společnosti u nás, i když ne typickým: jednak v ní zpočátku převažoval zájem o přírodní vědy, jednak pořadí kroků bylo opačné – nejprve vzniklo muzeum (1818) a k němu pak teprve (právně 1822) společnost jako jeho vlastník a provozovatel. (Vlastně i v Brně šlo o spolkovou záležitost, ale od sledovaného typu ještě vzdálenější: Františkovo muzeum bylo okrajovým produktem činnosti společnosti primárně hospodářsky zaměřené, která jeho založení neměla původně v programu.)

Klasický model regionálního historicko-archeologického a muzejního spolku se tedy v českých zemích zatím neuplatnil. Společenské a politické poměry „předbřeznové“ éry nevytvářely pro jeho uplatnění vhodné podmínky a v bachovských 50. letech byla spolková činnost prakticky vyloučena.

Jen tehdy mohlo dojít k jevu tak anomálnímu, jako je vlastivědné muzeum z moci územního státního úřadu. První regionální muzeum na nižší než zemské úrovni skutečně vzniklo díky osobnímu zájmu vysokého úředníka: prezident krajského úřadu Maxmilián rytíř Obentraut založil roku 1856 *Muzeum Pražského kraje* při tomto úřadě, v jehož sídle bylo také umístěno (v dnešním Archeologickém ústavu AVČR, konkrétně v zahradním domku obráceném na Klárov) a budoval jeho sbírky administrativní cestou, pomocí podřízených okresních úřadů. Účelem byla dokumentace a prezentace svěřeného správního celku. Po svém odchodu z funkce r. 1861 si vzal tyto sbírky s sebou jako soukromý majetek a předal je Národnímu muzeu.³

Tento moment je příznačný: s Obentrautem odešly i staré poměry, jež jeho muzeum vlastně odráželo. Obnovení ústavních poměrů v Rakouské říši na přelomu let 1860/61 poskytlo nový prostor občanským iniciativám a jedním z výrazných směrů jejich (v užším smyslu) nepolitického uplatnění v prostředí rychle dospívající měšťanské společnosti – spíše v menších než ve velkých městech, spíše v Čechách než na Moravě, spíše v prostředí jazykově českém než německém – se stalo zakládání regionálních vlastivědných a muzejních spolků. Vytvářely je nevelké skupiny předních představitelů měšťanské společnosti, především představitelů svobodných povolání a pedagogů, toužících jednak demonstrovat jednak kulturnost svého působiště, jednak probouzet národní vědomí i krajový patriotismus.⁴

Je zajímavé, jak se zároveň konstituovaly odlišné typy zaměření těchto pokusů. K prvnímu z nich došlo v Jičíně hned na podzim 1861, kdy začala tvořit své sbírky *Muzejní společnost Jičínského kraje* (úředně povolena 1863). Její charakter ovšem poznamenala skutečnost, že vznikla vlastně jako politicky přijatelnější kamufláž pro krajinský hospodářský spolek; muzejní činnost, chápána jako vzdělávací, ne-

3 SKLENÁŘ 1968.

4 K situaci v muzejnictví tohoto období ŠPÉT 1972a; též b. d., 50 a násl.

byla jejím těžištěm, i když významné místo ve společnosti zaujímal tamní středoškolský profesor, historik a archeolog Antonín Vánkomil Maloch. Její vývoj ostatně vedl k otevřené přeměně v Hospodářskou, lesní a průmyslovou jednotu (1870) a nevelká sbírka, která nikdy nebyla regionálním muzeem v pravém slova smyslu, byla v podstatě rozpuštěna. (Větší životnost neprokázal ani Musejní spolek z roku 1883/84 a teprve 90. léta přinesla Jičínu definitivní počátek muzea.)⁵

Podobně spíše prakticky zaměřená byla i *Musejní společnost v Chrudimi* (1865, úředně od 1866), jejíž muzeum lze označit jako typ školsko-naučný a osvětový, poněkud připomínající někdejší gymnazijní muzea v Těšíně a Opavě: těsně spojeno se školami a budováno v podstatě pro jejich potřeby, profilovalo se stále více jako školní kabinet a asi po 10 letech se spolek rozpadl pro nedostatek nových podnětů. Na jeho směr účelněji navázalo teprve chrudimské Průmyslové muzeum pro východní Čechy (1892).⁶

Zřetelně odlišné bylo zaměření třetí společnosti, která souběžně vznikala rovněž na východ od Prahy (všimněme si, že zhruba severovýchodní čtvrtina země, už od obrození opora českého vlastenectví, byla i kolébkou našeho regionálního muzejnictví) a představuje typ výzkumně-památkářský. „*Archaeologický a musejní spolek Včela Čáslavská*“ (úředně povolený v srpnu 1864) totiž, jak už název ukazuje, nejvíce ze všech připomínal tradiční historicko-archeologické spolky západnější Evropy s romantickými kořeny, a zásadně tu působil i přiznaný vzor – Archeologický sbor Společnosti Musea království Českého (NM).

Byla to zřejmě i otázka vlivů a osobností, jež se v Jičíně ani v Chrudimi příliš neuplatnily, zatímco ve šťastnější čáslavské konstelaci se prosadil jednak politický potenciál iniciátora a prvního předsedy Včely JUDr. Josefa Zikmunda, advokáta a poslance zemského sněmu, kde patřil k Riegrovu táboru obránců českého státního práva, jednak nepochybný vliv „sedé eminence“ regionální archeologie, historiografie i dějin umění Františka Beneše, jenž byl nejen prvním konzervátorem státní památkové péče (Ústřední komise) pro bývalý Čáslavský kraj, ale i předním činitelem Archeologického sboru NM, přítelem a jakousi „pravou rukou“ hlavy Sboru (a celé české archeologie) prof. J. E. Vocela – a také archeologickým patronem a učitelem mladého adepta učitelství Klimenta Čermáka. Benešova dodnes nedoceněná osobnost⁷ měla patrně na orientaci Včely vliv rozhodující. A vztah k NM měl konečně i spiritus agens Včely, městský tajemník Leopold Želina, který se už počátkem 50. let jako úředník v Nasavrkách stal přispěvatelem Matice české.

Už ve stanovách sepsaných v červenci 1863 po konzultacích s Archeologickým sborem NM (a úředně schválených v srpnu 1864, čímž spolek právně vznikl) je Včela charakterizována jako „spolek pro sbírání památek a starožitností“, jehož účelem je pátrání po nich, jejich sbírání, ukládání, ochrana a publikace. Včela se této činnosti skutečně iniciativně ujala hned od ustavující valné hromady v září 1864 a s trochou nadsázky se dá říci, že se – při místní omezenosti a malé aktivitě obou výše jmenovaných – stala jakýmsi prvním venkovským protějškem pražského Muzea. Za zmínku stojí první mimopražská archeologická (v dobovém širším smyslu) výstava, uspořádaná v Čáslavi v září 1865.

Vztah Včely i dalších podobných pozdějších spolků k Národnímu muzeu byl však rozporný. První venkovská muzea hleděla ještě na NM jako na národní ústav povahy poněkud posvátné a konzultovala s ním své stanovy i svoji činnost, postupně se ale budováním vlastních sbírek dostávala do konfliktu s jeho zájmy a také v NM po prvotním nadšení z muzejnického vlasteneckého probouzení venkova (např. poskytnutí prostoru pro zprávy Včely v časopise Památky archeologické, členské diplomy Sboru Zikmundovi a Želinovi v září 1865) začaly do popředí pronikat rozpaky a obavy z konkurence, vedoucí později ke stanoviskům víceméně odmítavým i poněkud nadřazeným – jakkoli ještě v 70. letech Archeologický sbor za Smolíkova vedení projevoval venkovským muzejním spolkům přinejmenším slovně vstřícnost. I proto se Včela jako jakýsi „doyen“ venkovských muzeí občas ujímala jejich zájmů i proti Praze, přičemž nepochybně hrály roli Čermákovy nemilé zkušenosti osobní – ačkoli přesto právě on

5 FILIP 1933; ŠPÉT 1972b.

6 ŠPÉT b. d., 70–71; KOBETIČ 1992.

7 SKLENÁŘ 2005, 67–68.

vyzýval ještě na konci století v prvním čísle svého Věstníku: „Všecky spolky musejní a archaeologické necht' pojmu do svých stanov paragraf, kterým zřejmě vyznají, že jsou věrnými pomocníky musea král. Českého – podle příkladu Včely Čáslavské“.⁸ Vzájemnost z časů minulých, na kterou vzpomíná Čermák, se však už neobnovila.

Zbývá ještě připomenout jeden typ – *muzeum městské*, tedy spíše lokální, zakládané nikoli spolkem, ale jednotlivcem nebo malou skupinou vázanou na městskou samosprávu. Prvním příkladem tohoto typu u nás je muzeum vzniklé iniciativou jednotlivce (mlynáře K. Richtera) na radnici ve *Vysokém Mýtě* (podobné sbírky měly i radnice některých jiných měst, například v Hradci Králové, ale ty nebyly jako muzeum deklarovány). Zároveň je příkladem podniku vázaného na jedinou osobu zainteresovaného zakladatele: když ten roku 1877 spojení s městskou samosprávou ukončil, zaniklo i „jeho“ muzeum.

Přes všechny dobré předpoklady se ani Včela nakonec nevyhnula vývoji typickému pro venkovské musejní spolky: po první fázi nadšení a ochoty k práci nastel útlum zájmu a odklon nositelů myšlenky k jiným, praktičtějším činnostem. V zakladatelské fázi regionálních muzeí postihla tato tendence všechny jmenované spolky – spolupůsobila zde totiž pohnutá politická situace po prohrané válce z roku 1866: dualismus, boj za státní právo, deklarace českých poslanců a pasivní opozice, tábory lidu, vyhlášení výjimečného stavu, ostré politické zápasy a opět rostoucí perzekuce počátkem 70. let, vypuknutí vleklé hospodářské krize. Toto ovzduší musejní práci zakladatelů skutečně nesvědčilo.

Včela ani její muzeum však nezaniká, pouze se po roce 1867 utlumí a sbírky čekají na oživení, které přichází v roce 1877, kdy se jako jednatel spolku, později (1891) jeho předseda a vlastně opěrný pilíř celé jeho činnosti ujímá práce mladý učitel Kliment Čermák (1852–1917).⁹ Ve stejném roce vzniká v sousední Kutné Hoře korporace velmi podobného zaměření, rovněž v mnohém navazující na příklad Archeologického sboru NM – Archeologický spolek Vocel. To je ovšem už období nástupu další vlny zakládání muzeí v českých zemích za podmínek znatelně odlišných, příznivějších, spíše už městských než spolkových, a tedy už jiná kapitola jejich dějin.

Byla tedy *Včela Čáslavská* nejvýznamnějším a vlastně jediným výrazným představitelem první fáze vývoje skutečných regionálních muzeí v českých zemích, a jako jediná přenesla kontinuitu do dalších fází, v nichž si dokonce vydobyla postavení jistého střediska mimopražského muzejnictví a kolébky české muzeologie. To jsou jistě dobré důvody, aby její činnost byla jednou zmapována důkladněji, než se (vesměs z jubilejních důvodů) dělo dosud.

Literatura:

- BROŽ, H. 1934: Sedmdesát let práce. *Musejník čáslavský* 4, s. 4–25.
- ČERMÁK, K. 1896: Jest užitečno všude musea zakládati? *Věstník českoslovanských muzeí a spolků archaeologických* 1, s. 17–21.
- DEDÍKOVÁ, S. 1984: 120. výročí založení musejního a archeologického spolku „Včela Čáslavská“ a 100. výročí postavení musejní budovy. *Musejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností* 22/92, s. 158–159.
- FILIP, F. 1933: Ke čtyřicetiletí krajinského musea v Jičíně. *Ročenka Musejního spolku v Jičíně* 1933, 5–8.
- CHARVÁT, P. 1995: 130 let od založení musejního a vlastivědného spolku „Včela Čáslavská“. *Musejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností* 33/103, s. 47–48.
- JENÍČEK, V. V. 1904–5: *Archeologický a musejní spolek „Včela Čáslavská“*. *Českoslovanské letopisy musejní* 2, část I., 8–13, s. 62–64.
- KOBETIČ, P. 1992: *Musejní společnost v Chrudimi (1865–1891)*. *Východočeský sborník historický* 2, s. 171–190.

⁸ ČERMÁK 1896, 20.

⁹ ŽANTOVSKÝ 1952, ŠPÉT 1994, SKLENÁŘ 2003, 102–164; týž 2005, 112–114.

- KŮRKA, A. 1974: 110 let muzejního spolku Včela Čáslavská a 90 let Městského muzea v Čáslavi. Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností 12/82, s. 46–47.
- PUBAL, V. 1964: „Včela Čáslavská“ a její přínos k rozvoji českého muzejnictví v 80. a 90. letech 19. století. Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností 2/72, s. 209–215.
- SKLENÁŘ, K. 1968: Archeologický sbor Národního muzea. In: 150 let Národního muzea. Praha, s. 91–101.
- SKLENÁŘ, K. 1991: Muzeum pražského kraje 1856–1861. Acta regionalia 2, 1966–67, s. 21–31.
- SKLENÁŘ, K. 2001: Obraz vlasti. Příběh Národního muzea. Praha.
- SKLENÁŘ, K. 2003: Bohové, hroby a učitelé. Cesty českých spisovatelů do pravěku. Praha.
- SKLENÁŘ, K. 2005: Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů. Praha.
- ŠPÉT, J. b. d.: Muzea ve vývoji společnosti a národní kultury. Praha.
- ŠPÉT, J. 1972a: Ke vzniku a programu našich nejstarších regionálních muzeí. Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností 10/80, s. 18–23.
- ŠPÉT, J. 1972b: Jičínská musejní společnost z r. 1861. Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností 10/80, s. 148–151.
- ŠPÉT, J. 1994: Kliment Čermák a vlastivědné muzejnictví. Časopis Národního muzea – hist. 163, s. 90–99.
- ŽANTOVSKÝ, J. 1952: Skizza k dobové podobizně Klimenta Čermáka. Čáslav.

K vymezení některých základních funkcí spolků jako významných reprezentantů muzejnictví v českých zemích v letech 1867–1951

Otakar Kirsch

Spolkové organizace sehrály v kulturních, hospodářských i politických dějinách českých zemí devatenáctého a dvacátého století svou nezastupitelnou roli, přesto nebyl jejich význam doposud důkladně zhodnocen.¹ Také v muzeologické literatuře, přes určité výjimky, které usilují o analytičtější přístup,² spíše převládá snaha o zachycení vývoje konkrétních zájmových uskupení.³ Za hlavní příčinu tohoto stavu lze označit především existenci obrovského počtu muzejních spolků, jež se po relativně dlouhou dobu vyvíjely v dosti odlišných podmínkách. Předložená studie proto nemůže a ani nehodlá danou problematiku postihnout v celé její šíři.⁴ Soustředí se pouze na dílčí osvětlení několika základních funkcí, které podle názoru autora tyto organizace plnily v rozmezí let 1867–1951, tedy v období platnosti tzv. spolkového zákona. Postupně se tak bude zabývat spolky jako významnými prostředky působení občanské společnosti v oboru muzejnictví, analyzuje jejich funkci provozovatele a zabezpečovatele muzejních aktivit a pokusí se objasnit roli těchto sdružení při uspokojování potřeb vlastních členů.

Spolek jako prostředek k prosazení zájmů občanské společnosti v oboru muzejnictví

Zařízení muzejního typu se v průběhu devatenáctého a dvacátého století stala bez diskuse nejvýznamnější formou, v jejíchž rámci byl uskutečňován onen specifický vztah člověka ke skutečnosti, který je v muzeologické literatuře označován termínem muzealizace. Za jejich důležité iniciátory, provozovatele a vlastníky můžeme v tomto období označit spolky, jež bývají v historické literatuře řazeny k novému typu sdružování – tzv. asociacím.⁵ Jako mnohdy spontánní projev autonomních skupin tehdejší společnosti vystupovaly s ambicí působit na všechny její vrstvy, čímž se výrazně lišily od většiny představitelů soukromého sběratelství. Plnily tak funkci organizací, prostřednictvím kterých docházelo k participaci zástupců rodící se občanské společnosti v oboru muzejnictví. To ve svých důsledcích znamenalo především „stýkat a potýkat se“ s orgány veřejné správy, přičemž právě tento vztah lze z hlediska dalšího vývoje muzejních spolků chápat jako zcela zásadní a určující.

Již od svých počátků totiž musela tato sdružení čelit zvýšené pozornosti ze strany státu, který si dlouhou dobu nárokoval výsadní postavení ve veřejném sektoru a s výraznou nedůvěrou hleděl na aktivity

1 V české historické literatuře se studie na toto téma velmi často zaměřují na rozbor příslušné „spolkové“ legislativy a z ní vyplývající vzájemný vztah orgánů veřejné správy a spolkových organizací. K tomu např. DRAŠAROVÁ 1993, s. 152–160; DRAŠAROVÁ 1990, s. 297–343; JANÁK 1993, s. 59–93. Především z hlediska zhodnocení některých přístupů převážně zahraničních autorů k dané problematice je důležitá studie KAFKOVÁ 2003, s. 179–193. Pro analýzu spolčování jsou pak metodologicky přínosné práce z dalších oborů jako sociologie, psychologie či politologie. Z nich např. FIALA 1999, s. 52–60.

2 Snahy uceleněji zhodnotit roli spolků lze nalézt spíše ve starších publikacích, jako např. ŠPÉT 2003; týž 1979 či SVOBODA 1949. V nich jsou spolkové organizace do značné míry chápány jako jeden z vývojových stupňů ve správě muzejních institucí, jejichž vrcholem by se mělo stát převzetí těchto institucí státní správou.

3 Z nich můžeme připomenout např. SKLENÁŘ 2007; FUKAL 1952, s. 206–230; VLNAS 1996, s. 23–35. Setkáváme se však také s pokusy o reflexi celkového vývoje muzejních spolků v rámci některých územních celků (např. TUREK 1987, s. 35–47).

4 Kromě základní literatury k problematice muzejnictví v českých zemích bude studie vycházet především z autorova výzkumu německého muzejnictví na Moravě, jehož výsledky shrnul v obhájené disertační práci s názvem *Německé muzejnictví na Moravě*. Disertační práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2008.

5 Asociace, které se ve středoevropském prostoru začaly vyskytovat od druhé poloviny osmnáctého století, se do značné míry odlišují od dřívějších forem sdružování v tzv. korporacích. Na rozdíl od nich do asociace vstupovali lidé na základě vlastního rozhodnutí (princip dobrovolnosti), jednotlivci v nich mohl aktivně ovlivňovat cíle a další směřování sdružení, svými ambicemi se asociace snažily působit v rámci veřejného prostoru pro blaho společnosti, sdružovaly se v nich osoby různého sociálního postavení a neměly vliv na všechny složky života svých členů. NIPPERDEY 1976, s. 174–183.

na něm nezávislých jedinců a institucí.⁶ Zejména v období první poloviny devatenáctého století můžeme mezi oběma stranami hovořit o určité míře pnutí, jež se mimo jiné projevovalo také restrikcemi vůči tehdejšímu muzejnímu společenstvu.⁷ Spíše ale státní orgány v tomto směru usilovaly o získání kontroly nad jejich činností, což bylo dáno určitými obavami z šíření nebezpečných myšlenkových proudů některými představiteli zemských muzeí. Teprve události šedesátých let devatenáctého století přinesly do dosavadního vývoje vzájemných kontaktů nové prvky a tendence, které ve svých důsledcích znamenaly omezení vlivu státního aparátu na chod muzejních institucí.

Tato skutečnost souvisela s rozsáhlými celospolečenskými změnami, kdy orgány státní správy rezignovaly na svůj výsadní podíl na utváření řady druhů lidské činnosti a přenechaly jej samotným občanům. Ti si pak k jejich zajištění začali zakládat zájmové organizace, jejichž vznik a činnost podléhala, zvláště pak díky přijetí spolkovacího zákona v roce 1867, spíše formálnímu dohledu státních a samosprávných institucí. Vytvoření spolku sice bylo možné až po předložení oznámení jeho zakladatelů příslušné zemské vládě (v některých případech ministerstvu vnitra) a posléze spolkových stanov, v drtivé většině případů ale po tomto aktu následovalo souhlasné vyjádření příslušných orgánů. Ani následující kontrolní mechanismy ze strany úřadů činnost spolků příliš neomezovaly, ať už se jednalo o nutnost upozornění na konání spolkových schůzí, jejichž kontrolu občas provádělo policejní ředitelství či zemská správa politická, odevzdávání některých osobních dat, jako byla jména a bydliště členů představenstva, popřípadě pravidelné předávání účetních výkazů.⁸

Uvolnění poměrů ve společnosti přineslo muzejnictví, stejně jako řadě dalších oborů lidské činnosti, široké možnosti dalšího rozvoje. I když u některých již existujících muzeích působily především tzv. učené společnosti již dříve (Praha, Brno), druhá polovina šedesátých a začátek sedmdesátých let odstartoval boom, který se později projevil v konstituování řady muzejních spolků. Právě spolkové organizace se tak staly poměrně frekventovanou a oblíbenou formou muzejní správy, na čemž měl podíl entuziasmus způsobený nově nabytými svobodami a hospodářským úspěchem představitelů měšťanských elit. Nadšení, jež se projevovalo v řadě míst, nicméně v mnoha případech postupně vyprchávalo. Klesal zájem o spolkové aktivity, někde dokonce docházelo i k jejich úplnému pozastavení. Mnozí zástupci zvláště tzv. vlastivědných muzeí si stále zřetelněji uvědomovali, že pro zajištění chodu muzejní instituce je nutný stabilní partner, který by jej pravidelně finančně zaopatřoval.

Nejbližším pomocníkem se spolkům v těchto těžkých chvílích stala především města. V mnoha případech přebírala majetek živořících spolkových organizací, který pak spravovala prostřednictvím tzv. kuratorií. Obvyklé ale byly i případy, kdy představitelé měst jako vlastníci sbírek pověřovali muzejní spolky odbornou správou muzeí. Spolky jako soukromé instituce tak vlastně v mnoha případech začaly působit ve službách městských zastupitelstev.⁹ Lze konstatovat, že právě města se od konce sedmdesátých let postupně propracovala do pozice nejčastějších majitelů sbírek vlastivědných muzeí,¹⁰ u ostatních typů (specializovaná a zemská) však prozatím stále zůstávaly na pozicích vlastníků zastoupeny spíše zájmové organizace.

Poněkud rezervovanější postoj k převzetí odpovědnosti za hmotné zabezpečení spolkových muzeí, jejichž nárůst můžeme v českém prostředí sledovat po uskutečnění dvou velkých výstav v devadesátých letech devatenáctého století,¹¹ však dále měly orgány zemské samosprávy a státní správy. Určité

6 O tom DRAŠAROVÁ 1993, s. 152–160.

7 Pod přísný dohled státních orgánů se dostávaly již některé zakladatelské osobnosti Františkova muzea, zvláště pak Christian Karl André. KROUPA 2006, s. 260–261. O vlivu Bachova aparátu na dění v pražské společnosti SKLENÁŘ 2001, s. 191–195.

8 JANÁK 1951, s. 63–64.

9 SVOBODA 1949, s. 11.

10 Přelomem se v tomto ohledu stalo období 1878–1890, přičemž vliv na konstituování nových muzeí spravovaných městy sehrálo tehdejší politické a ekonomické uklidnění spolu se zvyšujícím se nacionalismem české i německé společnosti. ŠPÉT 1979, s. 63.

11 ŠPÉT 2003, s. 47.

změny pak můžeme zvláště u zemských samosprávných orgánů vysledovat začátkem dvacátého století, kdy byly pod křídla zemské samosprávy přijaty například Moderní galerie Království českého v Praze a Moravské zemské muzeum.¹² Svou snahu o ovlivnění muzejnictví však ventilovaly spíše prostřednictvím přerozdělování ve většině případů nepostačujících subvencí jednotlivým muzejním zařízením, jehož způsob navíc zůstával dosti nesystematický a nekoncepční.¹³ Stát v tomto směru zůstával pasivní i v dalších letech, navíc v jeho zájmu bylo finančně podporovat spíše veřejné sbírky pod správou měst, ke kolekcím v držení spolků pak zůstával jeho vztah dosti rezervovaný.

Svoji první vážnou krizi si ovšem, jako ostatně většina ostatních vydržovatelů muzeí, spolky prožily v období první světové války, kdy byla většina jimi spravovaných zařízení uzavřena, nebo byla alespoň výrazně omezena jejich činnost. Dostí rozporuplně můžeme hodnotit i vývoj těchto organizací v období první republiky. Československo sice přebralo značnou část rakouského zákonodárství včetně spolkového zákona, což vedlo i ke značnému nárůstu muzejních spolků v letech 1918–1938, přesto však lze konstatovat, že takovýto způsob vedení muzejních zařízení se hlavním představitelům tehdejšího muzejnictví nejevil jako nejvhodnější varianta. Kritizována byla především neschopnost spolků aktivity muzeí zabezpečit a zvláště pak možnost ztráty cenných sbírek s významnou kulturní hodnotou v důsledku jejich možného rozpadu.¹⁴ Kritici spolkové správy se rekrutovali především z prostředí Svazu československých muzeí, který se z popudu státních orgánů stal hlavním metodickým orgánem tehdejšího muzejnictví. Provázanost mezi státem a některými svazovými muzejníky pak vedla k tomu, že jejich myšlenky začal za vlastní považovat také stát a jeho zástupce pro oblast muzejnictví – Ministerstvo školství a národní osvěty.

Doposud relativně vstřícný vztah státu k muzejním spolkům se nicméně záhy značně proměnil. I když právě ke konci období tzv. první republiky docházelo ke zvýšené kontrole aktivit především německých zájmových organizací, ty muzejní zůstaly výraznějšího dohledu i sankcí ze strany státního aparátu ušetřeny. Zásadním přelomem se nicméně stalo období následující, reprezentované dvěma totalitními režimy – nacistickým a komunistickým. U obou ideologií se můžeme ve vztahu ke spolkům setkat s podobným přístupem, který souvisel se snahou výrazně omezit význam nezávislých skupin obyvatel ve veřejném životě. Byť zvláště v případě německých okupantů zůstaly mnohé snahy spíše na papíře, docházelo jak v českých, tak německých oblastech českých zemích k rozsáhlému rušení muzejních spolků, jejichž majetek ve většině případů připadl státní správě nebo nově vytvořeným organizacím podléhajícím jejímu přímému dohledu. Hlavním heslem se stala centralizace muzejní sítě, což se zvláště v bývalém československém pohraničí projevilo ve vzniku tzv. okresních muzeí (Kreismuseen), jež často přebírala sbírky menších, v jejich oblasti působících spolkových muzeí a stávala se středisky muzejní práce v daném regionu.¹⁵

K definitivnímu konci spolkových organizací na území českých zemí však došlo až díky zásahům po roce 1948, nicméně některé prvky kulturní politiky Komunistické strany Československa do muzejnictví pronikaly již v období předchozím. Jednalo se především o veřejnou správu organizované převáděním muzejních institucí pod národní výbory, které přebíraly jako orgány státní moci do své správy bývalá německá muzea již těsně po skončení války.¹⁶ Další zásahy na sebe nedaly dlouho čekat. Do struktury spolků záhy citelně zasáhly tzv. akční výbory, které přinutily k odchodu mnoho zasloužilých muzejníků

12 PRAHL – SEKYRKA, 1992, s. 37–45; FIŠER, 2000, s. 3–11.

13 Výjimku tvořil pouze výnos zemského výboru v Brně č. 19.257 z 6. března 1908, jehož prostřednictvím se Moravské zemské muzeum pokusilo postavit do čela všech moravských muzeí. HELFERT 1921, s. 16–17; SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, *Muzejní spolek Moravská Třebová* (nezprac.), kart. 4 – volně položeno, Grundsätze für Subventionierung der Ortsmuseen, příloha č. 1–II. Tagung der Mährischen Ortsmuseen: Mähr. Trübau 25. und 26. April 1908 (zvláštní výtisk).

14 Např. SVOBODA 1949, s. 12.

15 KIRSCH, Otakar 2008, s. 92–106.

16 Přetvoření správy muzea v soukromý podnik již na základě tehdejších legislativních opatření nebylo možné, protože se automaticky stal majetkem státu a jejich zástupců – národních výborů. Ty spolupracovaly s tzv. pověřenci, jejichž pravomoci byly poměrně rozsáhlé. Na rozdíl od prvorepublikových muzejních inspektorů byla v jejich kompetenci, kromě zjišťování

spjatých s dobou první republiky. Formálně však spolky vykonávaly činnost i nadále, byť na ně byl vykonáván dosti citelný nátlak převést své jmění na některou z existujících veřejných institucí.¹⁷ Definitivní konec pro muzejní spolky na dobu takřka čtyřiceti let však přinesla až legislativní opatření z počátku padesátých let, konkrétně pak zákon č. 68/1951 Sb. o dobrovolných organizacích a shromážděních. Na jeho základě postupně docházelo k rušení a likvidaci spolkových muzejních organizací, jejichž majetek byl předáván veřejným korporacím, v první řadě národním výborům.¹⁸

Muzejní spolek jako vykonavatel a zabezpečovatel muzejních aktivit

Pokud chtěli členové zájmových muzejních organizací plnit své veřejné poslání vymezené spolkovými stanovami, museli pravidelně provozovat řadu různorodých aktivit. Tento základní a logický předpoklad nebyl ovšem pro období druhé poloviny devatenáctého a první poloviny dvacátého století úplnou samozřejmostí, a tak ze strany některých vůdčích představitelů tehdejšího muzejnictví docházelo k jeho častému deklarování.¹⁹ Poněkud nestabilní prostředí muzejních spolků, silně závislé na míře angažovanosti vlastních členů, totiž často vedlo k utlumení řady dříve provozovaných činností, v extrémních případech pak dokonce k jejich úplnému zastavení.²⁰ Pro větší přehlednost jsem v následujícím textu použil dobové rozlišení na odborné aktivity a na činnosti, jejichž cílem bylo vytvořit pro ně vhodné podmínky.

Odborné aktivity muzejních spolků

Výzkum odborných aktivit muzeí zůstává v mnoha ohledech značně problematickou záležitostí, což, kromě specifických regionálních podmínek, přímo souviselo také s odlišnými finančními poměry, cíly a vnitřním uspořádáním jednotlivých spolků. Podstatnou roli při analýze této činnosti sehrály také ambice muzejních zájmových organizací ovlivňovat veřejný prostor. Na jedné straně se tak etablovaly jako místa, která ve svých odborných aktivitách odrážela důležité myšlenkové, politické, hospodářské a kulturní trendy tehdejší společnosti, na straně druhé se je však zároveň pokoušela výrazným způsobem formovat. I když v mnoha ohledech se muzeím nedařilo dostatečně rychle reagovat na dobové trendy a změny, jejich významná zásluha na formování řady společenských procesů (demokratizace společnosti, vytváření národní, zemské či regionální identity atd.) je více než patrná.

V rámci samotných odborných aktivit jednotlivých muzejních spolků, s výjimkou těch, jejichž hlavní náplní byla činnost odlišná,²¹ bylo hlavním úkolem spravovat příslušnou muzejní instituci. Pro spolkové organizace to znamenalo především zajistit všechny fáze muzealizačního procesu počínaje výběrem potenciálních muzeálií z původního či již změněného prostředí, pokračující jejich zařazením a uložením do systému sbírky a následnou prezentací takto vytvořeného kompletu veřejnosti konče. Jak již bylo uvedeno, zvláště díky nedostatečnému finančnímu zabezpečení a částečně i neinformovanosti o nových trendech v muzejnictví, se jednotlivé muzejní činnosti nerozvíjely stejnoměrně, některé z nich pak byly

aktuálního stavu a potřeb jednotlivých muzeí, i možnost poměrně významných normativních zásahů týkajících se jak správních, tak i odborných záležitostí příslušných muzeí. ŠPÉT 1988, s. 21–29.

17 HUSA 1951, s. 895–896.

18 ŠPÉT 1988, s. 70–73.

19 V osmdesátých letech devatenáctého století Alfred Lichtwark při reorganizaci hamburské Kunsthalle prohlašoval, že nechce muzeum, které stojí a čeká, nýbrž instituci, jež aktivně zasáhne do umělecké výchovy obyvatelstva. LICHTWARK 1887, s. 14.

20 Existovaly však i případy, kdy nově vzniknuvší spolek nevykonával prakticky žádnou činnost. Tak tomu bylo např. ve Svitavách, kde byly místní sbírky pouze uzamčeny v kufří. SEDLICKÝ 2008; LEISCHING 1903, s. 62–63.

21 Takovou byla například brněnská Moravskoslezská společnost pro zvelebení orby, přírodovědnosti a vlastivědy, která místní Františkovo muzeum fakticky vedla až do přelomu devatenáctého a dvacátého století. Teprve poté bylo přistoupeno k vytvoření Moravské muzejní společnosti, která muzeum spravovala jako majetek země moravské. BRODESSER 1999, s. 380–384.

opomíjeny zcela. I když je v této souvislosti obtížné hovořit v obecné rovině, lze konstatovat, že mnohdy docházelo k hromadění sbírkových předmětů a preferování některých prezentačních aktivit (expoziční, publikační činnost). Naopak stranou zájmu zůstávaly u kustodů dosti nepopulární činnosti jako evidence a inventarizace sbírek, problematika jejich zabezpečení či, možná trochu překvapivě, také pořádání výstav v prostorách muzea.²² Spolková muzea se tak nelišila od svých ostatních protějšků, které se musely vypořádávat s obdobnými problémy. Je však třeba vidět, že tato situace se postupně zlepšovala a představitelé spolkových muzeí, zvláště pod vlivem zájmových organizací muzejních pracovníků působících v českých zemích a četných příkladů ze zahraničí, tuto nerovnováhu postupně odstraňovali.²³

Muzea jako veřejné instituce ovšem nemohla své aktivity redukovat pouze na uvedené muzejní práce. Jako významné kulturní a výchovné instituce se proto pokoušela o rozvoj činností, které souvisely i s dalšími obory kulturního dědictví. Velmi často se objevovaly ve stanovách jako jakýsi doplněk hlavní činnosti, což vyplývalo z absence příbuzné kulturní instituce v dané lokalitě. Muzejní spolky a jejich představitelé se tak angažovali v oblasti památkové péče, ochrany přírody, knihovnictví či archivnictví, v mnoha případech zaštiťovali i vlastivědné bádání v daném regionu či vědecký výzkum v jimi zkoumaném oboru. Velmi důležitou funkci měly spolky také při rozvíjení pozapomenutých kulturních tradic, jakými byla místní řemeslná výroba či lidové zvyky a obyčeje. Muzejní spolky tyto aktivity v řadě případů nevykonávaly samy, ale ve spolupráci s dalšími organizacemi. Často se stávalo, že se muzejní spolek mohl stát součástí jiného odborného uskupení s odlišnými cíli a participovat na jeho chodu a aktivitách.²⁴

Aktivity související se zabezpečením muzejní činnosti

Oblíbenost spolkových organizací jako významného prostředku pro provozování muzejních aktivit v českých zemích nesouvisela pouze s poměrně vstřícným prostředím, které pro jejich působení vytvořil státní aparát. Byť spolky postupně, a to především zvláště v případě muzeí vlastivědných, vyklízely své pozice dalším formám muzejní správy, byly, a to po celé námi sledované období, chápány jako vhodná platforma k zabezpečení stanovených cílů v oblasti muzejnictví. Plnily tak v očích odborné i laické veřejnosti úlohu servisních organizací, které za přispění členské základny vykonávaly poměrně široký okruh činností ve prospěch jimi spravované muzejní instituce. Mezi nimi se obzvláště ní pozornosti dostávalo především obstarávání finančních prostředků, zajištění vhodných expozičních a kancelářských prostor a konečně také získání odborného personálu. K tomu však přibývaly i aktivity související se samotným chodem spolku, k nimž patřily především administrativní a organizační práce.

Asi největší pozornost se v rámci hospodaření spolku soustředěna na **získávání financí**. Ty samozřejmě nebyly určeny pouze pro provoz muzea a odborné činnosti s jeho chodem související, nicméně ve srovnání s ostatními výdaji tvořily právě ony jejich nejrozsáhlejší položku. Vzhledem k rozsahu i poměrně vysokým nákladům při realizaci některých muzejních aktivit bylo snahou představitelů muzejních spolků doplnit rozpočet o víceméně pravidelné příjmy tak, aby roční hospodaření skončilo s malým přebytkem. Samotné způsoby obstarávání těchto prostředků se značně lišily, protože spolky svou činnost

22 O těchto problémech v rámci německo-moravského muzejnictví viz KIRSCH 2008, s. 151–180.

23 Tyto tendence sledujeme již v případě rakouského uměleckoprůmyslového svazu a svazu německo-moravských muzeí, jejichž vznik na přelomu devatenáctého a dvacátého století inicioval brněnský muzejník Julius Leisching. KIRSCH 2010, s. 15–29. V případě českého prostředí období první republiky tuto funkci plnil především Svaz československých muzeí. ŠPÉT 2003, s. 73–77, 99–102.

24 V rámci německo-moravského muzejnictví jím byl například Deutscher Verein für die Geschichte Mährens und Schlesiens (Německý spolek pro dějiny Moravy a Slezska), který ve svém rámci vytvořil tzv. Arbeitsgemeinschaft deutscher Geschichts- und Heimatforscher Mährens und Schlesiens (Pracovní společenství historických a vlastivědných badatelů Moravy a Slezska). Jejími zakládajícími členy se staly muzejní spolky a městská muzea z Šumperka, Uničova, Mohelnice, Šternberku, Zábřehu, Jihlavy, Mikulova a Nového Jičína. Arbeitsgemeinschaft deutscher Geschichts- und Heimatforscher Mährens und Schlesiens. *Zeitschrift des deutschen Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens* 35, 1933, č. 1, s. 40.

nedokázaly sanovat z vlastních zdrojů (členské příspěvky, vstup do expozice, pořádání různých zábav, přednášek a kurzů, případně prodej periodik a publikací). Alespoň v počátcích se jednalo zvláště o to, získat pro věc muzea prosperující soukromé i veřejné subjekty,²⁵ popřípadě jednotlivé osoby, které by se staly hlavními mecenáši spolku. S existencí těchto „velkých“ donátorů se často setkáváme u muzeí specializovaných, zvláště pak technického a uměleckoprůmyslového zaměření (obchodní a živnostenské komory), vlastivědných ústavů (městská zastupitelstva), v určité fázi vývoje byl tento systém obvyklý i u muzeí zemských (zemská samospráva).

To ovšem ani zdaleka neznamenalo, že by se zájmové organizace mohly spolehnout výhradně na takto poskytnuté prostředky. Z celé plejády dalších možností jejich čerpání je nutné připomenout význam soukromého sektoru, v případě vlastivědných muzeí zvláště místních podnikatelů a obchodníků, s nimiž byla navázána těsnější a dlouhodobější spolupráce. Postupně se také ve financování řady muzeí projevila větší pozornost ze strany státní správy a samosprávy, které sice prostřednictvím subvencí podporovaly především tzv. veřejná muzea, nicméně hrály důležitou roli i při naplnění rozpočtu muzejních spolků. I když snahy veřejné správy zlepšit poměry v muzejnictví můžeme sledovat již od začátku dvacátého století, svou renesanci zažily až v období první republiky.²⁶ A nejen to. Díky zemskému a státnímu zákonodárství muzea i spolky, pokud byly prohlášeny za veřejně nebo obecně důležité instituce, získaly celou řadu úlev, jako například vyloučení z exekuce, výhody v případě oceňování, později úlevy daňové, osvobození od colků, celní výhody atd.²⁷

Zásadní a v mnoha případech velmi bolestnou se stala také zkušenost muzejních spolků se **zajištěním vhodných prostor pro administrativní, ale především prezentační účely**. Tato snaha souvisela především se stále výrazněji se projevujícími tendencemi v muzejnictví českých zemí, které směřovaly ke zkvalitnění péče o shromážděné dokumenty a jejich následného zprostředkování veřejnosti. V mnoha případech se jednalo o přirozenou reakci na značně neutěšenou situaci, v níž se většina spolkových muzeí nacházela. Řada muzejníků si uvědomovala, že právě tento faktor má nejen výraznou spojitost se samotným chodem muzea, ale do značné míry ovlivňuje i jeho návštěvnost a prestiž jimi spravované instituce u laické veřejnosti.

Rozpor mezi těmito názory a skutečným stavem muzejních institucí ovšem zůstával nadále obrovský. Většina spolků si jen těžko mohla dovolit postavit nebo odkoupit vhodnou budovu, popřípadě platit komerční ceny za pronájmy objektů, jako tomu bylo v případě několika málo ekonomicky silných spolků.²⁸ Nejsnadnějším způsobem, jak tuto svízelnou situaci vyřešit, bylo jednak sbírky umístit do škol, v nichž byli muzejní kustodi často zaměstnání, či v prostorách lokálních ekonomicky prosperujících subjektů, jakými byly třeba záložny a spořitelny. Daleko vhodnější ale bylo v tomto směru kontaktovat představitele města, kteří pak za víceméně symbolickou částku, v některých případech i zdarma, požadované prostory poskytli. Velmi často se pak jednalo o prostory na radnici či v bývalých církevních objektech. Důležité je, že takto započaté vztahy postupně následně přerůstaly v užší spolupráci a zejména u vlastivědných muzeí mohly vyvrcholit převzetím muzea příslušným městským zastupitelstvem.

25 Zajímavá je v této souvislosti součinnost mezi moravskotřebovským muzeem a místním rodákem Ludwigem Vinzenzem Holzmaisterem žijícím toho času v New Yorku. Na začátku dvacátého století vedla vzájemná spolupráce v založení nadace (Holzmaisterstiftung), prostřednictvím které tento americký průmyslník muzeum finančně podporoval a fakticky spravoval. MARTÍNKOVÁ 1996, s. 13–19; HANSMANN 1937, s. 18.

26 Důležité je v tomto směru zmínit subvence, které spolkům, často za spolupráce se zemskými úřady, vyplácel stát prostřednictvím Ministerstva školství a národní osvěty (kromě dotací určených přímo muzeím se jednalo o prostředky pro archeologický výzkum a ochranu památek). Na některé aktivity muzeím přispívalo i Ministerstvo zemědělství (zemědělská oddělení při vlastivědných muzeích). K jejich získání musel příslušný spolek podat příslušnou žádost a přiložit zprávy o činnosti. SVOBODA 1949, s. 34; ŠPÉT 2003, s. 82. Podobná situace platila i pro muzea německá KIRSCH 2008, s. 140–143.

27 SVOBODA 1949, s. 34–40; Informace: Exekutní zabavení muzejních předmětů. Věstník Československého zemědělského musea 7, 1934, č. 1, s. 40.

28 Těmi se často stávala specializovaná muzea, v mnoha případech hlavně ta uměleckoprůmyslová. PUBAL 1965, s. 57–58.

Důležitou funkcí spolků a jejich hlavních představitelů bylo také **zajištění vhodného personálu pro provoz muzea**. V případě muzejních zájmových organizací můžeme rozlišit dvě základní skupiny, které odpovídaly za odbornou a administrativně-technickou činnost. Je zřejmé, že aplikace tohoto členění na osoby obstarávající chod muzejního spolku je poněkud problematická, protože se, zvláště v menších ústavech, jejich rozlišení do značné míry stíralo. Postupně se však obě kategorie muzejních pracovníků vyprofilovaly jako víceméně samostatné, a to s přesně vymezenými pracovními kompetencemi.

Základním stavebním kamenem první skupiny se stali muzejní kustodi. Do funkce byli jmenováni nejčastěji předsednictvem spolku, přičemž toto rozhodnutí následně většinou potvrdilo valné shromáždění. Správcem sbírek byl často ustanoven některý ze spolkových členů, který na své aktivity obdržel určitou část finančních prostředků a byl za ně hlavním představitelům organizace odpovědný. Kustodi většinou pocházeli z vrstvy akademicky vzdělaných lidí, přičemž u určitých typů muzeí se můžeme setkat častěji s některými profesemi, jako tomu bylo v případě vlastivědných muzeí, kde jasně dominovali učitelé. Náplní činnosti odborného muzejního pracovníka pak bylo obsáhnout všechny již v předchozí podkapitole zmiňované muzejní činnosti, v základních povinnostech nechyběly ani péče o bezpečnost sbírek, jejich propagaci a konečně i styk s dalšími institucemi podobného zaměření.

Samotné vykonávání odborných činností zvláště u větších muzejních zařízení samozřejmě nemohlo ležet na bedrech jednoho člověka, proto se u některých spolkových muzeí setkáváme s existencí většího počtu kustodů. U mnoha dalších institucí ale nebylo možné, zvláště díky finančním nákladům, držet na této pozici více pracovníků. Zvláště v menších spolcích byli proto jmenováni jednotlivci popřípadě skupiny dobrovolníků, kteří odpovídali za určitou konkrétní sbírku, nebo sledovali vývoj v určité lokalitě a muzejní kustody upozorňovali na možnosti získání cenných akvizic. Jistě zajímavým fenoménem je v tomto směru také spolupráce spolků s řadou osobností z předních muzeologických kruhů, která se projevovala nejen v jejich přímém metodickém působení,²⁹ ale v určitých případech i v přímých zásazích do muzejní činnosti.³⁰

Určitou míru provázanosti s odbornou prací v muzeu vykazovaly také osoby, jejichž úkolem bylo zabezpečit stav sbírek a muzejních budov. V mnoha případech ji, jak již bylo řečeno, zastávali samotní kustodi, většinou se však jednalo o k tomu pověřené osoby, které dostávaly různá pojmenování, jako muzejní zřízcenci, správci budov či hlídači. K zabezpečení muzejních činností však samozřejmě přispívali i další představitelé spolku, jejichž aktivity spočívaly ve vyřizování administrativních záležitostí (např. styk s úřady a jinými kulturními institucemi), jež zastávali především tzv. jednatelé. Právě oni se starali také o zajištění vnitřního chodu spolku (organizace zasedání předsednictva a valné hromady, vyplácení zaměstnanců), ale také o jeho prezentaci navenek (pořádání zábav a šibřinek). Možnosti alespoň nepřímo zasahovat do činnosti dané instituce měli také řádní členové, kteří mohli k činnosti spolku podávat různé návrhy a také o nich prostřednictvím hlasování rozhodovat.

29 Tito lidé se rekrutovali především z muzejních svazů. Například Svaz československých muzeí v období první republiky pro tyto účely používal tzv. revizně-kontrolní činnost, která byla prováděna ve zhruba dvouletých intervalech a měla i poradní charakter. ŠPÉT 2003, s. 83–85.

30 V případě německých muzejníků se jednalo především o Julia Leischinga. Ještě před první světovou válkou jej požádali zástupci města Šumperka, aby osobně uspořádal expozici muzea podle zásad obvyklých v brněnském uměleckoprůmyslovém muzeu. VIII. Tagung des Verbandes Deutsch-mährischer Ortsmuseen und II. Mährischer Heimatschutztag. *Mitteilungen des Erzherzog Rainer-Museums für Kunst und Gewerbe* 32, 1914, č. 7, s. 108. V případě Moravské Třebové máme zprávy, že těsně po první světové válce nově utřídil všechny sbírky kromě přírodovědné a numizmatické. Bericht des Kuratoriums der L. V. Holzmaister'schen Museumsstiftung: Museumsbericht. *Mitteilungen zur Volks- und Heimatkunde des Schönhengster Landes* 15, 1919 (uvedeno 14, 1918), s. 178. Některé zdroje hovoří i o tom, že od něj pocházely i koncepty pro uspořádání sbírek v Teplicích, Moravské Ostravě, Terstu a Innsbrucku. Julius Leisching †: *Tagesbote – Morgenblatt* 83, 1933, 28. 5., č. 247, s. 8; P. ST. (Paul Strzemcha-Kirsch). Julius Leisching †: *Zeitschrift des deutschen Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens* 34, 1933, s. 145.

Muzejní spolky jako prostředek k uspokojování potřeb členské základny

Za jednu ze základních funkcí zájmových skupin bývá především v sociologické a psychologické literatuře považována schopnost uspokojovat potřeby vlastních členů.³¹ Také organizace působící na poli muzejnictví proto musíme vnímat jako sdružení fyzických a právnických osob, které svou participací na spolkových aktivitách usilovaly o saturaci vlastních, mnohdy značně specifických představ a tužeb. Zároveň si je třeba při analýze dané problematiky uvědomit, že motivy vstupu jednotlivců do muzejního spolku mohly být do značné míry protichůdné, nebo při jejich volbě mohlo sehrát roli vícero důvodů najednou. Často jejich preference a míra intenzity úzce souvisela s řadou dalších faktorů, mezi které lze zařadit společenské postavení, vzdělání, věk či hodnotová orientace dané osoby, opomenout však nesmíme ani dobové sociální, kulturní a hospodářské vlivy. Následující text by pak měl v obecné rovině upozornit na nejdůležitější pohnutky, které sehrávaly důležitou roli při rozhodnutí tehdejších lidí podílet se na aktivitách dané muzejní organizace.

První z nich souvisí s **uspokojením specifického vztahu člověka ke skutečnosti**, v jehož rámci jsou proti přirozenosti změny a zániku vybírány z okolní reality její svědci s paměťovou a kulturní hodnotou. Zvláště v muzeologii bývá tato relace často vnímána jako „...obecný fenomén, který tvoří organickou součást vývoje člověka i celého lidstva“.³² Shromažďování předmětů dokumentujících různé druhy lidské činnosti či společenský a přírodní ráz dané lokality se pak pro řadu osob stalo významným motivem pro vstup do muzejních spolků. Tuto skupinu tvořili především učitelé a příslušníci akademických povolání, z nichž řada byla zároveň majiteli vlastních, mnohdy velmi kvalitních sbírek.³³ Dá se říci, že právě tyto lidé zde vytvořili elitní vrstvu, jež vedla a organizovala sbírkotvornou činnost muzejního zařízení, nebo se do ní, a to prostřednictvím spolkových struktur, pokoušela výrazněji zasahovat. Do zmíněné kategorie samozřejmě můžeme rámcově zahrnout i členy, kteří sice tuto činnost např. prostřednictvím darů a financí podporovali, neměli však přímý vliv na její samotnou podobu.

Tyto osoby, kromě samotné sběratelské vášně, však měly zároveň ambice aktivně ovlivňovat okolní společnost. To byl také důvod, proč se nespokojily pouze s vytvořením soukromé sbírkové kolekce a právě prostřednictvím muzejních institucí usilovaly o zprostředkování výsledků svého úsilí veřejnosti, a to **výchovně-vzdělávacím působením**. Ve sledovaném období se tak dělo především formou výstav a expozic, jež byly u řady spolkových muzeí doplněny přednáškami, kurzy a publikační činností. Úsilí muzejních pracovníků bylo zaměřeno na všechny společenské vrstvy, přesto se však řada těchto aktivit soustředila, vzhledem k časté přítomnosti učitelů na pozicích kustodů, na školní mládež. Kromě osvojení si různých vědomostí a znalostí ale směřovala i k hlubší identifikaci člověka s národem a regionem (zemská a vlastivědná muzea), státem (specializovaná a vlastivědná muzea) a k výchově k estetickému cítění (galerie, uměleckoprůmyslová muzea).³⁴

Významnou motivací ke vstupu do spolku byla i snaha **vykonávat vědeckou činnost**. Muzejní spolky, jak již bylo uvedeno, se v určitých oblastech stávaly fakticky jedinou institucí, v jejímž rámci bylo možné vykonávat výzkumné práce. V některých případech dokonce spolky, kromě kvalitního badatelského zázemí, vydávaly vlastní periodika, která svou úrovní mnohdy značně překročila rámec regionu.³⁵

31 Za klasiku tohoto pojetí je označován Abrahama Harolda MASLOW a jeho dílo *Motivation and Personality* vydaná v roce 1954 v New Yorku.

32 STRÁNSKÝ 2000, s. 52.

33 Markantní to bylo zvláště v případě oboru dějin umění. O vztahu soukromých sběratelů k muzeím např. SLAVÍČEK 2007, s. 193–206.

34 Ty se své systematizace dočkaly především zásluhou Alfreda Lichtwarka, ředitele hamburské Kunsthalle. V prakticky zaměřených programech, jejichž součástí byly i rozhovory o uměleckých dílech, usiloval o to, aby jejich prostřednictvím mohl seznamovat veřejnost, zvláště pak děti a mládež, s uměním a vychovávat je k estetickému cítění. Svou výchovnou metodu rozpracoval na konkrétních příkladech hlavně v knize LICHTWARK 1915. O Lichtwarkově osobnosti i angažmá v muzejnictví GROSSKOPFF 2002.

35 Za všechny můžeme připomenout třeba Věstník československých muzeí a spolků archeologických, Věstník Československého zemědělského musea či brněnské Mitteilungen des Erzherzog Rainer-Museums für Kunst und Gewerbe.

S vědeckou motivací také úzce souvisela snaha **ochraňovat předměty kulturní a historické hodnoty** a zabráňovat jejich vývozu za hranice, kterou lze v českých zemích ve zvýšené míře nalézt již ve druhé polovině devatenáctého století.³⁶

Řada zájmových organizací, mezi něž patřila i většina muzejních spolků, se ve společnosti těšila značné prestiži. Důležité postavení v jejich vrcholných strukturách pak pro jednotlivé osoby znamenalo i **potvrzení společenského statusu v dané komunitě či vědecké odbornosti v akademických oborech**, které muzeum v rámci své činnosti provozovalo. V čele spolků tak často stály, či alespoň jako tzv. čestní členové figurovaly, přední osobnosti veřejného, hospodářského a vědeckého života. Tato situace samozřejmě byla výhodná i pro daný spolek, který se tak dosti často i z těchto důvodů mohl opřít o pravidelnou finanční podporu z jejich strany. V řadě případů pak právě tito lidé sehráli důležitou roli v procesu transformace muzejních spolků v městské a zemské ústavy.

Další důležitou motivací přítomnou u muzejních spolků pak bylo uspokojování přirozených potřeb **sdužovat se s lidmi s podobných cílů a zájmů**. Členství v nich tak pro mnohé znamenalo nejen zapojení se do veřejného života, ale i vyplnění volnočasových aktivit a výměnu informací, které nemusely přímo souviset s činností spolku. K naplnění těchto potřeb sloužily některými organizacemi vyvíjené odborné činnosti, ale spíše se jimi stávala valná shromáždění a akce, jakými byly například šibřinky, plesy či zábavy. Důležitou funkcí těchto aktivit byla i hlubší identifikace členů s danou organizací, k čemuž byly v těchto případech využívány také trojrozměrné symboly, jakými byly spolkové zástavy, vlajky atd.

Nezanedbatelnou část členské základny muzejních spolků tvořily také soukromé i právnické osoby, které účastí v jeho strukturách sledovaly i **vylepšení vlastní hmotné situace**. Můžeme mezi ně zařadit zvláště průmyslové podniky, finanční ústavy, ale patřili sem také příslušníci některých akademických povolání (lékaři, advokáti), případně místní obchodníci a řemeslníci. Jejich metody vedoucí k získání finančních prostředků byly v případě muzejních zájmových organizací založené především na propagaci a reklamě. Nabývaly mnoha různých forem, přičemž za nejúčinnější strategii v tomto směru, kromě vystavování vlastních produktů na tzv. prodejních výstavách, lze považovat aktivní podporu odborných, organizačních, ale i administrativních činností spolků. K nejvýznamnějším způsobům této pomoci pak patřilo pravidelné poskytování věcných a finančních darů, pronájem vhodných místností, popřípadě osobní účast na některých spolkových projektech. Právě tímto způsobem příslušné subjekty vstupovaly do povědomí okolní komunity a v mnoha případech jí začaly být vnímány jako důležitý faktor pro kulturní rozvoj a udržení integrity daného společenství, což se zvyrazňovalo v případě nestabilních období devatenáctého a dvacátého století.

Závěr

Předložená studie se, a to i přes určité obtíže spojené s obrovským počtem a značnou různorodostí muzejních spolků v českých zemích, pokusila vymezit několik základních funkcí, které tyto organizace v průběhu svého vývoje v rámci oboru muzejnictví plnily. Nejdříve je analyzovala jako jeden z významných projevů občanské společnosti v muzejní sféře, přičemž si všímala především jejich vztahu k veřejné správě. Právě státní orgány měly dosti podstatný vliv na samotné konstituování spolků, kterým ponechaly v této oblasti volné pole působnosti. Rozvoj řady spolků ovšem často narážel na finanční problémy, jež se jejich představitelé snažili vyřešit zapojením orgánů obecní samosprávy do činnosti těchto sdružení. Výsledkem byla ztráta dosavadní dominance spolků jako vlastníků a správců sbírek v průběhu druhé poloviny devatenáctého století, což se ale týkalo především muzeí vlastivědných. Zásahy jednotlivých zemí a států však v tomto směru byly spíše ojedinělé a zůstávaly omezeny na poskytnutí drobných finančních prostředků a převzetí několika muzeí zemskými orgány (Moderní galerie Království českého, Moravské zemské muzeum). Teprve v období první republiky se soustředily na podporu činnosti muzej-

36 Mezi českými muzei se výraznou měrou o rozvoj tohoto fenoménu zasloužila zejména Společnost přátel starožitností. ŠPÉT 1974, s. 3–12. Četné podněty ovšem přicházely i od oficiálních představitelů památkové péče. DVOŘÁK, 1915, s. 17–24.

ních zájmových svazů, které se měly stát hlavním řídicím a metodickým centrem tehdejšího muzejnictví. Citelné zásahy do vzájemného vztahu tak přišly až s nástupem obou totalitních režimů, jejichž cílem bylo činnost spolků zásadním způsobem omezit. Restrikce ze strany státu pak vyvrcholily v padesátých letech dvacátého století, kdy byly muzejní spolky na našem území postupně rušeny. V druhé kapitole byla zhodnocena funkce spolků jako vykonavatelů a zabezpečovatelů muzejních aktivit. Kromě samotného provádění odborných činností šlo o zajištění vhodných podmínek pro tyto aktivity, které spočívaly především v obstarání dostatečné finanční hotovosti, vhodných prostor a kvalitního odborného personálu. Spolky tak plnily úlohu servisních organizací, které se však v tomto směru musely opřít i o další subjekty (obce, země, stát, fyzické a právnické osoby), protože prostředky, jež dokázaly ze své činnosti získat, byly pro jejich provoz naprosto nedostačující. Poslední zkoumanou funkcí muzejních spolků byla jejich schopnost uspokojovat potřeby vlastních členů. Dělo se tak především prostřednictvím participace na odborných aktivitách muzejních spolků (sběratelský pud, potřeba výchovně-vzdělávacího působení, vědecká činnost, ochrana předmětů kulturní hodnoty) a samotným členstvím v této organizaci (sdružovat se s lidmi podobných zájmů, vylepšení vlastní ekonomické situace, potvrzení statusu v sociální či vědecké komunitě). Spolky, jejichž činnost jako významných provozovatelů a vlastníků muzeí, byla v padesátých letech násilně přerušena, však přesto mohou být určitou inspirací i dnes. Minimálně v tom, jakým způsobem k sobě dokázaly připoutat zástupce laické veřejnosti a vzbudit v nich zájem o muzejní obor.

Literatura:

- BRODESSER, S. 1999: Moravské zemské muzeum před sto lety. *Vlastivědný věstník moravský* 51, č. 4, s. 380–384. ISSN 0323-2581.
- DRAŠAROVÁ, E. 1990: Soupis právních předpisů a dokumentů ke spolčovacímu právu z fondů Státního ústředního archivu v Praze od poloviny 18. století do roku 1918. *Sborník archivních prací* 40, č. 2, s. 297–343. ISSN 0036-5246.
- DRAŠAROVÁ, E. 1993: Stát, spolek a spolčování. *Paginae historiae* 1, s. 152–160. ISSN 1211-9768.
- DVOŘÁK, M. 1915: Sammler, Museen und Denkmalpflege. *Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege* 14, řada 3, s. 17–24.
- FIALA, P. 1999: Definice zájmových skupin. K některým teoretickým problémům politologického výzkumu organizovaných zájmů. *Politologický časopis* 6, č. 1, s. 52–60. ISSN 1211-3247.
- FIŠER, Z. 2000: Františkovo muzeum první rok ve správě markrabství Moravského. *Časopis Moravského muzea, vědy společenské* 85, s. 3–11. ISSN 0323-0570.
- FUKAL, R. 1952: Dějiny Musejního spolku v Brně 1888–1952. *Vlastivědný věstník moravský* 7, s. 206–230.
- GROSSKOPFF, R. 2002: Alfred Lichtwark. *Hamburger Köpfe*. Hamburg, Ellert und Richter. ISBN 3-8319-0076-0.
- HANSMANN, M. 1937: Das L. V. Holzmaistermuseum in Mährisch Trübau. In: *Der politische Bezirk Mährisch Trübau mit den Gerichtsbezirken Mährisch Trübau, Zwittau und Gewitsch*. Hohenstadt.
- HELFERT, J. 1921: Na nové dráhy. Nástin minulosti a úkolů zemského muzea moravského v Brně. *Věstník moravského muzea zemského v Brně* 1, č. 1–3, s. 16–17.
- HUSA, V. 1951: Za zlepšení práce v našich muzeích. *Tvorba* 20, č. 37, s. 895–896.
- JANÁK, J. 1993: Spolky v českých zemích do roku 1951. In: KORDIOVSKÝ, E. *Politické strany a spolky na jižní Moravě*. XXII. Mikulovské sympozium 7.–8. října 1992. Brno, Státní okresní archiv Břeclav, s. 59–93.
- KAFKOVÁ, R. 2003: Spolčování – geneze, význam v rámci občanské společnosti, stav bádání v české historiografii a jeho úkoly. *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity*, č. 10, s. 179–193. ISSN 1213-8452.

- KIRSCH, O. 2010: Julius Leisching a jeho podíl na organizaci muzejnictví v Předlitavsku. *Studia historica Brunensia* 57, č. 1, s. 15–29. ISSN 1803-7429.
- KIRSCH, O. 2008: Německé muzejnictví na Moravě. Disertační práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity. Brno.
- KROUPA, J. 2006: Alchymie štěstí: pozdní osvícenství a moravská společnost 1770–1810. 2. rozš. a upr. vyd. Brno, ERA, s. 260–261. ISBN 80-7366-063-6.
- LEISCHING, J. 1903: Die Bedeutung der Ortsmuseen. *Mitteilungen des Mährischen Gewerbemuseums in Brünn* 21, č. 8, s. 62–63.
- LICHTWARK, A. 1887: *Zur Organisation Hamburger Kunsthalle*. Hamburg, Otto Meissner.
- LICHTWARK, A. 1915: Výcvik nazírání na díla umělecká. Časové otázky a rozpravy pedagogické, sv. 3. Praha, Dědictví Komenského.
- MARTÍNKOVÁ, J. 1996: L. V. Holzmaister a muzeum v Moravské Třebové. *Moravskotřebovské vlastivědné listy* 7, zvláštní vydání, s. 13–19. ISSN 1211-1317.
- NIPPERDEY, T. 1976: Verein als soziale Struktur in Deutschland im späten 18. und frühen 19. Jahrhundert. In: NIPPERDEY, T.: *Gesellschaft, Kultur, Theorie: gesammelte Aufsätze zur neueren Geschichte*, Ed. T. Nipperdey. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, s. 174–205.
- PRAHL, R. – SEKYRKA, T. 1992: „Pokojný zápas obou kmenů“ v Moderní galerii. (Poznámky k německému odboru). In: MUSIL, R.: *Moderní galerie tenkrát. 1902–1942*. (Katalog výstavy). Praha, s. 37–45.
- PUBAL, V. 1965: Zakládání uměleckoprůmyslových muzeí a jejich výchovná a vzdělávací činnost. *Acta regionalia*, s. 57–58.
- SEDLICKÝ, J. 2008: Vývoj německého muzejnictví ve Svitavách v letech 1894–1938. Bakalářská práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno.
- SKLENÁŘ, K. 2001: *Obraz vlasti. Příběh Národního muzea*. Praha, s. 191–195. ISBN 80-7185-399-2.
- SKLENÁŘ, K. 2007: *Společnost Národního muzea v dějinách i v současnosti*. Praha, Společnost Národního muzea. ISBN 978-80-86078-74-8.
- SLAVÍČEK, L. 2007: *Sobě, umění, přátelům. Kapitoly z dějin sběratelství v Čechách a na Moravě 1650–1939*. Brno, Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal. ISBN 978-80-87029-22-0.
- SVOBODA, J. F. 1949: *Zásady českého muzejnictví*. Praha, Svaz českých muzeí.
- STRÁNSKÝ, Z. Z. 2000: *Úvod do studia muzeologie*. 2. aktualizované a rozšířené vydání. Brno, Masarykova univerzita. ISBN 80-210-1272-2.
- ŠPÉT, J. 1974: Podíl Společnosti přátel starožitností na organizaci památkové péče na konci 19. století. *Zprávy Společnosti přátel starožitností za rok 1974*, s. 3–12.
- ŠPÉT, J. 1979: *Muzea ve vývoji společnosti a národní kultury*. Praha, Národní muzeum.
- ŠPÉT, J. 1988: *Formování a rozvoj socialistického muzejnictví v ČSR (1945–1985)*. Praha, Národní muzeum v Praze.
- ŠPÉT, J. 2003: *Přehled vývoje českého muzejnictví I (do roku 1945)*. 2. vyd. Brno, Masarykova univerzita. ISBN 80-210-3206-5.
- TUREK, A. 1987: Bývalé muzejní spolky na Novojičínsku. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 39, s. 35–47.
- VLNAS, V. 1996: Znovuvyzdvižení umění a vkusu. Společnost vlasteneckých přátel umění v letech 1796–1840. In: VLNAS, V.: *Obrazárna v Čechách 1796–1918*. Katalog výstavy uspořádané Národní galerií v Praze u příležitosti dvoustého výročí založení Obrazárny Společnosti vlasteneckých přátel umění v Čechách. Praha, Gallery – Národní galerie, s. 23–35. ISBN 80-7035-106-3.

Archeologický sbor Vocol a jeho sbírky

Josef Kremla

Kutná Hora zaujímala ve středověku post nejvýznamnějšího královského města hned za pražským souměstím. S koncem dolování během třicetileté války a přenesení mincovny do Prahy (1726) její význam rychle upadal. Na počátku 19. století zbyla z bývalé slávy už jen vzpomínka. Národní obrození a emancipace českého národa přišly do Kutné Hory s výrazným zpožděním. Obyvatelé města s obdobnými zájmy se začali setkávat v hostincích v tzv. stolních společnostech, které se po polovině století začaly přeměňovat v první spolky. V průběhu druhé poloviny 19. století vzniklo v Kutné Hoře několik desítek nejrozličnějších spolků. Svým mimořádným a nadregionálním významem mezi nimi zcela jistě vynikal Archeologický sbor Vocol založený počátkem roku 1877. U jeho zrodu stály přední osobnosti města – intelligence (učitelé, právníci a soudci, kněží, lékaři a lékárníci, ...). Svou činnost ovlivnil sbor Vocol zájemce o historii i v dalších „venkovských“ městech, takže i zde byla následně zakládána řada tzv. archeologických (v dnešním slova smyslu muzejních) spolků.

Archeologický sbor Vocol, resp. jeho přípravný výbor, se poprvé sešel 6. ledna 1877 z popudu učitele zdejší c. k. vyšší reálné školy Františka Augusta Slavíka. Výbor vytvořil sborové stanovy, které české místodržitelství v Praze schválilo hned 1. února. Na první řádné valné hromadě 18. února byl do čela zvolen Václav Otokar Předák, prezident c. k. krajského soudu. Zvolený výbor na své schůzi 12. března stanovil pět hlavních úkolů sboru. V bodě 2 se dočteme: „*Pro sbírky žádati o památky, chované od některých soukromníků, aby je sboru buď darovali nebo půjčili; žádati pány, s nimiž náš J. E. Vocol, Tyl, Reutenkranc, Polák a jiní slavní mužové byli si dopisovali, aby pozůstalé rukopisy a listy laskavě sboru darovali, neb aspoň k opsání půjčili; pak hleděti, aby památky zdejší v Praze a jinde chované byly popsány, vyobrazeny, kdyby nebylo možno v originále jich získati; sbíratí pečeti obecní, cechovní a jiné, znaky, nápisy, historické pověsti místní a podobné; vyobraziti všecky důležité památky, které dosud nejsou vyobrazeny nebo již dávno vykresleny*“.¹

Muzeum

Patrně nikdo ze zakladatelů sboru Vocol neočekával, v jakém množství se bude dařit získávat nové sbírky. V prvních letech (1877 až 1879) bylo vše provizorně uloženo v budově reálné školy,² jejímž ředitelem byl Jiří Zach, toho času místopředseda Vocela. Po dvou letech však již tyto prostory nestačily. Na základě znění § 31, odstavce b sborových stanov³ se proto výbor rozhodl požádat městskou radu o přidělení místnosti v budově radnice, která tehdy sídlila v Kamenného domě.⁴ Město žádosti vyhovělo a na své náklady nechalo upravit jednu místnost vedle archivu. V roce 1880 tak mohlo dojít k přestěhování všech sbírek do nových prostor. Ve výroční zprávě⁵ první správce muzejních sbírek Jan Josef Řehák pozitivně popisuje nové uložení sbírek do skříní a vitrín. Sbírkou zde však vydržely pouze šest let.

Rychle se rozrůstající sbírkový fond si totiž vyžádal hledání nových větších prostor. I tentokrát vyšlo město sboru vstříc a od roku 1886 pronajalo za roční poplatek 200 zlatých několik místností v přízemí Breuerova domu na Panském náměstí.⁶ V srpnu byly místnosti opraveny a koncem měsíce mohly být sbírky přestěhovány. Povož na stěhování zapůjčil starosta Vojtěch Moravec, správci sbírek Emanuelu

1 Zpráva archaeologického sboru Vocela v Hoře Kutné a okolí za rok 1877. Kutná Hora 1878, s. 6.

2 Na Náměstí čp. 417.

3 Kdyby sbor přestati měl, případně veškeré sborové jmění obci kutnohorské k založení musea.

4 Václavské náměstí čp. 183.

5 Zpráva archaeologického sboru Vocela v Hoře Kutné a okolí za rok 1880. Kutná Hora 1881, s. 21–22.

6 Palackého náměstí čp. 377 – tzv. Sankturinovský dům.

Lemingerovi pomáhal mimo žáků reálky i student medicíny Prokop Slavík.⁷ Především díky jeho pomoci se podařilo otevřít muzeum veřejnosti již 2. září v rámci kutnohorské hospodářské výstavy. Hned po necelých dvou letech došlo ke třetímu stěhování. Spořitelna města Kutné Hory vyčlenila v roce 1888 několik místností v prvním patře svého nově postaveného sídla.⁸ Nájemné i zde za sbor hradila městská obec. Sbírky byly přemístěny v průběhu července, opět s velkou pomocí žáků, a v srpnu bylo muzeum otevřeno pro veřejnost. Muzeum Archeologického sboru Vocel se otvíralo pro všechny zájemce každou neděli dopoledne od svátku svatého Jana Nepomuckého (19. června) až do svátku svatého Václava (28. září). Mimo tyto termíny byl vstup navíc umožněn všem badatelům, vzácným návštěvám města nebo školním skupinám.

V prostorách městské spořitelny vydrželo muzeum rovných deset let. Na samém sklonku století si nechal městský úřad pro své sídlo upravit nově získaný Vlašský dvůr, a tak mohl přepustit sboru Vocel tři prostorné místnosti a několik menších v bývalé radnici. Sbírky se tak v létě roku 1898 stěhovaly zpět do Kamenného domu. Stěhování a novou instalaci směřoval Leminger k blížícímu se II. sjezdu českých archeologů a muzejních spolků v Kutné Hoře, který se konal u příležitosti 100. výročí narození Františka Palackého ve dnech 27. a 28. srpna.⁹ Přes zimu se sbírky částečně přerovnaly a douspořádaly, takže na následující sezonu bylo muzeum opět připraveno k otevření. Pro rok 1899 máme i první přesnější údaj o návštěvnosti – 1211 osob + mimořádné a významné návštěvy a školní zájezdy.

Hned následující rok ale musel být Kamenný dům zcela vyklizen. Sbírky byly tentokrát uloženy po nejrůznějších depozitářích, pouze cennosti (mince, typáře a zlatnické výrobky) našly útočiště v pokladnici městského úřadu. Důvodem této situace však nebyla žádná pohroma, ale ochota města kompletně rekonstruovat celý Kamenný dům výhradně pro potřeby muzea! Anebo jak píše tehdejší předseda sboru Karel Vorlíček: „*Nejkrásnějším však důkazem důvěry a přízně ku sboru našemu jest Kamenný dům, za panování krále Vladislava zbudovaný, nákladem knížecím a vkusem ušlechtilým obnovený, slavnou městskou radou „Vocelu“ k účelům musejním věnovaný.*“¹⁰ Představitelé sboru mohli na opravy nejen dohlížet, ale i připomínkovat je tak, aby výsledek opravdu co nejvíce vyhovoval potřebám muzea. Tři roky trvající rekonstrukce vedená Ludvíkem Láblerem znamenala pochopitelně velkou zátěž fyzického stavu uskladněných sbírkových předmětů. Jak se ale nakonec ukázalo, ani nevhodné uložení ani časté stěhování, až na několik zcela nepatrných případů, sbírkový fond nepoškodily.

V roce 1902 bylo možné nastěhovat veškeré sborové sbírky zpět do Kamenného domu a nově je roztrdit a uspořádat. Rozsáhlé prostory umožnily Emanuelu Lemingerovi rozdělit sbírky podle oborů do různých místností a vytvořit tak skutečně koncepční expozici. Nové skříně a vitríny pochopitelně zajišťovaly nejen prezentaci vybraných předmětů, ale i uložení všech zbývajících sbírek. I přesto, jak je patrné z dobových fotografií,¹¹ se expozice postupně stala zcela přeplněnou a připomínala spíše otevřený depozitář. Ve sklepních prostorách vznikla expozice kamenické práce, která zachycovala především vyměňené kamenosochařské prvky z průčelí Kamenného domu a ze sborem již téměř dokončené generální rekonstrukce chrámu svaté Panny Barbory.¹² V přízemí (mázhausu) Leminger umístil sádrové modely

7 Prokop Slavík byl nejen nadějným studentem, ale i velkým příznivcem sboru Vocel. Bohužel však již v roce 1888 zemřel. Sboru odkázal veškerou svou finanční hotovost, aby za ni nechal opravit fresky v jedné ze svatobarborských kaplí. Přizvaný František Sequens, profesor malířské akademie v Praze, určil jako nejvhodnější Svatováclavskou kapli, za jejíž restauraci požadoval 1200 zlatých.

8 Husova ulice čp. 145.

9 Hlavním pořadatelem sjezdu však nebyl sbor Vocel, ale Včela Čáslavská v čele s Klimentem Čermákem. Tohoto dvou denního setkání se zúčastnila celá řada významných osobností českého dějepisce, archeologie a muzejnictví, např. Jaromír Čelakovský, Karel Václav Adámek nebo Kliment Čermák.

10 *Zpráva archeologického sboru Vocel v Hoře Kutné a okolí za rok 1900–1907*. Kutná Hora 1908, s. 21.

11 Fotodokumentaci expozice nechal pořídit nový správce muzea František Grimm jako památku instalace zesnulého Emanuela Lemingera. Všechny fotografie následně otiskl ve výroční zprávě za léta 1929 až 1933.

12 Současná expozice Českého muzea stříbra *Lapidarium* je umístěna ve stejných prostorách a respektuje původní instalaci. Bohužel se nám z této části expozice nedochovala žádná původní fotodokumentace.

pro opravy památek, staré náhrobky, modely významných budov z Kutné Hory a okolí, sbírku hornin, nerostů, rud a zkamenělin. Zadní přízemní komora sloužila k vystavení archeologických nálezů, především z výzkumů pravěkého hradiště Cimburka a tzv. poličanského pohřebiště. Schodiště a síň prvního patra obsadily památky na dolování a hutnění, zadní sál prvního patra vyplnily výrobky zámečnické, mečířské, ručnickářské (puškařské), pasířské, zvonařské, konvářské a kamnářské. Přední sál s arkýřem představil výšivky, zlatnictví, pečeti, mince a medaile, kutnohorské tisky a spisy o Kutné Hoře a obrazy s místní ikonografií. Nově vybudovanou místnost, tzv. černou kuchyni, doplnily exponáty z lidové světnice. Do druhého patra Leminger umístil sbírky etnografické, keramiku, hudební nástroje a hudebniny a Městskou spořitelnu zapůjčené rozměrné plátno Adolfa Liebschera *Žižka před Kutnou Horou*. Přední sál s balkonem zabraly památky cechovní a řezbářské, výrobky uměleckého truhlářství, sbírka druhů dřevin, práce knihvazačské, ozdobně psané modlitební knížky a malá výstavka vývoje kutnohorského školství. Místnost v zadní části domu sloužila jako letní pracovna správce sbírek, do které byla umístěna i knihovna a archiv. Muzeum se zájemcům znovu otevřelo na letní sezónu roku 1903.¹³

Znovuotevřené muzeum s rozsáhlou expozicí a relativně pravidelné uvádění všech dárců ve výročních zprávách vedly stále další a další obyvatelé Kutné Hory a širokého okolí k novým darům do muzejní knihovny, archivu a sbírek. Pomalu tak začalo být jisté, že ani celá budova Kamenného domu nemůže vše pojmut. V roce 1907 (9. června) předal sbor většinu svého archivu do městského archivu. Mimo celé řady městských a cechovních písemností se jednalo především o tzv. Horní archiv, který sbor vykoupil v roce 1878 od soukromých kupců. Tyto písemnosti dokumentující montánní, hutní a mincovní činnosti byly po staletí uloženy v bývalé mincovně ve Vlašském dvoře. Ve 2. polovině 19. století byla velká část Horního archivu prodána na váhu jako makulatura¹⁴ a zbytek v roce 1875 poměrně nešetřně proskartoval tehdejší městský archivář Petr Miloslav Veselský.¹⁵ Místní obchodníci tak používali tento papír na balení kupeckého zboží. Mezi zachráněné části patřila např. i celosvětově unikátní *Verkova registra*, nejdůležitější účty kutnohorské mincovny, které nás detailně informují o přesném pracovním postupu při výrobě mincí. Zároveň byl předán i soubor především italských map do Geografického ústavu Karlovy Univerzity v Praze. I přes tyto poměrně rozsáhlé úbytky bylo nutné začít prostorovou situaci řešit. V úvahu připadala možnost získat Hrádek, který však rovněž vyžadoval celkovou rekonstrukci.

Na Hrádku sice stále ještě sídlil Lindnerův učitelský ústav, ale budova byla již v roce 1907 prodána městu.¹⁶ Měla být městu odevzdána, až ji nebude učitelský ústav potřebovat. To se stalo již v roce 1910. Podle výše zmíněné smlouvy bylo město povinno Hrádek na vlastní náklady rekonstruovat a zřídit v něm odpovídající kulturně-historickou instituci. První plány na celkovou rekonstrukci pocházejí už z let 1910 až 1912, restaurátorské práce pak měly být zahájeny o rok později. Město však s rekonstrukcí nikdy nezačalo. V průběhu první republiky zde tak provizorně sídlila např. městská knihovna, sborovou místnost zde měl i Zpěvácký spolek Tyl. V roce 1924 si Archeologický sbor Vocel podal u městského úřadu oficiální žádost na přidělení objektu. Nejpozději od roku 1928 měl Vocel jasný příslib města, že i v Hrádku bude zřízeno muzeum. Přesto byla budova předána až koncem září 1938. Tehdejší správce sbírek Josef Tomášek začal ihned se stěhováním zámečnické sbírky. Po týdnu stěhování však musel svou činnost zastavit a za další tři dny vše přestěhovat zase zpět do Kamenného domu. Hrádek měl být uvolněn z důvodu blížící se války.¹⁷

13 Kamenný dům je od této doby trvale ve správě muzea ve všech jeho podobách až do dnešních dnů. České muzeum stříbra zde momentálně provozuje dvě své expozice: *Královské horní město – městská kultura a život v 17.–19. století* a ve sklepních prostorách *Lapidarium*.

14 LEMINGER 1912, s. 319.

15 VANĚK 1970, s. 23.

16 Podle smlouvy ze září 1906, kterou v květnu 1907 potvrdilo c. k. ministerstvo kultu a vyučování, byl v listopadu 1907 zemským školním radou jménem c. k. eráru prodán Hrádek za 30.000 Korun městu Kutné Hoře.

17 Hrádek byl znovu předán sboru Vocel až po skončení války. Plány na rekonstrukci obnovil v roce 1946 konservátor památkové péče Josef Vepřek starší. Práce sice byly roku 1948 zahájeny, ale postupovaly velmi pomalu, neboť probíhaly pouze přes zimu.

Okupace Československa a protektorátní správa měly pochopitelně vliv i na chod muzea. Josef Tomášek záhy začal se schováváním nejen nejcennějších předmětů, ale pochopitelně i starých zbraní. V lednu 1942 přišlo nařízení, že všechny popisky musí být dvojjazyčné, na prvním místě pak samozřejmě německé. Vše mělo být provedeno do 26. ledna. Úpravy se však protáhly, u řady předmětů byly popisky raději zcela odstraněny. Po urgencích z 19. května 1943 došlo ke kompromisu, kdy předměty bez popisů byly popsány alespoň česky, ostatní dvojjazyčně. Velkou ztrátou bylo Tomáškovu zatčení 1. dubna 1942.¹⁸ Muzeum tak zůstalo bez svého správce. Část výboru provedla důkladné prohledání celého muzea a všechny sbírky, které by mohly okupantům připadat jako německé, ukryla. Ukryty byly rovněž evidenční seznamy.¹⁹ Ožehavou otázkou zůstával pochopitelně Památník odboje darovaný Viktorem Emanuelem Voskou. Část byla ukryta opět v muzeu a část v městském archivu.

Do muzea začali docházet zástupci německé správy, kteří si zapisovali všechny „německé“ věci i s jejich čísly. Podle literatury²⁰ požadovali např. předložení stříbrné plakety Synové Zebedeovi. Ta byla pod jejich dohledem bezvýsledně hledána půl dne. Před návštěvou z Domu německého hudebního umění v Praze ukryl Jaroslav Červený všechny hudebniny na místním arciděkanství.²¹ Naopak podzimní návštěva okupantů v roce 1943 měla do budoucna pozitivní dopad na chod muzea. „Návštěvníci“ si až u vládního komisaře Josefa Reifa stěžovali, že v muzeu na nic neviděli. Ten 27. října museum osobně navštívil a slíbil, že do pracovny správce nechá zavést plynové topení a v celém muzeu zřídí elektrické osvětlení.²²

Na žádost Svazu muzeí přijel do Kutné Hory 20. ledna 1944 jeho místopředseda dr. Karel Herain, aby posoudil možnost ochrany sbírek proti leteckým náletům. Za vhodné byly uznány prostory v zadním traktu domu v přízemí (geologická expozice) a 1. patře (zámečnictví apod.). Úklid po elektroinstalaci umožnil znovuotevření muzea 23. února. O půl roku později (18. srpna) však přišel výnos protektorátní vlády o definitivním uzavření muzea. Jaroslav Červený se tak soustředil pouze na práci evidenční. A jak sám uvádí, seznamy rukopisů dokončil přesně v den osvobození.²³

Pro krátké období působnosti Archeologického sboru Vocel po 2. světové válce nemáme (doufejme, že jen prozatím) dostatek relevantních pramenů. Prostorové problémy byly provizorně řešeny získáním domu čp. 384 v Libušině ulici,²⁴ který sbor získal 11. června 1945. Velké úsilí věnovali představitelé Vocela znovuotevření muzea. Nutné reinstalace ukrytých předmětů, výměna popisů a textů, odstranění všech německých nápisů a další práce se protáhly na celý rok a muzeum tak mohlo být slavnostně otevřeno v den prvního výročí povstání 5. května 1946.

Rok 1951 znamenal konec Archeologického sboru Vocela coby samostatně fungující instituce spravující své vlastní sbírky a muzeum. Zákon č. 68/1951 Sb. *O dobrovolných organizacích a shromážděních* uvedl do praxe tzv. dobrovolné organizace, které nahrazovaly spolky a které sdružovaly lid „... k uplatnění svých demokratických práv a tím k upevnění lidově demokratického zřízení a k podpoře úsilí o výstavbu socialismu.“ Zbývá snad jen otázka, kdy sbor Vocel oficiálně „přišel“ o svůj sbírkový fond. Jestli se tak stalo až s účinností tohoto zákona, nebo již dříve v rámci zestátnění soukromých sbírek (1948 ?). Faktem zůstává, že muzeum, a tedy i sbírky, převzal Městský národní výbor Kutná Hora. Prvním řádným zaměstnancem nového městského muzea se stal jeho poslední správce a fotograf Karel Vokoun.

18 Josef Tomášek zemřel v koncentračním táboře 15. října 1943.

19 Dochované evidenční seznamy se jeví jako velmi torzovité (viz níže). Předpokládám tedy, že se jich po válce podařilo nalézt pouze část.

20 LEMINGER 1926, s. 43.

21 ČERVENÝ [1946], s. 7.

22 Plyn byl zaveden do Vánoc 1943, elektrické osvětlení bylo instalováno od 3. do 26. ledna 1940.

23 Seznamy dnes zůstávají nezvěstnými.

24 Bývalá kaple Nejsvětější Trojice, která sloužila mj. jako první sídlo a škola řádu sv. Voršily po jejich příchodu do Kutné Hory v roce 1712.

Sbírky a jejich evidence²⁵

První řádná valná hromada Archeologického sboru Vocel (18. února 1877) zvolila správcem nově zakládané sbírky profesora kutnohorské reálky Jana Josefa Řeháka. Od prvních let mu s pořádáním sbírky numismatické a sfragistické pomáhal další profesor této školy Emanuel Leminger. Řehák muzejní sbírky vedl až do svého přeložení na vyšší českou reálnou školu do Prahy na podzim roku 1882. Po přestěhování sbírek do budovy radnice (Kamenný dům) v roce 1880 byly Řehákem „... srovnány, **potřebnými katalogy**, jež o sbírce podávají náležitý přehled, opatřeny, ...“.²⁶ Z výroční zprávy lze vyvodit, že nově založenou sbírku rozdělil na tyto skupiny:

- I. Rukopisy a listiny
- II. Tiskopisy
- III. Vyobrazení
- IV. Pečetidla
- V. Sbírka pečetí
- VI. Sbírka mincí
- Sbírka starožitností
- Knihovna

Do dnešních dnů se však bohužel nedochoval (nebo se nepodařilo dohledat) jediný soupis ani žádné katalogy nebo kartotéky.

Od roku 1881 působil jako druhý správce sborových sbírek profesor Emanuel Leminger, z počátku stále pouze u sbírky mincí a památek sfragistických (typáře a otisky pečetí), od podzimu roku 1882 u sbírek všech. Z dochovaných evidenčních soupisů je zcela zjevné, že pro získané předměty založil nové inventární seznamy. Předměty rozdělil do skupin, které pouze částečně respektovaly původní rozvrh Řehákův:

- Archiv
- Rukopisy a opisy
- Mapy a plány
- Numismatika
- Sbírky umělecko-historické
- Knihovna

Sbírky umělecko-historické Leminger dále rozdělil do osmnácti oborů, pro které zavedl samostatné inventární seznamy:²⁷

- A Dílo stavební – práce sochařské, kamenické, štukatéřské, dekorativní malířství, tesařské, cihlářské, kamnářské.
- celkem zapsáno 479 inventárních čísel (374 inv. č. zapsal Emanuel Leminger)
- B Nádobí a jiné výrobky ze skla, porcelánu, majoliky, kameniny, hlíny a jiné podobné hmoty.
- 1078 inv. č. (692 inv. č. od Em. Lemingera)
- C Dílo řezbářské ve dřevě, kosti, rohu, vosku, umělé truhlářství, soustružnictví.
- 246 inv. č. (238 inv. č. od Em. Lemingera)

25 Tento příspěvek měl být pokusem o rozklíčování evidenčního systému sboru Vocel. Jeho složitost, resp. samostatné nové evidence jednotlivých správců to prozatím neumožňují. Stále se objevují nové a nové dílčí údaje (např. nedávno objevené knihy darů sbírkám), které budou v celkovou mozaiku patrně skládány ještě několik let. K usnadnění vyřešení problému navíc přilíší nepomáhá torzovitě zachování těchto evidenčních podkladů.

26 *Zpráva archeologického sboru Vocela v Hoře Kutné a okolí za rok 1880*. Kutná Hora 1881, s. 6.

27 Názvy jsou přesně přepsány z inventárních sešitů.

- D Výrobky z kovu obecného, litého, kovaného, tepaného, rytého.
- 338 inv. č. (302 inv. č. od Em. Lemingera)
- E Zbraně
- 92 inv. č. od Em. Lemingera + 60 nových inv. č. (psáno znovu od č. 1)²⁸
- F Dílo ryjecké – pečetidla, razítka, kolky mincovní, matice medailerské, desky ryté k tisku.
- 146 inv. č. (123 inv. č. od Em. Lemingera)
- G Klenoty – dílo zlatnické, stříbrnické a pasířské.
- 159 inv. č. (150 inv. č. od Em. Lemingera)
- H Stroje měřičské – měřítka, váhy, hodiny, a různé náčiní vědecké.
- 83 inv. č. (68 inv. č. od Em. Lemingera)
- J Roucha kostelní i světská, výšivky, krajky, tkaniny, různé části oděvu, ozdobné práce pletené z dracounu a j. p.
- 351 inv. č. (284 inv. č. od Em. Lemingera)
- K Dílo knihvazačské, drobné práce z kůže, papíru a j. pod.
- 76 inv. č. (63 inv. č. od Em. Lemingera)
- L Hudební nástroje.
- 38 inventárních čísel; 37 inv. č. od Em. Lemingera
- M Zařízení lidové domácnosti²⁹
- N Obrazy – malované a kreslené.
- 1008 inv. č. (905 inv. č. od Em. Lemingera)
- O Památky cechovní a spolkové.
- 59 inv. č. (39 inv. č. od Em. Lemingera)
- P Náčiní pro dílo v dolech, v hutích a v minci.
- 140 inv. č. (88 inv. č. od Em. Lemingera)
- R Náčiní pro řemeslo, polní hosp., domácnost, přístroje osvětlovací, ... atd.
- 36 inv. č. (36 inv. č. od Em. Lemingera)
- S Předměty po významných osobách.
- 44 inv. č. (44 inv. č. od Em. Lemingera)
- T Kuriosity.
- 24 inv. č. (24 inv. č. od Em. Lemingera)

Mimo tyto soupisy se dochovaly další dva nezařaditelné Lemingerovy fragmenty nazvané Orient³⁰ (opět se signaturou L ?) a Starověký Egypt a antické Řecko a Řím³¹ (sign. K ?).

Signatura U měla evidovat sbírky prehistorické, tedy archeologické nálezy. K té se však rovněž žádné soupisy nedochovaly. Podařilo se mi dohledat pouze několik (cca 30 kusů) samostatných karet, které by měly být součástí celku opět neznámého rozsahu a obsahu. Rovněž existují čtyři listy evidující fotografie. Všechny zápisy jsou ale zcela přeškrtnuty, takže se patrně jednalo pouze o podklad pro (nedochovaný) čistopis.

Pro sbírku map založil Leminger přírůstkový seznam psaný na archy *Knihovna archaeologického sboru Vocela*. V neznámé době sem zapsal 40 evidenčních záznamů. V následujících letech však vznikl

28 Nový soupis souvisí patrně s odevzdáním nebo ukrytím zbraní a jejich soupisů na začátku 2. světové války.

29 Soupis se vůbec nedochoval, o jeho existenci víme pouze z Lemingerova rozvržení dělení sbírky uloženého v muzejní části fondu ASV.

30 Skupina obsahuje 20 inv. č. s předměty z Japonska, Číny, Turecka, Egypta (současného), Bosny a Švédska zapsaných v letech 1882 až 1884.

31 Skupina obsahuje 12 inv. č. z let 1882 a 1883.

opět nový přírůstkový (nebo inventární) soupis nadepsaný jako *Mapy, plány (nečíslováno)*.³² V obou případech se však jedná o zjevné fragmenty, které bohužel nelze využít pro bližší určení předmětů ze současné podsbírky Mapy a plány.

Zcela samostatnou a velmi rozsáhlou skupinou je pak numismatická sbírka, kterou Leminger spravoval hned od jejího založení v roce 1877. Darované mince začal zapisovat na samostatné papíry. Teprve v roce 1881 založil speciální sešitek³³ nadepsaný *Seznam mincí, archaeologickému sboru „Vocelu“ darovaných, jakož i výměnou (a koupí)³⁴ získaných*. Zároveň založil i inventární soupis sbírky, do kterého nejprve zapsal staré sběry a teprve od roku 1881³⁵ evidoval nové přírůstky.³⁶ Sbíрка je rozdělena podle kontinentů (svět) a států (Evropa). Celý soupis³⁷ je stránkovan od strany 1 do strany 214:

Asie + Afrika	55 inv. č.
Amerika	120 inv. č.
Anglie	24 inv. č.
Belgie	12 inv. č.
Čechy	633 inv. č.
Morava + Slezsko	175 inv. č.
Morava	63 inv. č.
Slezsko	147 inv. č.
Dánsko	6 inv. č.
Francie	66 inv. č.
Italie	83 inv. č.
Německá říše	25 inv. č.
Něm. knížata duchovní	52 inv. č.
Města německá a j.	46 inv. č.
Badensko	12 inv. č.
Bavorsko	122 inv. č.
Brunšvicko	9 inv. č.
Hannover	17 inv. č.
Hessko	24 inv. č.
Meklenburk	3 inv. č.
Nassavsko	6 inv. č.
Prusko	107 inv. č.
Renss	3 inv. č.
Sasko	70 inv. č.
Schlesvik – Holstýn	3 inv. č.
Valdek	3 inv. č.
Virtemberk	24 inv. č.
Drobné státy německé	70 inv. č.
Nizozemí	9 inv. č.

32 Mimořádně vzorný rukopis (krasopis), který nelze jednoznačně přiřadit nikomu ze zde jmenovaných správců ani uváděných anonymních rukopisů. Název soupisu psal naopak zcela jistě František Grimm.

33 Svazek jedna je z let 1881 až 1927 (sign. Mus. B.2/1.) a svazek dva je z let 1915 (sbírka Fr. X. Růžičky) a 1927 až 1929 (sign. Mus. B.2/2.). Leminger zapisoval mince a medaile až do roku 1928, pouze rok 1929 zapsal nový správce František Grimm.

34 Dodatečně dopsaný údaj.

35 Před každé první inventární číslo nového roku je dopisován aktuální letopočet.

36 Pokusil jsem se přiřadit několik náhodně vybraných zpřirůstkovaných mincí a medailí k inventárním seznamům. Část jich je možné přiřadit, ale část zůstala patrně pouze v 1. stupni evidence. Zcela pak chybí např. inventární soupisy mincí antických, které sbor zcela prokazatelně rovněž vlastnil.

37 Názvy jednotlivých oddílů jsou opět převzaty v původní podobě.

Polsko	156 inv. č.
Portugalsko	3 inv. č.
Rakousko	443 inv. č.
Gorice	7 inv. č.
Solnohradsko	1 inv. č.
Korutany	19 inv. č.
Sedmíhradsko	4 inv. č.
Solnohrad	54 inv. č.
Štýrsko	35 inv. č.
Tyrolsko	56 inv. č.
Rumunsko	10 inv. č.
Rusko	46 inv. č.
Řecko	4 inv. č.
Španělsko	8 inv. č.
Švédsko + Norsko	26 inv. č.
Švýcarsko	34 inv. č.
Peníze papírové	43 inv. č.
Medaile, jettony	179 inv. č.
[Medaile a jetony] ³⁸	191 inv. č.
Srbsko ³⁹	7 inv. č.

Badatelská (ne-)využitelnost těchto soupisů, které obsahují poslední zápisy již z roku 1888, nechává tušit, že zde musela existovat systematicky řazená kartotéka, které se ale opět nedochovala ani v nejmenším fragmentu. Ukončení evidence mincí v jednotlivých seznamech mohlo způsobit soustředění se Lemingera právě pouze na tvorbu smysluplnější kartotéky.

Přírodovědným oborům se představitelé Archeologického sboru Vocel nechtěli věnovat, neboť neodpovídaly jejich původnímu zaměření. Četné dary přírodnin z členské základny a od soukromých sběratelů ale položily základy mineralogické, petrografické a paleontologické sbírky. Odbornou kvalitou a profesionálním vedením vynikaly vzorky hornin a minerálů, které daroval c. k. cestmistr Filip Huda (70 kusů) v roce 1898, a především kolekce zkamenělin odborného učitele Aloise Horáčka.⁴⁰ Oficiálně tak byla geologická sbírka založena až v roce 1892. Paleontologické vzorky předal Horáček spolu se soupisem, který rozdělil podle lokalit⁴¹ a taxonomických jednotek⁴², a vlastní geologickou mapou Kutnohorska.⁴³ Starší sběry diluviálních a pravěkých zvířat určoval pražský profesor geologie dr. Jan N. Woldřich. V roce 1904 získal sbor další ucelenou kolekci rud a žilovin z kutnohorských dolů, kterou sestavil horní správce Škorpil jako dar ministerstva orby. Definitivní uspořádání přírodovědných sbírek přislíbili v roce 1906 profesor místní reálné školy Antonín Bukovský⁴⁴ a cestmistr Huda.

38 Oddíl není nadepsán.

39 Dodatečně založený list mimo stránkovanou řadu.

40 Alois Horáček vystavoval ve školském oddělení Jubilejní výstavy v Praze (1891) vzornou sbírku zkamenělin z okolí Kutné Hory. U zastupitelstva města Kutné Hory si prosadil uhrazení nákladů s tím spojených za slib, že svou sbírku po ukončení výstavy věnuje Archeologickému sboru Vocel.

41 Zátoka Mezholezská, Kaňk a Kamajka.

42 Prvoci, Houby, Polypi (správně korálnatci), Červi, Mechovky, Ramenonožci, Mlži, Plži, Hlavonožci, Korýši, Ostnokožci a Obratlovci.

43 Dnes je mapa evidována v podsбірce *Mapy a plány* pod inventárním číslem A 282.

44 Prof. Bukovský v roce 1915 popsal jako první tzv. kutnohorskou jedovou hlinku, jejíž pomocí byly v Kutné Hoře údajně tráveny myši. Tráduje se také, že způsobila i otravu vojska v době obléhání Kutné Hory římskoněmeckým císařem Albrechtem I. Habsburským v roce 1304. Přestože byla známa již po staletí, jako samostatný minerál ji popsal až v roce 1967 vědecký tým (František Novák, Pavel Povondra a Jiří Vtělenský), který ho pojmenoval na počest profesora Bukovského jako bukovskýit. Jen pro zajímavost, chemicky se jedná o $\text{Fe}^{3+}_2(\text{AsO}_4)(\text{SO}_4)(\text{OH}) \cdot 7 \text{H}_2\text{O}$.

Velký vliv na sbírkotvornou činnost měla národopisná výstava. V Kutné Hoře vznikl, podobně jako v řadě dalších míst Čech, národopisný odbor, který se připravoval na výstavu plánovanou na rok 1895. Kutnohorskou generálkou se stala národopisná výstava ve Vlašském dvoře, která proběhla ve dnech 7. až 26. září 1894. Sbor Vocel se svými sbírkami prezentoval nejen na této výstavě, ale pochopitelně i na samotné Národopisné výstavě československé v Praze. Kutnohorský národopisný odbor sice v roce 1898 předal veškeré nasbírané předměty Vocelu, ale Leminger si přesto ve výroční zprávě neodpustil konstatovat, že: „*Sběratelská činnost, jež národopisnou výstavou byla podnícena, nespĺnila naděje na hojně rozmnožení sbírek; ba spíše byl prospěch sbírek spolkových poškozen tím, že sběratelům soukromým odhaleny prameny, z nichž by pro obohacení sbírek svých získati mohli předměty vhodné*“.⁴⁵

Emanuel Leminger oficiálně spravoval sborové sbírky až do roku 1928, kdy naposledy zapisoval dary a sepsal jejich výkaz i do výroční zprávy. V praxi však ze zdravotních důvodů téměř tři roky do muzea nedocházel. Sbírký za něj tak musel 3. srpna 1928 předat jeho syn Otakar. Profesor Leminger se o sbírky, nebo alespoň jejich část, staral neuvěřitelných 52 let! Jeho smrtí 3. prosince 1931 se tak uzavřela jedna velká epocha dějin kutnohorského muzejnictví.

Správou sbírek bylo 12. října 1928 pověřeno několikačlenné kuratorium. Tento správní útvar se však tehdy ukázal jako zcela nevyhovující, a proto byl na valné hromadě 12. prosince 1929 za správce zvolen František Grimm. Ten nám v první výroční zprávě, kterou psal, zanechal zajímavý doklad o činnosti svého předchůdce Emanuela Lemingera: „*Každý předmět v museu, jichž je na tisíce, každá mince, každý lístek obširných katalogů a to vše, co běru do ruky, připomíná mi úmornou jeho práci, pečlivou a neskonale lásku k sbírkám musea arch. sboru Wocel*“.⁴⁶ Následuje podrobný rozpis nové evidenční strategie a počty přírůstků za jednotlivé roky. Grimm zavedl nové členění sbírek:⁴⁷

Inventář věcný
Numismatika
Rukopisy
Knihovna
Fotografie a negativy
Štočky

Eviduje i věci méně cenné, kterým sice nepřirazuje žádné číslo, ale sepisuje je na zvláštní seznam.⁴⁸

Inventář věcný

Hned v roce 1929 tedy Grimm založil první věcný inventář (přírůstkovou knihu)⁴⁹, do kterého zapisoval nově získané předměty. V kolonce *Poznámky* předměty dále dělil podle číselného systému do oborových skupin:⁵⁰

- 1 Praehistorie
- 2 Keramika
- 3 Sklo
- 4 Dílo kamenné, stavební
- 5 Dílo dřevěné
- 6 Dílo kovové
- 7 Dílo rytecké

45 Zpráva archaeologického sboru Vocel v Hoře Kutné a okolí za rok 1893–1897. Kutná Hora 1897, s. 39.

46 Zpráva archaeologického sboru Wocel v Kutné Hoře za pětiletí 1929 až do roku 1933. Kutná Hora 1934, str. 5 a 6.

47 Grimmovi nástupci více méně dodržovali jím navržené a započaté členění, a proto následující část rozdělím podle sledovatelných oborů od dob Grimmových (1929) až do konce aktivního používání evidenčních pomůcek (1957).

48 V letech 1929 až 1933 takto zapsal 16 předmětů.

49 Věcný inventář byl veden do roku 1954. Následující tři roky (1955 až 1957) pokračovalo přírůstkování na shodné archy a teprve v roce 1958 byla založena první „moderní“ přírůstková kniha, která je podkladem majetkové evidence dodnes.

50 V muzejní části archivního fondu ASV se dochoval rozvrh oborových skupin. Samotný inventář totiž neobsahuje všechna čísla posloupné řady. Takovéto skupiny jsou označeny symbolem +.

- 8 Dílo optické a klenotnické
- 9 Zbraň a zbroj
- 10 Dílo z kůže a papíru
- 11 Práce ruční, ženské, oděvní (textilie)
- 12 Památky cechovní, řemesla
- 13 Dílo důlní
- 14 Hudební nástroje ✦
- 15 Hasičské nářadí
- 16 Zemědělství ✦
- 17 Přírodniny
- 18 Různé
- 19 Spolkařství ✦
- 20 Obrazy, kresby, rytiny
- 21 Sbírka pečeti ✦
- 22 Osobní památky
- 23 Štočky⁵¹ ✦
- 24 Světová válka⁵²

Bohužel Grimm nebyl při zápisu třídících čísel zcela důsledný, takže u několika málo předmětů chybí. Použitý systém opět přímo vybízí k následnému použití kartotéky s podrobnými popisy jednotlivých předmětů. Její absence ale asi nikoho nepřekvapí. Poslední předmět Grimm zapsal pod přír. č. 1136 v roce 1935.

Od následujícího roku (1936) pokračoval v zapisování přírůstků Josef Tomášek, ale až do konce října mu v poznámkách doplňoval čísla oborových skupin ještě Grimm. Sám Tomášek však v tomto třídění nepokračoval. Naopak navázal na původní Lemingerovy inventární seznamy, do kterých začal opět zapisovat zpřirůstkované předměty nejpozději v roce 1939. Čísla v přírůstkových i inventárních seznamech se tak rozrostla o část za lomítkem, která odkazovala na číslo inventární, resp. přírůstkové. Bohužel se tak však nedělo systematicky u všech nově získaných předmětů, což nebylo pochopitelné v silách jediného správce muzejních sbírek. Řadu inventarizovaných předmětů tak můžeme mezi přírůstky dohledat pouze jejich kompletním přečtením a naopak ne všechny přírůstky nalezneme v inventárních soupisech. Tomášek vedl přírůstkové (a inventární) seznamy až do konce roku 1941.⁵³

Zápisy v Grimmem založeném věcném inventáři pokračují až v roce 1948. Mezitím ale vznikl jakýsi „malý“ přírůstkový soupis, který založil v roce 1936 ještě Josef Tomášek. Zapsal sem však pouze tři položky, přičemž třetí předmět zároveň zapsal hned jako druhý přírůstek i do „velkého“ přírůstkového seznamu.⁵⁴ V „malém“ soupisu pokračoval od roku 1943 Jaroslav Červený zvolený po Tomáškově uvěznění. Jednotlivé položky však nečísloval, ale psal pouze datum zápisu. Poslední zápis je z roku 1945.⁵⁵ Poslední zápis končí na posledním řádku dochovaných listů. Je tak velmi pravděpodobné, že zápisy pokračovaly i na dalších listech, dnes bohužel nezvěstných. Po uzavření muzea (18. srpna 1944) se Červený soustředil pouze na: „... pořizování kartotéky a uspořádání pozůstalosti po zesnulém MUDr. Em. Jügrovi.“⁵⁶ Dokdy pracoval Jaroslav Červený jako správce sbírek není zcela jisté. Určitě to bylo ještě v roce 1946, pro rok 1947 máme doklady o dosud zcela neznámému správci prof. K. Jelínkovi.

51 Štočky mají vlastní samostatný seznam (29 evid. č.) evidující nově vyrobené štočky použité v letech 1924 až 1935 především ve sborových výročních zprávách nebo sborem vydávaných *Kutnohorských příspěvcích k dějinám vzdělanosti české*. Je ale možné, že tato skupina měla evidovat dochované staré štočky.

52 Se skupinou č. 24 Grimm ve svém rozvrhu nepočítal, několikrát ji ale použil v inventárním seznamu.

53 Poslední zapsanou položkou je přír. č. 1622.

54 Zbývajících dva předměty jsem ve „velkém“ přírůstkovém seznamu nenalezl.

55 V roce 1944 je devět předmětů zapsáno jinou (dětskou ?) rukou. Několik předmětů v této době pro muzeum přijal mimo Červeného i jednatel sboru Alois Liška. Že by to měly být jeho zápisy však považuji za nepravděpodobné.

56 ČERVENÝ [1946], str. 10.

Vraťme se však k hlavnímu přírůstkovému seznamu muzea. V roce 1948 začalo přírůstkování velkého množství předmětů. Jednalo se patrně o evidenci všech nových přírůstků od roku 1942, kdy byl Tomášek zatčen. První zápisy evidují především kachle a jejich fragmenty, pouze výjimečně další archeologický materiál.⁵⁷ Jejich autorem je učitel kutnohorské průmyslové školy Bohuslav Hanuš, který toho roku převzal právě sbírky archeologické.⁵⁸ Hanuš nové přírůstky zároveň začal zapisovat i do původního inventárního soupisu Emanuela Lemingera,⁵⁹ opět s nám již známým zdvojnásobáním čísel (přírůstkové / inventární a naopak). Jednalo se však pouze o prvních 70 položek,⁶⁰ u následujících desítek a stovek předmětů se dvojí typ evidence již neobjevuje.

Pro přehlednost uvádím následující zápisy a jejich autory ve schematické podobě:

Evidenční záznamy číslo	Zapisovatel	Typ materiálu
1623 až 2179	Bohuslav Hanuš	archeologie
2180 až 2214	„dětský“ ⁶¹ rukopis	nearcheologický materiál
2215 až 2254	Bohuslav Hanuš	středověká archeologie
2253 až 2320	„dětský“ rukopis	nearcheologický materiál
2321 až 2522	Bohuslav Hanuš	veškeré přírůstky

Zároveň Hanuš přírůstky pod evid. č. 2421 až 2522 vždy doplňoval sice jen o jednoduché nákresy, ale i ty jsou pro dnešní identifikaci zcela nepostradatelnými.

Od 2. září 1948 (evid. č. 2523) zapisoval veškeré nové přírůstky nový a v té době patrně opět již jen jediný správce muzejních sbírek Karel Vokoun. Zpočátku se i on snažil své zápisy doplňovat o nákresy, ale záhy s tím přestal. Naopak celou řadu předmětů opět zapsal i do Lemingerových inventárních seznamů.⁶² Vokoun se stal jako jediný člen Archeologického sboru Vocel řádným zaměstnancem nově vzniklého muzea zřizovaného Městským národním výborem Kutná Hora a zůstal jím až do 60. let minulého století.

Původní Lemingerovy inventární seznamy byly používány až do konce roku 1960. Na základě směrnice Ministerstva školství a kultury ČSR čj. 50 182/60-V/2 ze dne 21. prosince 1960 začali pracovníci tehdejšího Oblastního muzea Kutná Hora provádět katalogizaci na lístkové katalogizační karty. I nadále měly být seznamy platnými inventárními seznamy, ale záhy se i v nich evidované předměty začaly nově katalogizovat na moderní katalogizační karty.

Numismatika

Nově získaný numismatický materiál začal Grimm zapisovat do původních Lemingerových sešitků.⁶³ Zapsal však pouze první dva dárce. Následně pro nové přírůstky z roku 1929 založil nové přírůstkové archy.⁶⁴ Pro následující léta ale žádné další přírůstkové seznamy neexistují.

Teprve v roce 1936 převzal správu sborových sbírek a tím i numismatiky Josef Tomášek. Nové přírůstky mincí a medailí začal zapisovat do přírůstkových seznamů, ze kterých se nám zachovala pouze malá část.⁶⁵

57 Pokličky, nádobky, technická keramika apod.

58 Z let 1947 až 1948 se dochovaly 3 listy evidující výpůjčky z muzea, které zapisoval právě nově „objevený“ správce muzea prof. K. Jelínek. Zápis z 27. ledna 1948 nás informuje, že Jelínek předal panu Antonínu Holíkovi (průvodci po muzeu a ruském legionáři) pro správce archeologického oddělení pana Bohuslava Hanuše inventář a klíče od sbírky prehistorické. Následuje Hanušova poznámka: „Podle katalogu nelze předměty převzít a kontrolovat, protože mnohé nejsou v katalogu zapsány, jiné zapsané nelze ve sbírkách nalézt. K. Hora 10/2 1948. Boh. Hanuš“.

59 Signatura A – Dílo stavební.

60 Dvojí evidence se vedla u přír. č. 1623/394 až 1702/473.

61 Rukopis je odlišný od podobných zápisů z roku 1944.

62 V poslední kolonce „Číslo skupinové“ se nachází čísla a signatury odkazující na Lemingerovy inventární soupisy.

63 Viz poznámka č. 32.

64 Celkem zaevidoval 166 přírůstkových čísel.

65 Zápisy pochází pouze z roku 1936.

České mince do r. 1918	48 přír. č.
Polsko	80 přír. č.
Medaile zemí českých	31 přír. č.

Zároveň začal přírůstky přepisovat do nových inventárních seznamů:⁶⁶

České mince do r. 1918 ⁶⁷	86 inv. č.
Československo ⁶⁸	29 inv. č.
Německo, Rakousko mimo zemí českých ⁶⁹	270 inv. č.
Polsko	109 inv. č.
Cizina mimo Rak.-Uher., Německa, Polska	146 inv. č.
Medaile české i cizí	114 inv. č.
Početní mince, jetony	22 inv. č.

Porovnáním přírůstkových a inventárních seznamů u českých a polských mincí a českých medailí jsem zjistil, že zápisy přírůstků nebyly vedeny stejně dlouho jako inventáře.⁷⁰ Ty totiž obsahují i mince a medaile do přírůstků nezapsané. Nejedná se však o inventarizaci starých přírůstků (např. Grimmových), ale o další nově získaný materiál. Tím se však sborová numismatická evidence uzavírá. Další přírůstky jsou až v první „moderní“ přírůstkové knize muzea.

Rukopisy a opisy

Přírůstkový seznam rukopisů založil František Grimm.⁷¹ Datována (16. ledna 1930) je ale až položka 42. U následujících položek se vždy datace vyskytuje po určitých etapách. Docházelo tedy evidentně k občasnému zapisování. Z nevysvětlitelných důvodů však data nejdou za sebou chronologicky, ale na přeskáčku.⁷² Následují čtyři zápisy (položky č. 225 až 228) z roku 1936. Od roku 1938 (a od položky č. 229) evidoval rukopisy Josef Tomášek. Poslední zápis je č. 307. Od č. 308 do posledního zápisu č. 1048 zapisoval přírůstky opět Karel Vokoun. Poslední jeho zápis je datován k 31. červenci 1950.

František Grimm tyto písemnosti dále nijak netřídil. Teprve Tomášek začal své zápisy částečně třídit podle původní metody Lemingerovy, který, v souladu s hlavními úkoly sboru,⁷³ vyčlenil písemnosti z pozůstalosti významných osobností.⁷⁴ Tomášek částečně zavedl i několik nových věcných skupin:

- Osobní doklady
- Osobní dopisy
- Historické dokumenty
- Dokumenty literární
- Úřední dokumenty finanční (Finanční)
- Administrativní
- Doklady úřední – Politické
- Cechovní (Cechy a řemesla)
- Úřední doklady školní (Školní doklady)

66 Zápisy pochází z let 1936 a 1937.

67 Pouze poslední položka byla dopsána Tomáškem až v roce 1940.

68 V zápisech pokračoval Tomášek i v letech 1938 a 1940. Poslední zápis zapsala nová ruka až v roce 1947.

69 Pouze poslední položka byla zapsána Tomáškem až v roce 1938.

70 Přírůstky českých mincí a medailí končí v květnu 1936, polských v srpnu 1936, zatímco inventáře jsou vedeny i v následujících měsících. Shoda tak končí u českých mincí na evid. č. 44, u polských na evid. č. 80 a u medailí na evid. č. 35.

71 Zaevidoval položky 1 až 224.

72 Např. položka č. 183 nese datum 17. 12. 1933, zatímco položka č. 184 pak 21. 11. 1931.

73 Viz poznámka č. 1.

74 Lemingerovo dělení máme doloženo u Josefa Kajetána Tyla, Jana Erazima Wocela a Karla Havlíčka Borovského. Pro tyto tři osobnosti se dochovala jako jediná i kartotéka, která je však dosud bohužel zcela neprobádána.

Zároveň se pokusil o rozdělení starších záznamů Grimmových. Označil však pouze 21 záznamů jako osobní doklady a po jednom jako soukromý dopis, píseň, divadlo, doklady politické a doklady finanční. Jednotlivé skupiny vznikaly evidentně „živelně“ až při samotném zapisování, což dokládá různé názvy shodných věcných skupin.

Následují zápisy Karla Vokouna, který vytvořil řadu dalších skupin, přičemž některé evidují pouze jedinou písemnost:

- Osobní
- Dopisy
- Básně
- Z románu
- Píseň
- Duchovní
- Církevní
- Historie
- Umění
- Divadlo
- Lékařství
- Administrativa
- Horní
- Finanční
- Právo
- Soudní
- Spolkové
- Hospodářství
- Různé

Žádný ze správců muzejní sbírky však nebyl důsledný. Roztříděna tak zůstává jednoznačně výrazná menšina záznamů. Rovněž zůstává otázkou, jestli i v tomto případě vznikaly podrobnější kartotéky.

Podobně jako u hlavní přírůstkové knihy existuje i zde soupis nazvaný *Knihy – listiny* z let 1943 a 1946. Záznamy z roku 1943 zapsal Jaroslav Červený. Jsou číslovány⁷⁵ a zároveň i označeny datem zápisu. Následují Červeného datované, ale již nečíslované záznamy z roku 1946. Soupis pokračuje několika záznamy datovanými do roku 1945 a pak opět dalšími z roku 1946. Dvoulist je opět celý popsán, takže existuje předpoklad, že na něj mohly navazovat další evidenční listy.

Geologie

V roce 1945 převzal geologickou a prehistorickou (paleontologickou) sbírku kutnohorský učitel Josef Vepřek mladší. Z evidence se nám bohužel opět vůbec nic nedochovalo. Vepřek muzejní sbírku nejen spravoval, ale rovněž rozšiřoval vlastními sběry. Souběžně si ale vedl i vlastní soukromou sbírku, ze které v 60. a 70. letech 20. století prodával vybrané vzorky tehdejšímu Okresnímu muzeu.⁷⁶

Závěrem

Veškerý předcházející popis způsobu evidence sbírek Archeologického sboru Vocol měl za úkol nejen objasnit její historii, ale především pomoci současným odborným pracovníkům Českého muzea stříbra při zpracovávání starého sbírkového fondu muzea. Bohužel je z výše vypsaneho zcela evidentní, že seznamy nejsou zdaleka kompletní. Jejich ztrátu mohlo zapříčinit ukrývání jak sbírkových předmětů, tak

⁷⁵ 47 záznamů.

⁷⁶ Celou zbývající část Vepřkovy sbírky darovala Českému muzeu stříbra v roce 2010 jeho dcera Ing. Věra Šlechtová.

i jejich soupisů v průběhu 2. světové války. Patrně zcela bez viny není ani nedostatečná péče o původní evidenční podklady v 50. a především 60. letech minulého století.

V této době byly postupně všechny sbírkové předměty evidované sborem Vocel (Lemingerovy seznamy, Grimmův věcný inventář, rukopisy, mapy, atd.) nově zapisovány do prvního stupně evidence (přírůstkovány) a následně katalogizovány (2. stupeň evidence). Bohužel existovala i varianta, kdy byly předměty rovnou katalogizovány a teprve na základě kontroly Výboru lidové kontroly v roce 1980 zpětně i přírůstkovány. Tím vznikl místy poměrně rozsáhlý nesoulad, se kterým se potýkáme dodnes. Nemluvě již o vyřazení nebo likvidaci celé řady sbírkových předmětů bez náležitých záznamů (návrhy na vyřazení, protokoly o likvidaci, ...).

Zcela neřešenou prozatím zůstává otázka dějin knihovny Archeologického sboru Vocel, ke které se sice dochoval poměrně rozsáhlý lístkový katalog, ale dosud nebyl vůbec revidován. Veškerá sborová knihovna je v posledních letech průběžně nově evidována.

Prameny

Archeologický sbor Vocel, České muzeum stříbra v Kutné Hoře.

Archeologický sbor Vocel, Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Kutná Hora.

Výroční zprávy

Zpráva archeologického sboru Vocela v Hoře Kutné a okolí za rok 1877. Kutná Hora 1878.

Zpráva archeologického sboru Vocela v Hoře Kutné a okolí za rok 1878. Kutná Hora 1879.

Zpráva archeologického sboru Vocela v Hoře Kutné a okolí za rok 1879. Kutná Hora 1880.

Zpráva archeologického sboru Vocela v Hoře Kutné a okolí za rok 1880. Kutná Hora 1881.

Zpráva archeologického sboru Vocela v Hoře Kutné a okolí za rok 1881. Kutná Hora 1882.

Zpráva archeologického sboru Vocela v Hoře Kutné a okolí za rok 1882. Kutná Hora 1883.

Zpráva archeologického sboru Vocel v Hoře Kutné a okolí za rok 1883. Kutná Hora 1883.

Zpráva archeologického sboru Vocel v Kutné Hoře a okolí za rok 1884. Kutná Hora 1885.

Zpráva archeologického sboru Vocel v Hoře Kutné a okolí za rok 1885. Kutná Hora 1886.

Zpráva archeologického sboru Vocela v Kutné Hoře a okolí za rok 1886. Kutná Hora [1887].

Zpráva archeologického sboru Vocela v Kutné Hoře a okolí za rok 1887. Kutná Hora [1888].

Zpráva archeologického sboru Vocel v Kutné Hoře a okolí za rok 1888–89. Kutná Hora 1890.

Zpráva archeologického sboru Vocela v Hoře Kutné a okolí za rok 1890–92. Kutná Hora 1893.

Zpráva archeologického sboru Vocel v Hoře Kutné a okolí za rok 1893–1897. Kutná Hora 1897.

Zpráva archeologického sboru Vocel v Hoře Kutné a okolí za rok 1897–1899. Kutná Hora 1899.

Zpráva archeologického sboru Vocel v Hoře Kutné a okolí za rok 1900–1907. Kutná Hora 1908.

Zpráva archeologického sboru Vocela v Kutné Hoře. 1908–1928. Kutná Hora 1929.

Zpráva archeologického sboru Vocel v Kutné Hoře za pětiletí 1929 až do roku 1933. Kutná Hora 1934.

Literatura

ČERVENÝ, J. [1946]: Museum archeologického sboru Vocel v Kutné Hoře za německé okupace 1939–1945 a výhledy do budoucnosti. Kutná Hora.

HRABÁNKOVÁ, S. – KREMLA, J. 2008: České muzeum stříbra v Kutné Hoře. Středočeský sborník historický 34, s. 307–323.

- KREMLA, J. 2005: Archeologický sbor Vocel a jeho muzeum. In: Sborník konference muzeí konané 6.–7. října 2004 u příležitosti 100. výročí založení Muzea města Brna [elektronický zdroj]. Brno.
- LEMINGER, E. 1912: Královská mincovna v Kutné Hoře. Praha.
- LEMINGER, E. 1924: Královská mincovna v Kutné Hoře. Dodatky. Praha.
- LEMINGER, E. 1926: Umělecké řemeslo v Kutné Hoře. Praha.
- MATĚJKOVÁ, E. 1971: Oblastní muzeum v Kutné Hoře. Krásné město 3, Kutná Hora, s. 45–46.
- RŮŽIČKA, J. 1927: Zpráva o činnosti Archeologického sboru Wocela v Kutné Hoře v letech 1877–1927. Kutná Hora.
- ŠTROBLOVÁ, H. 1977: 100 let od vzniku Archeologického sboru Vocel v Kutné Hoře. Muzejní a vlastivědná práce 1, roč. XV., s. 31–38.
- VANĚK, L. 1970: Průvodce po archívních fondech a sbírkách. Kutná Hora.
- VORLÍČEK, K. 1906: Dějiny restaurace a dostavby velechrámu sv. Panny Barbory v Hoře Kutné 1884–1905. Kutná Hora.

Emanuel Leminger, profesor c. k. vyšší reálné školy v Kutné Hoře a druhý správce sbírek a muzea Archeologického sboru Vocol v letech 1881 až 1928.

Archeologický sbor Vocel, České muzeum stříbra

Kamenný dům před generální rekonstrukcí v letech 1900 až 1902, fotografie Josef Steffel, kolem roku 1885.

České muzeum stříbra, fotodokumentace, přír. č. 68/86

Číslo	Předmět	Nálezité	Poznámka
		<i>Prvoci.</i>	
1	<i>Platellina elliptica</i>	<i>Ortutka eliptická</i>	sl.
2	<i>Cristellaria rotulata</i>	<i>Rotulka okrouhlá</i>	sl.
		<i>houby.</i>	
1.	<i>Septophragma</i>		1
2.	<i>Polyscotium parvum</i>		1
3.	<i>Phaeosporangia striata</i>		1
4.	<i>Elastostoma consocium</i>		1
		<i>Plýti.</i>	
1	<i>Isis semistriata</i>		sl.
2	<i>Microbotrium foetidum</i>		sl.
3	<i>Stylina</i>		1
4	<i>Dinorthisia parallela</i>		1
5	<i>Dinorthisia parallela</i>		1
6	<i>Dinorthisia parallela</i>		1
7	<i>Caryophyllia cylindrica</i>	<i>Činík válcovitý.</i>	sl.
8			

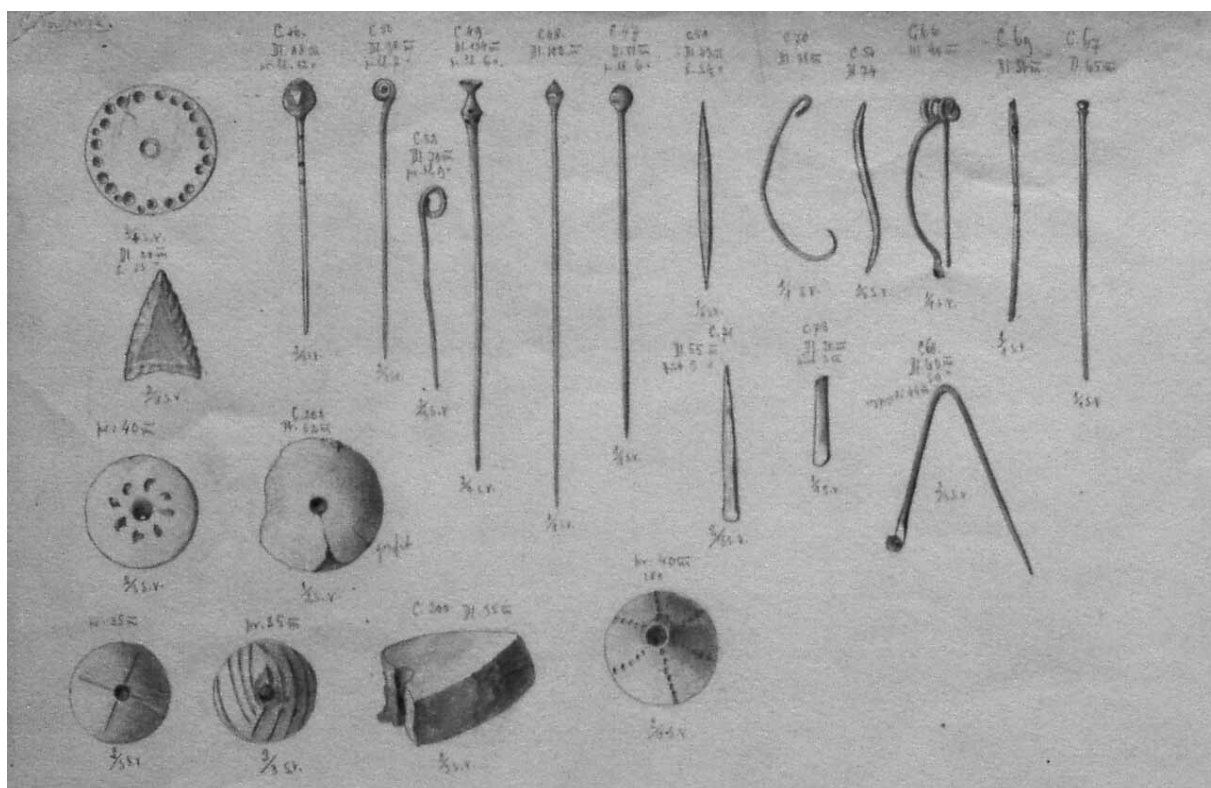
Vlastnoruční soupis paleontologické sbírky Aloise Horáčka, kterou v roce 1892 daroval Archeologickému sboru Vocel, a položil tak základy přírodovědné sbírky.

Archeologický sbor Vocel, České muzeum stříbra

[illegible]

Inventární soupis Emanuela Lemingera Výrobky z kovu
obecného, litého, kovaného, tepaného, rytého (signatura D).

Archeologický sbor Vocel, České muzeum stříbra

Kresebná dokumentace archeologických nálezů z hradiště Cimburk, které vedl Emanuel Leminger v letech 1885 až 1887. Dokumentaci prováděl jeho syn Otakar Leminger.

Archeologický sbor Vocel, České muzeum stříbra

2502	stla "	brázdina brázdka' brázd pod. předek, mohl být sínz vyřezka brá se posm. 32 x 29 cm —
2503	18.3.1918	brázdina' brázdka' p. brá, brázdina', brá mohl se řadí r x 90° brádky, brá a brá; brá, brá poh. 16 cm, 5,5 cm — 7 stejné brá —
2504	"	brázdina' brázdka' p. brá, brázdina', brá, brá 9 cm; pod. předek —
2505	"	brázdina' brázdka' p. brá, brázdina', p. brá a p. brá, pod. 2503, brázdina', d = 11 cm, 5,5 cm
2506	"	brázdina' p. brá, brázdina', brá brá se řadí mohl, p. brá, a pod. ornament; d = 14, 5 = 2 cm —
2507	"	brázdina' brázdka' brá, brázdina', p. brá, p. brá brá brá brá 5 x 48 — 2 x brá —
2508	"	brázdina' brá, brázdina', p. brá brá brá brá brá; nad mohl brá brá a brá 5 x 3 cm —

Inventář věcný založený Františkem Grimmem se zápisy z roku 1948, které psal správce archeologických sbírek Bohuslav Hanuš.

Archeologický sbor Vocel, České muzeum stříbra

Muzeum Archeologického sboru Vokl uspořádané Emanuelem Lemingerem v letech 1902 až 1903 – *numismatika a kutnohorská ikonografie*. Expozice byla i v následujících letech systematicky doplňována o nové sběry, fotografie Karel Vokoun, asi z roku 1932.

České muzeum stříbra, fotodokumentace, bez evidenčního čísla

Pracovna správce muzea Emanuela Lemingera, fotografie Karel Vokoun, asi z roku 1932.

České muzeum stříbra, fotodokumentace, bez evidenčního čísla

Dějiny Muzejního družstva Kašpar Sternberg v Radnicích

Pavel Holman

Ve svém příspěvku se pokusím stručně nastínit historii Muzejního družstva Kašpar Sternberg v Radnicích. Ale nejprve bych představil samotné město Radnice, které není mimo některé odborné kruhy příliš známé.

Město se nachází v tzv. Plaské pahorkatině, která se rozkládá po obou březích řeky Berounky severně od Plzně v nadmořské výšce 382 m. n. m., a v současnosti má asi 1800 obyvatel. Radnicko je i geologicky a paleontologicky zajímavým regionem. Historicky se zde těžila celá řada surovin, včetně zlata v lokalitě Újezd u Svatého Kříže. V prvohorách se v části kraje nacházel prales, z kterého vzniklo černé uhlí, v části pak moře. Radnicko se díky tomu stalo vyhledávaným paleontologickým nalezištěm. V severní části, u Skryjí, prováděl výzkum již Joachim Barrande. Přímo u Radnic, v lokalitě Ovčín, probíhá výzkum v posledních letech. Ovčín je někdy nazýván prvohorními Pompeji. V prvohorách byl zdejší prales zasypán popelem ze sopečného výbuchu a díky tomu se zachovaly i celé části stromů. Lokalitu dnes zkoumají hlavně paleontologové ze Západočeského muzea v Plzni, ale i týmy zahraničních odborníků.

První zmínka o Radnicích pochází z roku 1336, kdy je prodal Jan Lucemburský Petrovi z Rožmberka spolu s Mýtem, Zbirohem, Týčkem a Újezdem. Rožmberské vlastnictví dodnes připomíná městský znak, kdy je ve stříbrném poli umístěna červená pětিলístá růže. Podobný znak má i Mýto a Zbiroh. V této době měly Radnice statut městečka. Za Oldřicha II. z Rožmberka dostalo město některá důležitá privilegia, zejména právo tržové a odúmrti. V roce 1478 odkoupili Radnice Jaroslav a Zdeslav ze Šternberka. Zanedlouho ale prodávají Šternberkové městečko Pešíkům z Komárova. Za nich byly Radnice rozděleny na dvě části mezi dvě větve rodu. 1541 koupil panství Drslav Černín z Chudenic. V roce 1570 byly Radnice povýšeny Maxmiliánem II. na město. Po Bílé hoře bylo město Černínům konfiskováno a získal ho Jan z Klenové a Janovic. Od třicetileté války se často střídala vrchnost. Za vlády Bubnů z Litic proběhla ve městě řada stavebních úprav, které daly současnou podobu některým stavbám. Byl přestavěn zámek a také upraven do barokní podoby kostel sv. Václava. Za autora přestaveb je označován plzeňský architekt Jakub Auguston. Další významnou stavbou z této doby je křížová cesta zakončená kaplí Panny Marie, kterou měl postavit Kilián Ignác Dienzenhofer.

V roce 1758 získal panství Jan Nepomuk ze Šternberka a tento rod vlastnil Radnice až do roku 1948. Za Šternberků se region hospodářsky rozvíjel. Byla zde nalezena velká ložiska černého uhlí, které bylo od 18. století těženo až do konce století dvacátého. Dále byly na Radnicku těženy vitriolové břidlice a zpracovávány na kyselinu sírovou, různé druhy hlín a jílu, které využívaly místní cihelny a keramičky, a také sklářské písky pro sklárny. Nechyběla ani výroba piva a limonád.

Šternberkové ovlivnili i kulturní život na Radnicku a nepřímo i vznik muzea. První takovou osobností byl Jáchym ze Šternberka. Jako první Čech podnikl let balónem, spolu s Josefem Dobrovským se vydal do Švédska, kde zkoumali bohemikálie v místních archivech a knihovnách.¹ Jáchym chtěl také procestovat Sibiř, ale v průběhu cesty byl zatčen carskou policií jako údajný rakouský agent, vězněn, ale nakonec propuštěn a vypovězen. V roce 1806 dostal do Radnic jako faráře známého obrozence Antonína Jaroslava Puchmajera, který tam působil až do své smrti v roce 1820. Na fáře v Radnicích se pak scházely takové osobnosti českého obrození, jako byl Šebestián Hněvkovský, Vojtěch Nejedlý, jeho bratr Jan Nejedlý, Vojtěch Sedláček aj. Po smrti Jáchyma ze Šternberka podporoval Puchmajera i jeho bratr Kašpar Maria ze Šternberka. V roce 1818 Puchmajer založil v Radnicích první čtenářský spolek v Čechách. Cílem bylo vybudovat knihovnu, který by umožnila obyvatelům ve městě a okolí se seznámit

¹ Bohemikálie zkoumal zejména Josef Dobrovský, který se soustředil převážně na materiál, který odvezli švédští vojáci z Čech a Moravy v závěrečné fázi třicetileté války. Ti vydrancovali nejen známé sbírky Rudolfa II., ale i Strahovský klášter, odvezli rožmberskou knihovnu, část kořist pocházela z Olomouce a jiných měst.

s česky psanou literaturou. Záměr se podařilo brzy uskutečnit i za pomoci Kašpara ze Šternberka, který se přimluvil u zemských úřadů za povolení spolku a pak ho i podpořil finančně. Spolek se musel potýkat s různými problémy. V roce 1849 postihl Radnice velký požár, při kterém shořela i většina knih spolku. Zachovány zůstaly jen ty, které byly zrovna půjčeny čtenářům mimo město. Knihovnu se podařilo brzy obnovit. V roce 1919, i díky přijatým zákonům, byla knihovna spolku přeměněna na veřejnou knihovnu a spolek přestal vykonávat svoji činnost. Při přeměně knihovny na veřejnou byly starší tisky, zejména díla obrozeneckých autorů, převedeny do muzea, kde byly zařazeny do sbírkového fondu a jsou tam i dnes.

Významnou postavou, nejen Radnicka, byl hrabě Kašpar Maria ze Šternberka, významný botanik a paleobotanik, historik hornictví, sběratel a jeden ze zakladatelů pražského Národního muzea. Od roku 1808 také majitel celého radnického panství. Přímo v Radnicích však nesídlil. Již jeho bratr Jáchym začal v nedaleké Březině budovat klasicistní zámek, který dokončil až Kašpar. Ten nechal kolem něj vybudovat botanickou zahradu, park a oboru. Na zámku také uchovával své sbírky, které daroval nově založenému Národnímu muzeu. V radnickém muzeu nalezneme několik předmětů, které připomínají osobnost Kašpara ze Šternberka a též některé součásti mobiliáře březinského zámku. Na repertoáru mají ochotníci jak české hry, tak díla předních světových dramatiků. V roce 1956 vyhrál radnický soubor Jiráskův Hronov se hrou Henrika Ibsena Nora. Vzhledem k místní divadelní tradici byla činnost spolku dokumentována vlastně od počátku existence muzea. Kronikářem spolku byl i herec Činoherního klubu a místní rodák Václav Kotva.

Z Radnicka pochází nebo zde působila i řada dalších osobností. Zmínil bych například operní pěvkyni Gabrielu Roubalovou, která se narodila v Radnicích, ale největších úspěchů dosáhla v australském Melbourne. Ve městě působil jako učitel i známý cestovatel a autor cestopisů Josef Kořenský. Z dalších osob regionálního významu je možno jmenovat například katolického faráře a spisovatele Jakuba Rafaela Macana, spisovatele a dramatika Petra Fingala, skladatele Josefa Bartovského, kněze Bohuslava Peteru Rohoznického, či spisovatele a sběratele pověstí Josefa Königsmarka. V nedalekých Břasích se narodil také radista paradesantní skupiny Silver A Jiří Potůček.

Pro muzeum měl význam i místní rodák ing. Václav Kočka Amort. Ten působil jako podnikatel v oboru strojírenství, ve kterém obchodoval nejen na tuzemských trzích, ale i zahraničí, zejména v různých částech Asie. Jeho manželkou byla dcera sochaře Viléma Amorta Jarmila. Václav Kočka Amort se věnoval sbírání starožitností, které později daroval radnickému muzeu. Sbírka obsahuje jak české a evropské předměty (nábytek, keramika, porcelán), tak věci exotické, z Japonska, Číny, Persie, Turecka atd. Do muzea se dostala i některá díla jeho tchána, sochaře Viléma Amorta.

Myšlenky na založení muzea se v Radnicích objevují již v osmdesátých letech 19. stol, ale k jejich naplnění došlo až v souvislosti s přípravou na Národopisnou výstavu československou. V roce 1891 byla podána žádost o povolení založit v Radnicích muzejní spolek a muzeum. V roce 1892 pak příslušné úřady zaslaly souhlasné stanovisko. 24. července 1892 se sešla ustavující valná hromada, která založila Muzejní družstvo Kašpar Sternberg.² Spolek také rozhodl o založení muzea a zveřejnil výzvu k obyvatelstvu k darům předmětů pro ně. První akcí kterou spolek uskutečnil byla výstava starožitností. Ta se uskutečnila ve dnech 28. září–2. října 1892 v jedné ze tříd místní školy. Původně byly vystavené předměty pouze zapůjčeny na výstavu, později některé z nich majitelé darovali muzeu. Samotná výstava pak inspirovala místní občany k dalším darům. Úkolem Muzejního družstva bylo získat vhodné prostory pro uložení sbírkových předmětů. Po dlouhých jednáních byla pro muzeum vyčleněna jedna místnost na radnici.

O vznik spolku a muzea se zasloužily zejména tři místní osobnosti – páter Karel Ibl, Josef Hloušek a zejména učitel Josef Hylák. Tito lidé byli hlavními tahouny činnosti. Jak vyplývá z dochovaných Jednacíh deníků Muzejního družstva a dalších dokumentů, byli dalšími členy zejména příslušníci místní honorace, jako starosta, členové městské rady, lékaři a lékárníci, učitelé aj. Většina z nich se angažovala

² Proč byl zvolen takovýto název, nelze dnes z dochovaných pramenů zjistit. Zejména psaní jména Kašpara Šternberka v hybridní, česko-německé podobě, je zvláštností.

i v dalších spolcích, či měli náročná povolání a v činnosti muzea se příliš neangažovali. V počátcích činnosti se podařilo vyřešit alespoň uložení předmětů na radnici a jejich zpřístupnění veřejnosti. Muzeum bylo otevřeno jen o svátcích, případné školní návštěvy bylo nutné domluvit předem. Spolek také řešil způsob získávání nových předmětů. Nejprve byla vymezena sbírkotvorná oblast, což je v podstatě severozápadní část okresu Rokycany. Západní a severní hranici tvoří řeka Berounka, na jihu pak obec Březina a na východě spojnice obcí Přívětice a Liblín. V jednotlivých obcích si pak spolek vybral spolupracovníky, převážně místní učitele, kteří měli pomoci vyhledávat zajímavé předměty do muzejních sbírek.³ Výbor družstva vypracoval pro místní sběratele instrukce, jak mají postupovat a co mají sbírat. Ne všechny zvolené postupy ale odpovídaly požadavkům tehdejšího, nemluvě o dnešním, muzejnictví. Někdy se stávalo, že majitel věci byl ochoten věc do muzea dát, ale požadoval za to jiný kus stejného druhu, tedy například skříň za skříň. Členové spolku to řešili tak, že vybrali ze sbírek exemplář, který se jim zdál méně hodnotný a vyměnili ho za nový, podle nich cennější. Podle záznamů nešlo o ojedinělý postup. Každopádně systém místních spolupracovníků se osvědčil a sbírkových předmětů přibývalo.

Sbírkově se muzeum zaměřilo hlavně na historické a etnografické sbírky a knihy. Přírodniny byly sbírány jen výjimečně a nahodile. Prioritně byly sbírány předměty z okruhů, které jsem zmínil výše a navazovaly na místní tradice. Pod správu muzea se také dostal městský archiv, který zde byl uložen do druhé světové války. Muzeum se snažilo sbírat předměty dokládající historii města včetně důležitých listin. Proto se snažilo získat například chybějící významné listiny alespoň v opisech a později ve fotokopiích. Velký zájem byl věnován i osobě Antonína Jaroslava Puchmajera. Z místní fary bylo získáno několik předmětů, které mu byly tradicí připisovány, ale zájem byl zaměřen hlavně na dílo Puchmajera a jeho současníků, zejména těch, kteří se s ním setkávali. Postupně se dařilo získat většinu děl a jejich vydání od Puchmajera, Hněvkovského, bratrů Nejedlých a dalších osob. Do muzea darovali svoje odborné knihovny místní lékaři a lékárníci Anzenbacher, Kunrát, Svoboda a Hermer. Bohužel i v tomto případě projevili členové Muzejního družstva svérázný přístup k darům. Do sbírky byly začleněny pouze tisky vydané do roku 1850, které mají prý hodnotu „starožitnou“. Knihy vydané po roce 1850 ji nemají a navíc jsou z hlediska medicíny již zastaralé, proto byly prodány. Sběratelsky se muzeum zaměřilo i na další významné osobnosti a spolky regionu a také na dokumentaci průmyslu.

Muzejní družstvo se také zapojilo do příprav národopisné výstavy. Byly sbírány předměty a spolek se podílel na organizaci antropologických měření obyvatelstva, které probíhalo v souvislosti s výstavou. Po skončení sbírání byla v Radnicích uskutečněna krajinská výstava a vybrané věci byly zaslány do Prahy. Zbylé věci byly buď vráceny majitelům, nebo začleněny do muzejních sbírek.

Bohužel v letech 1897–1902 došlo k přerušení činnosti spolku. Karel Ibl a Josef Hylák byli zaneprázdnění jinou činností a nenašel se nikdo, kdo by jejich práci v Muzejním družstvu převzal. Pouze Jan Hloušek alespoň zajišťoval chod muzea jeho zpřístupnění. Ještě před přerušením činnosti spolku byla vytvořena nová expozice.

Činnost spolku byla obnovena v roce 1903 a neomezovala se jen na sbírání předmětů a zpřístupnění muzea. Byly pořádány přednášky, výlety do okolí po významných památkách a přírodních lokalitách. Občas byly pořádány i koncerty, kdy výnos z nich byl používán pro činnost spolku a správu muzea. Spolek měl i další plány, z nichž se ale podařilo uskutečnit jen část. Jednou z významných památek Radnicka je i zřícenina hradu Libštejn. Spolek provedl zaměření hradu pro zhotovení modelu, který měl obohatit sbírky muzea. Nebyl však nikdy zhotoven. Josef Hylák sepsal kroniku města Radnice a i dějiny radnického okolí. Oba spisy zůstaly pouze v rukopisech a nebyly nikdy vydány tiskem.⁴ Plánovaná byla i fotogalerie významných památek a osob, což také nebylo realizováno. Po skončení první světové války

3 Zachoval se i seznam těchto spolupracovníků. Viz Jednací zápisník schůzí výboru a valných hromad Muzejního družstva, inv. č. H-2367

4 Oba rukopisy jsou uloženy dnes v Městském muzeu v Radnicích a bylo by je možno vydat. Text by ale musel být doplněn o řadu poznámek a doplňků, neboť obsahuje řadu faktických chyb, které je třeba opravit.

byli osloveni radniční legionáři, od kterých byly získány zbraně, uniformy a výstrojní součástky do muzejní sbírek. Bohužel, ve sbírkách dodnes zůstaly jen pušky z jednotlivých front.

Muzejního družstva se těžce dotkla první světová válka zejména v podobě tzv. Radnické aféry. V srpnu 1914 byla uspořádána slavnostní mše k oslavám narozenin císaře Františka Josefa I. Neúčastnila se jí celá městská rada včetně starosty Josefa Hyláka. Vzhledem k válečnému stavu to úřady hodnotily jako velezradu a všichni členové byli zatčeni. Původně hrozily všem zatčeným až tresty smrti, ale nakonec byli odsouzeni k mnohaletým žalářům, které pak byly ještě zmírněny. Vězení se bohužel projevilo na zdraví Josefa Hyláka, který v roce 1919 zemřel. Tím odešla výrazná osobnost Muzejního družstva, která vlastně táhla jeho činnost. Od jeho smrti se podobnou osobu nepodařilo najít. Spolek nadále fungoval, ale jeho činnost již nikdy nebyla tak rozsáhlá.

V roce 1924 byly sbírky muzea převedeny do majetku města a spolek nadále fungoval jako jejich správce. Pro případ zániku spolku a muzea bylo dohodnuto převedení sbírkových předmětů do muzea v Plzni. Muzeum také získalo další místnost na radnici, ale to stále nedostačovalo. V roce 1927 koupila Městská spořitelna pro muzeum dům v Dědické ulici. K domu přiléhala velká zahrada porostlá travou se sadem ovocných stromů (jabloně a hrušně). To se stalo také zdrojem příjmů spolku a muzea. Tráva a ovoce byly prodávány zájemcům, kteří si trávu museli posekat a ovoce otrhat.

Ve třicátých letech byl spolek osloven Zemědělským muzeem v Praze a legionářským muzeem. Obě muzea se snažila zřídit u radnického muzea svoje pobočky, nebo alespoň specializované expozice. Jednání probíhala během celých třicátých let, ale neúspěšně.

Po získání domu v Dědické ulici v něm byly také zřízeny nové expozice. Muzeum také několikrát navštívil známý muzejník Fridolín Macháček, který prováděl inspekci muzeí na Plzeňsku. Radnickým muzejníkům vyčítal různé nedostatky v činnosti, ať šlo již o odbornou správu sbírek, tak prezentační činnost. Opakovaným prohřeškem bylo například vystavování předmětů přímo pod okny, kam na ně po většinu dne přímo svítilo slunce. Až teprve po několika urgencích byly expozice předělány. Ve dvacátých letech začal vznikat soupis starých tisků v českých knihovnách. Bylo také osloveno radnické muzeum resp. Muzejní družstvo, které mělo dodat soupis starých tisků v muzejních sbírkách. Dochovaná korespondence svědčí o neochotě členů Muzejního družstva se na akci podílet. Komise pro tzv. Knihopis dokonce nabízela že autorovi soupisu práci zaplatí, ale ani tato nabídka nikoho neoslovila. V Knihopise nakonec knihy z Radnic chybí.

Členové spolku se v meziválečném období pokoušeli také o osvětovou činnost mezi obyvatelstvem. Cílem bylo, aby lidé pochopili význam uchování památek z minulosti pro budoucí generace a aby nedocházelo k jejich ničení nebo prodeji jinam. Řada přednášek byla cílena zejména na zaměstnance místních cihelen. Materiál pro výrobu cihel byl těžen v místech, kde se vyskytovala pravěká sídlště, a těžbou byly tyto věci likvidovány. Členové spolku se snažili dělníky přesvědčit, aby nalezené předměty alespoň odevzdali do muzea a neničili je. Efekt osvětových akcí byl vždy krátkodobý. Měsíc či dva po přednášce bývaly nálezy zpravidla hlášeny, ale poté se vše vrátilo do starých kolejí.

V meziválečném období členové Muzejního družstva zajišťovali základní chod muzea, ale zvláštní aktivitu nevyvíjeli. Sbírkové předměty byly získávány hlavně darem, vlastní činností nebo výzkumem bylo získáno je minimum předmětů. Dárci se rekrutovali ze všech vrstev obyvatelstva v Radnicích a okolí, přičemž někteří lidé byli pravidelnými dárči. Podrobněji se se jmény a dary můžeme seznámit v knihách přírůstků či v záznamech o jednáních spolku. Získané předměty byly rozděleny do různých dílčích sbírek, jejichž záběr se během existence spolku několikrát změnil. Členění vždy záviselo na osobě, která je prováděla a na jejím porozumění vzájemným vztahům mezi předměty, což je pro rozdělení do sbírek rozhodující. Muzeum si mělo instalované expozice, občas pořádalo i výstavy, ale nebylo pravidelně otevřeno. Přístupno bylo jen o některých svátcích a pak po osobní domluvě.

Druhá světová válka Muzejní družstvo a samotné muzeum nijak podstatně nezasáhla. Předměty, které byly z hlediska nového režimu závadné, musely být sice odstraněny z expozic a uloženy v bednách ve sklepě, ale k vážným ztrátám nedošlo. Naopak muzejní sbírky se rozšířily. Na Radnicku a přímo

v Radnicích žila poměrně početná židovská komunita. V těsném sousedství muzea dodnes stojí budova synagogy. Na samém počátku války se, po dohodě s místním rabínem, podařilo získat vybavení synagogy do muzea, kde je uloženo dodnes. V muzejních sbírkách se pak také ocitly předměty různých místních organizací a spolků jako Sokola, DTJ aj. Byl předpoklad, že zde budou lépe chráněny před zvůlí nacistů. Většinu se po dobu války podařilo uchránit, některé předměty byly po jejím skončení vráceny původním majitelům, jiné se staly součástí sbírek.

Členové spolku také využili situace na Radnicku v samotném závěru války, kdy regionem probíhala demarkační čára, takže zde pobývaly jak sovětské, tak americké jednotky a v terénu zůstal odhozený vojenský materiál, který zde nechali prchající Němci. Do sbírek se tak podařilo získat výzbrojní a výstrojní součástky všech tří armád. Dnes však z tohoto materiálu zůstalo jen torzo.

V roce 1943 byl také učiněn pokus o koordinaci muzejní činnosti v okrese Rokycany. Kromě muzea v Radnicích existuje i muzeum v Rokycanech a ve Zbiroze. V uvedeném roce se sešli zástupci všech tří muzeí a navrhovali vznik dohody, podle které by byla koordinována jejich činnost. Měla vzniknout například dohoda o tom, co které muzeum bude sbírat, jak bude vypadat prezentační činnost atd. Původní myšlenku se ale nepodařilo nikdy realizovat.

Po druhé světové válce byla sice činnost spolku obnovena, ale pokračovala pouze udržovací činnost. Jak jsem již uvedl, součástí sbírek muzea byl i městský archiv. V roce 1948 vznikl velký spor mezi muzeem a Okresním archivem v Rokycanech o dalším osudu archiválií. Muzeum se snažilo vše udržet ve své správě, byť nemělo odborné kapacity na zajištění správy a ochrany písemností. Po dlouhých sporech bylo dohodnuto, že archiválie budou převedeny do Rokycan, ale vybrané věci budou muzeu zapůjčeny. Jednalo se zejména o městská privilegia. V muzeu ale nadále zůstaly některé fondy radnických cechů, které byly do archivu převedeny až počátkem devadesátých let 20. století.

V roce 1949 provedl opět inspekci v muzeu Fridolín Macháček, který konstatoval špatný stav muzea, zastaralé expozice s nevhodnou instalací předmětů, chyby ve správě sbírek a jiné závady. O nápravu se ale nestaral již spolek. Muzejní družstvo zaniklo někdy v první polovině padesátých let. Přesné datum nejde ze zachovaných písemností dohledat a správa muzea přešla plně na město.

V roce 1992 došlo k pokusu obnovit v Radnicích muzejní spolek. Byl sice založen, ale během prvního roku existence přestal fungovat a brzy zanikl.

Muzejní družstvo Kašpar Sternberg sice nebylo vzorem pro fungování muzejního spolku, ale nelze mu upřít zásluhy o založení muzea a zajištění jeho fungování v počátcích existence. Po smrti Josefa Hyláka se ve městě a jeho okolí již nepodařilo najít stejně aktivní osobu, která by ho dokázala nahradit. Muzejní družstvo asi stejně šlo k postupnému zániku, který společenské události v padesátých letech dvacátého století jen urychlily. Jeho trvalým pomníkem je dodnes radnické muzeum.

Vliv kultu Karla Havlíčka na vývoj muzea v Německém Brodě (1874–1945)

Michal Kamp

Havlíčkův kult, mám-li použít pojem Antonína Hajna,¹ se začal formovat ke konci Havlíčkova života – od éry kutnohorské a vyhnanství v Brixenu. To navíc podpořilo několik mýtotvorných prvků, především notoricky známá epizoda s položením trnové koruny Boženou Němcovou na Havlíčkovu rakev.² Propagace Havlíčka se po roce 1860 chopili jeho dřívější odpůrci – radikální demokraté (a budoucí mladočeši) jako Karel Sabina či Karel Sladkovský. Literární historik Alexandr Stich se tyto muže nebál označit za zakladatele oficiálního kultu Havlíčkova.³ Mladočeskou aktivitou se od 70. let 19. století začal kult šířit všemi směry.

Havlíčkův „druhý život“ měl několik podob. Alexandr Stich je rozdělil do pěti skupin. Jednak to byl Havlíček „věstec“, který svými slovy předvídal svobodu národa. Dále šlo o Havlíčka „učitele“ vzdělávajícího národ v otázkách občanství a tedy i svobody. Třetí podobou byl Havlíček „vůdce“, za kterým se národ sešikoval. Z počátku nejčastější byl Havlíček „mučedník“ trpící a umírající za nezpochybnitelné právo svého národa. Nade všemi nakonec dominoval pohled na Havlíčka jako „bojovníka“ za práva českého lidu. K definitivní výhře této představy velmi přispěl Tomáš Garrigue Masaryk, který ve své knize⁴ zdůrazňoval inspiraci Havlíčkovými skutky a životními postoji, ne pláčem nad jeho osudem a rádoby mučednictvím. To se ještě zvýraznilo v éře první republiky, kdy Havlíček měl být příkladem každému občanu-budovateli státu. Všechny zmíněné podoby byly velmi jednoduše uchopitelné pro potřeby muzejní prezentace Karla Havlíčka.

Počátky německobrodského muzea

Prvními odbornými sběrateli v Německém Brodě byli místní gymnaziální profesori. Šlo o želivské premonstráty aktivně působící v různých spolcích a těšící se všeobecné úctě obyvatel města. Měli v druhé polovině 19. století ve svých kabinetech sbírky numismatické a starožitnické, určené k výuce. Jejich snažení se pravděpodobně stalo inspirací pro učitele německobrodských měšťanských škol, kteří založili roku 1874 Musejní společnost královského města Německý Brod. Členy byli primárně učitelé a cílem spolku pomoc s názorovou výukou ve školách a soustavné vzdělávání veřejnosti. Vzniklé stanovy měly velký vzor v chrudimském spolku a muzeum sídlilo v místní škole. Pro projekt se ale nedařilo získávat nové lidi, především z vlivných kruhů, a tak nadšení postupem času opadlo. Počet členů nakonec z původních 80 klesl do roku 1893 na pouhých 22. Činnost de facto skončila a sbírky „...svým rozsahem ani kvalitou nedosáhly úrovně dobře vybaveného kabinetu...“⁵

Roku 1893 v Německém Brodě zcela nezávisle na skomírajícím spolku vznikl národopisný odbor. Jeho založení bylo podníceno ústředním výborem pro uspořádání národopisné výstavy v Praze, aby se i německobrodském kraji sháněly památky na „národní život.“ Sebrané exponáty se posléze objevily na Národopisné výstavě v Praze pořádané roku 1895. Po jejím skončení byla část exponátů přenechána Národopisnému muzeu československému, část se navrátila původním majitelům a zbytek se uschoval do beden. Činnost odboru byla považována za naplněnou.

Purkmistru Německého Brodu Václavu Kabeláčovi přišlo nepraktické, že vzácné a zajímavé předměty zůstanou skryty. Samo město navíc mělo v majetku mnoho vzácných materiálů, především písem-

1 Antonín Hajn pojem užil, ale nijak nevysvětlil. Srov. HAJN 1936.

2 Srov. MACURA 1999.

3 STICH 1998.

4 Srov. MASARYK 1896.

5 VESELÝ 1984, s. 11.

ných, a chtělo pro ně mít adekvátní využití. Kabeláč proto vyzval roku 1898 stále fungující národopisný odbor, aby své sbírky sloučil s městskými. Návrh byl jednomyslně přijat. Dne 12. května 1898 vzniklo Městské muzeum, v jehož kuratoriu zasedli zástupci města a členů bývalého odboru. Nová instituce si vzala za vzor Včelu Čáslavskou a byla dotována z obecního rozpočtu. Muzejní společnost pravděpodobně do nové instituce nepřistoupila.

Karel Havlíček muzejním tématem

Roku 1906, kdy se ve velkém slavilo výročí padesáti let od úmrtí Karla Havlíčka, dostalo městské kuratorium v Německém Brodě žádost od muzejního spolku v Pardubicích o zápůjčku sbírkových předmětů vztahujících se ke Karlu Havlíčkovi na plánovanou výstavu. Brodské muzejníky to poněkud zaskočilo. Konstatovali „...*mnoho jich nemáme*...“⁶, ale byli ochotni je půjčit. Pardubičtí se již neozvali.

Tato epizoda měla pro německobrodské muzeum dalekosáhlejší následky. O tři roky později totiž městská rada rozhodla v Havlíčkově domě zřídit dva pokoje v co nejpřesnější podobě za osudové noci na 16. prosince 1851.⁷ Místní muzejníci tak začali pátrat po stavu Havlíčkova nábytku. Cesta vedla především k Josefě Pujmanové, sestře slavného novináře, která zdělila velkou část pozůstalosti. Zbytek byl doslova po celých českých zemích, protože po Havlíčkově smrti se jejich prodejem získávalo jmění pro osiřelou novinářovu dceru Zdenku. Josefa Pujmanová se ráda podělila s muzeem o popis původní podoby bytu a byla též ochotna tehdejší nábytek prodat. Nevyžadovala ovšem peníze, ale nový nábytek pro svou ložnici. Díky tomu se jednání protáhla až do poloviny dvacátých let.

Druhým, méně úspěšným, ale o to víc zajímavým směrem pátrání po minulosti Havlíčkova nábytku bylo povolání více jak osmdesátiletého Jana Krejčího z jihu Čech. Jan Krejčí totiž v osudovou noc asistoval komisaři při zatýkání Karla Havlíčka a muzejníci skrze něj doufali v získání dalších zajímavých podrobností. Stařec si nepamatoval téměř nic, krom toho, že při zatýkání slzel.

Do roku 1914 se Městskému muzeu podařilo několik kusů nábytku získat díky koupím a také pomoci c. k. konzervátora Zdeňka Wirtha. Příchod Velké války ovšem akvizice zbrzdil. Důvodem nebylo utužení režimu, ale spíše nedostatek financí a úmrtí jednoho z aktivních členů kuratoria Josefa Němce.

Naopak poválečné zvolení gymnaziálního profesora Františka Petra, muže angažujícího se ve vytvoření expozice od samotného počátku, do čela kuratoria přineslo nové oživení. Navíc po vzniku Československé republiky byl Havlíček žádán lidem stále velmi silně. Město muzeu darovalo roku 1920 Havlíčkův dům, ale stále zde žijící nájemníci zabraňovali v nainstalování a konečnému otevření expozice. Mezitím akvizice narůstaly. Krom zisku nábytku od paní Pujmanové vznikla sbírka medailí, plaket a knih s havlíčkovskou tematikou. Získávaly se též osobní památky Karla Havlíčka a především jeho dcery Zdenky.

Expozice nebyla otevřena celou polovinu dvacátých let. Nájemníci se z bytu odstěhovali až v druhé polovině roku 1925 a byt byl veřejnosti zpřístupněn v červnu 1926. Dlouhých sedmáct let příprav se na finální podobu výstavy podepsal. Stále se počítalo s autentickým rozmístěním nábytku v jedné z místností, ale přibýly další drobné předměty – obrazy, osobní památky nebo publikace. Druhý z pokojů postupem času na základě akvizic dostal podobu pokoje Zdenky Havlíčkové, dcery Karla Havlíčka.

Poté německobrodští muzejníci odborně pomohli novinářům, kteří roku 1931 v nedaleké Borové otevřeli druhé havlíčkovské muzeum.⁸ Jeho zaměření se lišilo od německobrodského, protože zdůrazňovalo Havlíčkovu „přítomnost“, tj. tematické publikace, Havlíčkovy sochy, plakety, slavnosti apod.

6 SOkA Havlíčkův Brod, fond Okresní vlastivědné muzeum, kniha 1, zápis z 3. 8. 1906.

7 Dům na náměstí, který rodiče Karla Havlíčka koupili a žili zde od roku 1833 až 1884. Několik let zde žil i Karel Havlíček a především odtud byl 16. 12. 1851 odvezen do vyhnanství v Brixenu. Srov. PETR 1935.

8 Srov. KUNTA 1935.

Roku 1935 se konala oslava 200 let trvání německobrodského gymnázia. V rámci toho byla expozice v Havlíčkově domě rekonstruována a doplňovala epizodní havlíčkovskou výstavu ve školní tělocvičně. Protektorem byl prezident Tomáš Garrigue Masaryk a událost měla mimořádný ohlas. Návštěvnost přesáhla 15 000 lidí a výstavu navštívila spousta významných osobností. Namátkou: předseda vlády Jan Malypetr, generál Louis-Eugène Faucher, ministr zahraničí Edvard Beneš, senátor Václav Klobáček, senátor František Soukup, novinář Ferdinand Peroutka, hudební skladatel Jaroslav Křička atd.⁹ Byl vydán katalog¹⁰ obsahující výčet kolem tisícovky vystavených exponátů, ale z toho naprostá většina byly papírové dokumenty, knihy a fotografie. Výstava mapovala Havlíčkův život, jeho dílo a odkaz pro současnost a byla jakýmsi předskokanem výstavy plánované na výročí 80 let od Havlíčkova úmrtí o rok později.

Výstava roku 1936 v Letohrádku královny Anny, jinak též Belvederu, byla událostí významem *par excellence*. Zodpovědná práce několika lidí, na havlíčkovskou notu naladěná veřejnost a plná podpora státu dala ve výsledku možnost vzniku grandiosní výstavy s tisíci exponáty svezenejch nejen z celé republiky. Jeden z hlavních organizátorů výstavy, německobrodský malíř Otakar Štáfl, prohlásil: „*Přenesli jsme výstavu K. H. B. z Něm. Brodu do Prahy nejen proto, abychom dali možnost shlédnouti tuto expozici všem těm, kterým nebylo možno zajeti loňského roku do Něm. Brodu, ale hlavně proto, abychom v dnešní době a v letošním roce připomněli význam velké osobnosti Karla Havlíčka Borovského...Dáváme tím aspoň z části možnost představit a zobrazit si život muže, který tolik pro náš národní život znamenal a bez kterého bychom snad nebyli tam, kde jsme.*“¹¹ Vydaný katalog výstavy se stal důležitým soupisem dochovaných havlíčkovských památek.

Příchod okupace neznamenal okamžitý zánik muzea. První léta se dařilo dokonce realizovat některé nákupy předmětů po Zdence Havlíčkové, ale muzeum bylo roku 1943 pro odmítání spolupráce s Němci uzavřeno a kuratorium se do roku 1945 nesešlo.

Osvobození přineslo spontánní návrat národa k Havlíčkovi a jeho odkazu.

Smysl havlíčkovských výstav a exponátů

Prvotní záměr města z roku 1909 měl kultovní podtext. Dobově zařídit dva pokoje Havlíčkova bytu bylo snahou o pietní místo připomínající případnému návštěvníkovi osudovou noc, kdy byl novinář odvezen do Brixenu. Nemožnost a odkládání realizace o dobrých 17 let způsobilo, že se proměnou státního zřízení poupravil pohled na Havlíčka samotného. V Československé republice se ujal masarykovský výklad, který odsuzoval posmrtnou sakralizaci Karla Havlíčka a vyzdvihoval novinářův život, skutky a myšlenky jako ideál pro každého Čechoslováka-budovatele nové vlasti. To se promítlo i do nové expozice. Havlíček byl představen jako vzorný bojovník a národní buditel. Podoba se nezměnila po celou éru republiky. Velké výstavy v letech 1935 a 1936 Havlíčkovu bojovnickou roli ještě více podtrhly, protože se jednalo o celorepublikové akce. Autentické exponáty ze života novináře se tedy spíše ztrácely v návalu Havlíčkových bust, obrazů a hesel typu „*Držím hlavně na revoluce v hlavách a srdcích*“ nebo „*Moje barva červená a bílá, moje heslo: poctivost a síla*“ a děkovných vavřínových věnců či kokard od různých organizací.

Německobrodští muzejníci se také s postupujícími léty naučili k tématu přistupovat zcela odborně a kriticky. Někteří z nich, především František Petr, se dostali za první republiky do povědomí jako uznávaní badatelé a propagátoři Karla Havlíčka a byli v kontaktu s mnohými jinými znalci jako Antonín Hajn nebo Karel Kazbunda.

Další rovinou je pohled na jednotlivé havlíčkovské sbírkové předměty jako takové. Na některé jako-by se nevztahovaly proměny chápání odkazu Karla Havlíčka a byly kultovní záležitostí dlouhou dobu.

9 SOKA Havlíčkův Brod, sbírka fotografií, karton 23.

10 Srov. Kolektiv autorů 1935.

11 ŠTÁFL – RYS 1936, s. 6.

Desítky let adorace slavného novináře totiž zanechaly v myslích lidí punc naprosté výjimečnosti pro vše, co se jej týkalo. Mnohé předměty, například osobní pečetní prsten nebo ozdoba ze zrcadla pokoje, kde Havlíček zemřel, byly považovány za zcela unikátní. To gradovalo v případě ústřížku Havlíčkových vlasů, který snese srovnání s významem ostatků svatých.¹² Za druhé světové války proto byly před Němci tyto předměty schovávány a okupanty naopak vyhledávány.¹³

Závěr

Jaký byl tedy vliv Havlíčkova kultu na muzejní spolek v Německém Brodě? Mám-li otázku vzít doslovně, tak nulový. Ani muzejní společnost, ani národopisný odbor Havlíčka účelově nesbíraly. Pravděpodobně by v této linii pokračovalo i kuratorium Městského muzea a zůstalo by malým muzeem bez výrazných sbírek po sběratelích a cestovatelích. Jenže přišel příkaz „zhora“, tedy od zřizovatele, se Havlíčkem zabývat. Tento okamžik považuji v dějinách instituce za klíčový. V éře první republiky, díky zájmu občanů a četnosti výstav, havlíčkovská tematika zcela dominovala v pracovní náplni německobrodského kuratoria.

Německobrodské muzeum sice nikdy neopustilo původní ideu shromažďovat předměty s regionální tematikou, ale bez Havlíčka by jen těžko mělo výrazné sbírky a autoritu přesahující rámec okresu. Na této vlně se veze dodnes.

Prameny

SOkA Havlíčkův Brod, fond Okresní vlastivědné muzeum.

SOkA Havlíčkův Brod, sbírka fotografií.

SokA Havlíčkův Brod, fond Pozůstalost Františka Petra.

Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, sbírka KHB.

Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, zápisník o schůzích spolku pro postavení pomníku K. Havlíčka v Něm. Brodě, v instituci deponován.

Literatura

Kolektiv autorů 1935: Karel Havlíček Borovský: Výstava památek a dokumentů pořádaná v rámci oslav 200 letého trvání gymnasia v Něm. Brodě. Německý Brod. 74 s.

AMBROŽ, E. – BLECHA, D. 1892: Úplný adresář, dějiny a památnosti královského města Německého Brodu. Německý Brod, nákladem vlastním. 194 s.

HAJN, A. 1936: Národ o Havlíčkovi. Praha, Havlíčkův fond Jednoty čsl. novinářů. 760 s.

KUNTA, A. 1935: Rodný dům Karla Havlíčka a Havlíčkovu muzeum v Borové (u Přibyslavi). Praha, Havlíčkův fond Jednoty československých novinářů. 52 s.

MACURA, V. 1999: Český sen. Praha, Lidové noviny. 215 s. ISBN 80-7106-270-7.

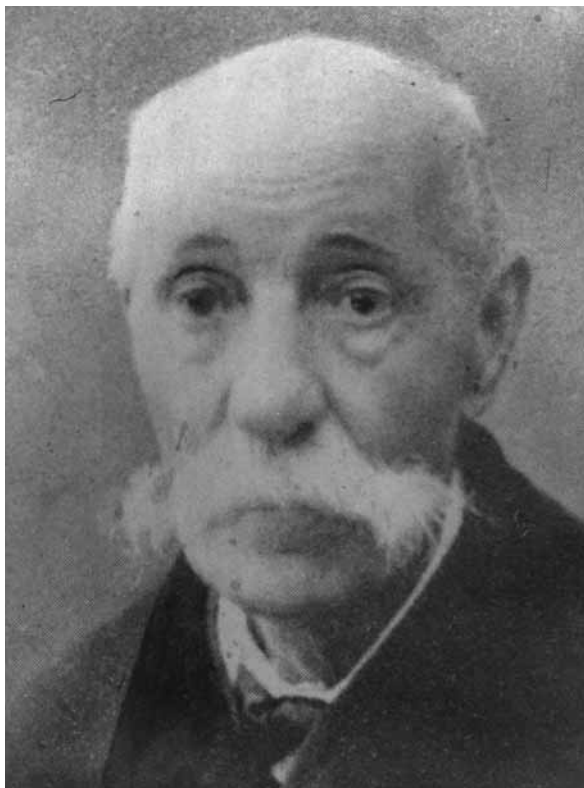
MASARYK, T. G. 1896: Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení. Praha, nákladem Jana Laichtera na Král. Vinohradech. 496 s.

MERHOUT, C. 1914: Zdenka Havlíčková. Praha, Vilímek. 98 s.

12 Zde hrála velkou roli skutečnost, že se dodnes nezná stoprocentní Havlíčkova podoba.

13 Uvádím příklad, kdy si nacisté vyžádali na německobrodském muzeu k likvidaci talíře pocházející z Havlíčkovy rodiny (známé tím, že z nich v Lánech jedli Masaryk s Benešem) a muzejníci jim z uzavřené expozice vydali talíře jiné. Nacisté projevili též zájem o pečetní prsten.

- NOVÁKOVÁ, H. 1988: Historie havlíčkovských sbírek Okresního muzea OVVS v Havlíčkově Brodě. Závěrečná práce Krajské muzejní školy Hradec Králové. Hradec Králové.
- PETR, F. 1935: Po stopách Havlíčkových v Něm. Brodě. Německý Brod, nákladem Městského muzea v Německém Brodě. 64 s.
- STICH, A. 1998: Havlíček kontra Sabina v letech 1848–1849 a v pozdější tradici. (Některé textologické problémy a jejich axiologické souvislosti). In: Národní obrození a rok 1848 v evropském kontextu. Litomyšl, Město Litomyšl, s. 105–139. ISBN 80-238-3748-6.
- ŠIMŮNEK, M. 2000: Karel Havlíček a jeho kult v praxi českých politických stran. In: Osobnost v politické straně: Sborník referátů z konference „Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861–1999“. Olomouc, 19.–20. října 1999. Rosice u Brna, Gloria, s. 170–180. ISBN 80-900965-9-X
- ŠTÁFL, O. – RYS, F. 1936: Výstava Karla Havlíčka Borovského. Památky, dokumenty, literatura. Praha-Belveder 18. duben 1936 – 31. červenec. Praha, Československá obec sokolská. 124 s.
- VESELÝ, E. 1984: Historie muzea v Havlíčkově Brodě 1874–1983. Závěrečná práce. Brno. Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, katedra archeologie a muzeologie.

Objev německobrodských muzejníků: Jan Krejčí, četník, který při zatýkání Karla Havlíčka plakal.

Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, nález v muzeu

Havlíčkův dům, místo havlíkovské expozice od roku 1926.

Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, digitální fotoarchív, FMO 69

Podoba expozice v Havlíčkově domě roku 1935.

Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, sbírka KHB, inv. č. KHB2/702

Výstava v německobrodském gymnáziu roku 1935.

Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, sbírka KHB, inv. č. KHB2/774

Výstava v Belvederu roku 1936.

Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, nálež. v muzeu

Výstava v Belvederu roku 1936.

Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, nález v muzeu

Jeden z kultovních exponátů – Havlíčkův pečtní prsten, dar T. G. Masaryka německobrodskému muzeu.

Z historie spolkové a klubové činnosti Jihočeského muzea v Českých Budějovicích

Helena Stejskalová

Motto:

Dobrovolné kulturně osvětové aktivity jsou solí života občanské společnosti. Muzea, kolem nichž se takové aktivity rozprostírají a šíří, o ně musejí pečovat.¹

I. Počáteční fáze spolkové činnosti – spolek pro muzeum

Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích bylo založeno v roce 1877. V přípravné etapě a na samém počátku existence muzea řídil jeho činnost přípravný výbor, jenž byl od 17. června 1877 přejmenován na správní výbor. Jeho členy byly významné osobnosti politického, kulturního a hospodářského života. Nově ustanovený ústav (muzeum) měl také řadu příznivců a podporovatelů z řad veřejnosti.² Ze stanov muzejního spolku v Budějovicích z roku 1894³ je patrné, že kromě prvořadě akviziční činnosti s cílem rozšiřovat umělecko-průmyslové sbírky a sbírky historicko-přírodovědné sekce muzea vykonával spolek další existenčně významnou činnost. Správní výbor (starosta, starostův náměstek, jednatel, pokladník, tři přednostové odborů, knihovník a pět členů výboru⁴) měl na starosti správu jmění. Správa financí byla pro činnost muzea životně důležitou, což se potvrdilo např. v době stavby nové muzejní budovy, získávání a zúčtování finančních subvencí. Třetím významným úkolem bylo hledání vhodného místa pro uložení a správu sbírek a výstavba nové budovy muzea. Čtvrtým pilířem činnosti muzejního spolku byla práce pro veřejnost a s veřejností: pořádání výstav (i z dočasných zápůjček historických předmětů z majetku ochotné veřejnosti), konání vědeckých přednášek, založení a provozování knihovny muzea a díky průmyslovému muzeu (jako jedné velké sbírkotvorné oblasti) byla pro veřejnost provozována modelárna a kreslárna, kde se pořádaly kurzy pro veřejnost. Výstavní i další uvedené činnosti muzea musely reflektovat dvoujazyčnost českobudějovického prostředí a časté národnostní spory. Jednotným cílem však byla podpora a propagace regionu a pro veřejnost osvětová přednášková činnost a provozování knihovny pro české i německy mluvící zájemce o dějiny a průmysl jižních Čech.

II. Spolky mimo muzeum a jejich vliv na klubovou činnost muzea. Vlastivědná společnost jihočeská jako předchůdkyně (nejen) Historického klubu

Zakládání spolků ve druhé polovině 19. století bylo dáno možnostmi zákona. Legislativa umožňovala bohatou spolkovou činnost, kterou dnes můžeme chápat jako kulturní tradici, na jejíž bohatou sféru působnosti dnes mnohdy spolky, kluby a sdružení různě tematicky a oborově zaměřené navažují. Historický klub Jihočeského muzea je v současnosti s ohledem na počet pravidelných účastníků klubových akcí (za měsíc cca 80 osob na 2 každoměsíčních akcích)⁵ a počet členů (v říjnu 2011 více

1 VOLNÁ – STEJSKALOVÁ 2009, s. 6.

2 Mezi podporovatele sbírkotvorné činnosti muzea patřili vojenští vysloužilci různých hodností, kteří se díky své službě dostali do mnoha krajín, odkud si přivezli řadu zajímavých a cenných artefaktů. K jejich cti je nutné připomenout, že mnozí z nich předměty ze svého majetku nezištně darovali do sbírek muzea. Např. plukovník Josef Škerl ze Schmiedheimu obohatil zárodečné muzejní kolekce o početný soubor korálů. Výroční zprávy městského muzea v Českých Budějovicích jsou dochovány od roku 1877 a obsahují řadu pozapomenutých či dosud nevyhodnocených informací z doby počátků muzea.

3 Stanovy 1894, s. 4.

4 Stanovy 1894, s. 3.

5 Tento údaj dosud nebyl publikovaný, ale lze ho verifikovat např. v prezenčních listinách, které má Historický klub z každé přednáškové akce a zakládá je do klubového archivu.

než 240 aktivních členů)⁶ největším klubem, který pracuje při Jihočeském muzeu. Jeho předchůdkyní však byla Vlastivědná společnost jihočeská. Vznik historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích se datuje do roku 1959, přičemž historické souvislosti je nutné hledat již v době tzv. první republiky.

V jihočeském regionu a zejména v Českých Budějovicích existovala početná skupina příznivců historie z řad profesionálů i široké veřejnosti s potřebou sdružování za účelem podpory odborné badatelské a popularizační práce. Proto byla ustanovena Vlastivědná společnost jihočeská při Městském muzeu v Českých Budějovicích. Iniciátorem založení zájmové organizace jihočeských kulturních pracovníků a jejím velmi aktivním členem byl Josef Lomský (1894–1981), povoláním středoškolský profesor. Zájem o členství ve společnosti projevila řada vlastivědných a přírodovědných pracovníků muzeí, archivů a škol.

Na ustavující schůzi 11. 11. 1928 byl předsedou zvolen Václav Novotný (1869–1932), jednatelem byli F. Matouš a L. Sýkora. Vzniklo rovněž několik odborných sekcí, z nichž se udržely historická, přírodovědecká, později ještě národopisná.

Díky Lomskému, který měl na zřeteli zajištění podmínek pro bádání a vědecké poznávání regionu, byla hlavním cílem společnosti katalogizace všech dostupných fondů odborných českobudějovických knihoven, sestavení souborného katalogu, jihočeské bibliografie, vypracování monografie nejen o historii Českých Budějovic a vydávání odborných prací členů v pravidelných ročenkách. Pro realizaci těchto ušlechtilých, ale nákladných záměrů, se však nepodařilo dlouhodobě zajistit nutné finanční prostředky.

Tiskem byla vydána ročenka společnosti za rok 1929, 1930 a 1934 s odbornými studiemi členů společnosti. Snahou o vlastní časopis byl *Věstník Vlastivědné společnosti jihočeské*, redigovaný M. Burianem, jehož 1. ročník vycházel 1931–1932 jako příloha Jihočeského přehledu. V roce 1933 Vlastivědná společnost vydala svým nákladem odbornou publikaci L. Bati *Dosavadní výsledky zoologického výzkumu jižních Čech*.

Hlavní náplní činnosti sekcí Vlastivědné společnosti jihočeské bylo pořádání přednášek a exkurzí pro laickou i odbornou veřejnost. Na návrh Jihočeské astronomické společnosti zřídila přírodovědecká sekce 1933 péčí L. Sýkory na pozemku hvězdárny botanickou zahradu. Zemřelého předsedu V. Novotného vystřídal Josef Woldřich (1880–1937), který byl v čele společnosti v letech 1933–1937. Bohužel v době německé okupace byla činnost Vlastivědné společnosti jihočeské zakázána, proto někteří z aktivních členů museli opustit město, jiní byli za svoji činnost perzekuováni.

K obnově Jihočeské vlastivědné společnosti došlo po roce 1945 z iniciativy muzea za předsednictví Františka Jílka-Oberpfalcera (1890–1973) a jednateleství K. Pletzera, historika a později ředitele muzea. Nový směr politického vývoje po roce 1948 znemožnil pokračovat v činnosti podle původních představ a společnost později zanikla. Pokusem o její obnovu v jiné podobě bylo ustavení Historického kroužku při Krajském vlastivědném muzeu (od roku 1972 Historického klubu při Jihočeském muzeu).

Pozoruhodným faktem hodným připomínky je skutečnost, že prvním předsedou Vlastivědné společnosti jihočeské byla velká osobnost české historiografie Václav Novotný (5. září 1869 Ivančice–14. července 1932 Řevnice), který se jako historik řadí do starší generační vrstvy Gollových žáků. Historii studoval od r. 1887. V letech 1891–1896 byl pomocníkem Václava Vladivoje Tomka v archivních pracích pro Dějepis města Prahy. Habilitoval se v oboru českých dějin v roce 1898, v roce 1905 byl jmenován titulárním mimořádným profesorem, ale teprve po jmenování skutečným mimořádným profesorem v roce 1908 po odchodu Josefa Kalouska (1838–1915), profesora českých dějin, z činné služby mohl opustit místo koncipisty v místodržitelství archivu a od svých 39 let se plně věnovat univerzitní práci na filosofické fakultě české univerzity. Řádným profesorem se stal v roce 1911. Václav Novotný byl rovněž předsedou komise pro vydávání „Sbírky pramenů českého hnutí náboženského ve XIV. a XV. století“,

6 Historický klub si vede evidenci svých členů. Každý člen má svoji průkazku, která ho opravňuje ke vstupu do muzea za účelem účasti na klubové akci. Evidence členů klubu má pravidla, která jsou v souladu se zákonem na ochranu osobních údajů.

členem „Společnosti musea Husova“ (zde s předsednictvím měl na starosti také redakci „Husitského archivu“), účastnil se, osobně i přednáškami historických kongresů v Bruselu, Oslo posléze i ve Varšavě (1927). Zda-li bylo jeho předsednictví ve Vlastivědné společnosti jihočeské spíše formální funkcí, nelze soudit. Jeho osobnost požívala důvěry a všeobecné úcty. Zápisy z jednání se nedochovaly, tudíž dosud nebylo zjištěno, komu připisovat autorství a původnost námětů pro spolkovou práci. Vlastivědná společnost jihočeská umožňovala činnost několika odborných sekcí a je nutné ji považovat za předchůdkyni soudobých klubů a sdružení rozvíjejících svoji činnost při Jihočeském muzeu.

III. Historický kroužek (později přejmenovaný na Historický klub) – reprezentant spolkových aktivit Krajského vlastivědného muzea v Českých Budějovicích

Cílem Historického kroužku bylo v roce 1959 „*sdužit zájemce o historii a přátele historických památek jihočeského kraje s cílem poznávat je, odhalovat a zabránit jejich ničení. Za tím účelem pořádat přednáškové a diskusní večery, exkurze a vlastivědné zájezdy, napomáhat muzeu při shromažďování a uchovávání regionálních historických poznatků a dokladů*“.⁷ Zakládací členové byli⁸: Jindřich Činátl, Zdeňka Hanzalová, Ing. Antonín Kamarýt, František Král, MUDr. Karel Plavec, Otomar Schrabal, Marie Schrabalová, Ing. Bohuslav Schättinger, Josef Starhoň, Miloš Svoboda, Blanka Thierová, Josef Tušíl, Bohumír Vančura a za muzeum dr. Karel Pletzer a Oldřich Weiss.

K setkání došlo z iniciativy odborně erudovaného a osvětově naladěného ředitele muzea Karla Pletzera. Tento kulturní historik začal budovat významnou kulturní a vědeckou instituci regionu intenzivním sbírkotvorným programem i pořádáním přednášek a dalších akcí pro širokou veřejnost. Jeho pozornosti neuniklo, že se v okruhu posluchačů navštěvujících historické přednášky pořádané v muzeu v průběhu druhé poloviny 50. let ustálilo jádro stálých zájemců nejen o poznávání historie jižních Čech. Tudíž se mu přímo nabízelo využít zájmu a znalostí těchto příznivců a sdužit je v zájmovém útvaru při Krajském vlastivědném muzeu.

Zrodila se myšlenka založit Historický kroužek, jakousi obdobu Vlastivědné společnosti jihočeské pracující v Českých Budějovicích v letech 1928–1939, 1945–1949. Nejprve byla rozeslána pozvánka. Dne 4. února 1959 se sešlo v ředitelně muzea 13 vlastivědných zájemců a bylo rozhodnuto o založení Historického kroužku. První schůze proběhla 9. března 1959 za účasti 20 osob.

Byl stanoven jasný cíl – sdužovat zájemce o historii a přátele historických památek jihočeského kraje z řad široké veřejnosti k aktivnímu šíření regionálních historických znalostí s cílem stále poznávat, odhalovat a zachraňovat historické a umělecké cenné památky, bránit jejich ničení. Za tím účelem pořádat přednáškové a diskusní večery, exkurze a vlastivědné zájezdy, napomáhat muzeu při shromažďování a uchovávání regionálních historických poznatků a dokladů. Současně bylo stanoveno, že členem kroužku se může stát každý, kdo podepíše přihlášku s prohlášením, že se bude aktivně podílet na činnosti a jeho působení bude podporovat. Členství bylo zpočátku bezplatné, později byl stanoven roční příspěvek, zprvu 6,– Kčs. Jednohlasně bylo zvoleno první vedení kroužku – předseda MUDr. Karel Plavec, místopředseda Miloš Svoboda, jednatel Jindřich Činátl.

Členská základna byla zpočátku malá – 32 členů. V březnu 1959 bylo rozesláno na nejrůznější úřady, školy a organizace několik stovek oznámení o založení Historického kroužku, avšak bez větší odezvy. Ostatně ani tyto oznamovací a vybízecí akce nemívají ohlas ani dnes. Od roku 1959 se dodnes konají členské schůze pravidelně, vždy druhé pondělí v měsíci. Již v počátcích klubové existence byl program schůzí doplňován přednáškami z regionální historie.

Spolupráce s muzeem byla od počátku klubu velmi dobrá. Muzeum díky řediteli Karlu Pletzerovi zavázalo poskytovat prostor pro konání členských schůzí a porad v místnostech muzea, (později v sále

7 VOLNÁ – STEJSKALOVÁ 2009, 17.

8 Ustanovující schůzka proběhla 4. února 1959.

Osvětové besedy v Hroznové ulici), půjčovat odbornou literaturu a poskytovat odborné rady. Ředitel muzea se zpočátku na činnosti podílel i osobně, avšak od roku 1962 až do roku 1973 převzal funkci kontaktní a odpovědné osoby za muzeum (nikoliv předsedy) Oldřich Weiss, numismatik muzea. Historický kroužek získal v muzeu i prostor pro ukládání korespondence a archivního materiálu. Členové kroužku se zapojili do práce muzea – soupisu pamětních desek, domovních znamení, soch, sloupů, obrazů a památností ve městě (do roku 1959). Členové kroužku Adolf Träger, Karel Plavec, František Rada a Miloš Svoboda se pokusili v roce 1961 oživit Klub Za staré Budějovice.

Důležitou součástí činnosti Historického kroužku se stalo i pořádání zájezdů, autobusových i vlakových, a vycházek. Jejich cílem byla především historická místa a památky Jihočeského kraje, výjimečně i mimo kraj. O programy zájezdů pečovala zvláštní zájezdová komise (od roku 1965). Její členové vymýšleli trasy, pečlivě zmapovali vybraná místa a zájezdy či vycházky sami vedli. Kromě vlastních akcí se členové kroužku podstatně podíleli na účasti na všech muzejních akcích.

Zakladatelé kroužku nechtěli ponechat náhodě ani zajištění svých nástupců mezi mladou generací. Již tři roky po založení byl ustaven pod patronací místopředsedy Miloše Svobody kroužek mladých. V roce 1962 se podařilo získat 6 členů, v roce 1963 již 11 příznivců.

Mnohotvárná a přitažlivá činnost kroužku se brzy pozitivně odrazila v růstu členské základny. Velký význam pro činnost kroužku mělo blížící se 700. výročí založení města v roce 1965.

Kromě přednášek se výbor Historického kroužku soustředil i na zajištění vlastní publikační činnosti. 1.1.1964 se rozhodl vydávat čtvrtletně vlastní publikaci –, *Výběr z prací členů Historického kroužku při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích*“ pod záštitou muzea. Přednostně byly publikovány práce členů přednesené na členských schůzích či připravené jako samostatné články, aby historicky cenné údaje a osobní vzpomínky nebyly nenahraditelně ztraceny. Už první redakční úvodník zdůraznil, že Výběr je dílem amatérským, jehož obsahem jsou vybrané práce členů kroužku a jehož realizaci si zajišťují členové sami. O obsahovou náplň pečovala nejdříve šestičlenná, od roku 1968 dvanáctičlenná redakční rada. Jejím prvním předsedou byl až do své smrti (1978) Miloš Svoboda. Rozsah prvních čísel byl cca 50 stran textu. Příspěvků ale přibývalo, a proto musel být číslo od čísla Výběr stále rozšiřován až na 78 stran. Vedle přednášek proslovených na členských schůzích byly stále více publikovány i samostatné historické články a studie, zásadně bez nároku na autorský honorář. Náklad v roce 1964 činil cca 300 výtisků, na konci roku 1968 již 650 výtisků. Redakční rada si vybudovala rozsáhlou síť pravidelných dopisovatelů – spolupracovníků ze všech jihočeských okresů i z řad jihočeských rodáků. Ustálily se i samostatné oddíly Numismatika a Kronikářská hlídka. Zavedena byla Vlastivědná poradna, v níž Karel Pletzer i jeho spolupracovníci z řad historiků zodpovídali dotazy čtenářů. V prvním roce vydávání (1964) se Výběr neobešel bez vydatné hmotné podpory Jihočeského muzea, ale již od 1.10.1964 až do roku 1974 převzal Historický kroužek plnou odpovědnost za vydávání Výběru i po stránce ekonomické. Dnes Výběr vydává muzeum, je periodikem pro profesionální historiky. Klubovým tiskem je čtvrtletník Zpravodaj Historického klubu, který plní funkci klubového časopisu.

Členové kroužku se rovněž podíleli aktivně na přípravě výstavy jihočeského dopravnictví uspořádané v Jihočeském muzeu v září a říjnu 1968. Z podnětu Památníku dopravnictví a Historického kroužku byla vydána řada různých suvenýrů, ústřední správa spojů vydala 2 poštovní známky (k výročí koněspřežky a k výročí 1. jihočeské lokomotivní trati).

V osmdesátých letech členská základna dle údajů dochovaných v klubovém archivu stárla a úměrně klesala aktivita členů. Bylo proto rozhodnuto zakládat od roku 1981 zájmové kroužky – sekce, v nichž se bude menší skupinka zájemců koncentrovat na určité téma – vznikly sekce dopravy a letectví, heraldiky a genealogie.

Společenské změny na konci roku 1989 se dotkly i činnosti Klubu. Zpočátku se zmenšila členská základna, přednášky začaly být méně navštěvovány, ze 7 připravovaných zájezdů na rok 1990 se uskutečnil jen jeden. Měnilo se i složení výboru, od 6. 2. 1990 je předsedkyní poprvé v historii Historického klubu žena – Mgr. Alena Volná. Od 1.1.1991 oddělila svou činnost sekce regionální historie letectva,

postupně ukončila svoji činnost i sekce genealogie (dnes jsou její bývalí členové součástí sdružení Jihočeský herold). Z klubu byly postupně vyřazeni dlouhodobí neplatiči příspěvků, proto k 31. 12. 1993 měl klub už jen 225 členů. Historický klub při Jihočeském muzeu však nezanikl. Za vydatné podpory muzea rozvíjel i nadále svoji činnost. V roce 1999 oslavil Historický klub své již 40. výročí. V roce 2002 vydalo Jihočeské muzeum publikaci Čestní členové (sestavila Mgr. Alena Volná), což je 27 životopisných skic mužů a žen, kteří získali čestné členství za své zásluhy o činnost Klubu. K 31. 12. 2008 měl Historický klub 264 členy, 212 žen a 52 mužů. Celkem 93,9% současných členů vstoupilo do Klubu po roce 1989. Věkový průměr je 65,3 let. Přednáškovou činnost se podařilo rozšířit o druhou akci v měsíci „Podvečer v muzeu, tentokrát na téma...“ pod organizačním vedením Mgr. Heleny Stejskalové. Kromě toho, že od roku 2006 začaly čtyři členky klubu pod vedením Mgr. Heleny Stejskalové vydávat klubový čtvrtletník Zpravodaj Historického klubu, v němž vedle informací o činnosti Klubu uveřejňují příspěvky členů, byly učiněny i dva pokusy o obnovu Mladých historiků, bohužel však neměly více než dvouročního trvání, neboť dnešní školní mládež je velmi vytěžována a na pravidelné mimoškolní aktivity tohoto zaměření nezbývá mnoho času.

IV. Další současné kluby a sdružení při Jihočeském muzeu

Při Jihočeském muzeu pracuje v současnosti ještě dalších 7 zájmových sdružení, která fungují na klubovém principu, třebaže jsou oficiálními pobočkami centrálních odborných společností. Výstižné a stručné informace dále uvedené jsou součástí oficiální webové prezentace muzea.

„Národopisné sdružení v Českých Budějovicích bylo založeno v roce 1945. Jeho počátky však sahají do roku 1925, kdy pamětnice, obětavá národopisná sběratelka a znalkyně jihočeských krojů Marie Špengrová okolo sebe soustředila nadšené sběratele a propagátory jihočeského národopisu. Postupně se hlásili další příznivci a vznikla tak národopisná skupina, kterou vedla spolu s Ondřejem Junkem z Týna nad Vltavou. Sdružení bylo brzy vyzváno ke spolupráci Městským muzeem v Českých Budějovicích a ostatními vědeckými a kulturními institucemi v republice. V roce 1956 se ze sdružení stal zájmový klub Krajského vlastivědného muzea v Českých Budějovicích. Jeho činnost se začala propojovat s prací muzejníků, členové vystavovali, pomáhali udržovat a rozmnožovat jeho národopisný fond. Zajišťovali spolupráci s pamětníky z celého kraje, pořádali předvádění lidových řemesel a odborné přednášky. V roce 1960 se podařilo vydat doudlebské straky na velikonočních pohlednicích a v této době také začaly vycházet dodnes tolik populární Sborníčky.

Jihočeská pobočka České botanické společnosti sdružuje zájemce o botaniku z řad profesionálů i amatérů. Byla založena dne 1. listopadu 1959 za účasti jihočeských botaniků a ochranářů a zástupců hlavního výboru tehdy Československé botanické společnosti při Krajském vlastivědném muzeu v Českých Budějovicích jako první regionální pobočka v tehdejší Československu. Jednou z nejdůležitějších činností pobočky je kolektivní floristicko-fytogeografický průzkum málo floristicky známých oblastí jižních Čech.

Entomologický klub Jihočeského muzea – Jihočeská pobočka České společnosti entomologické (ČSE) je dobrovolné sdružení občanů, kteří se zajímají o entomologii případně o další navazující přírodovědecké obory. Hlavním cílem Entomologického klubu – pobočky České společnosti entomologické je podporovat a rozvíjet vzájemné kontakty mezi jihočeskými entomology a koordinovat aktivity členů v entomologickém výzkumu jižních Čech. Klub je sdružení otevřené všem a najdeme zde jak profesionální entomology, tak i amatéry.

Mykologický klub existuje v Českých Budějovicích od roku 1967. Vznikl na popud tehdejšího Krajského ústavu národního zdraví s jedním hlavním úkolem – účinnou osvětou předcházet otravám houbovými. Později se činnost klubu rozšířila o regionální mykofloristiku, ke které se v dalších letech těžiště činnosti postupně přesouvalo. Od roku 1990 klub působí názvem Mykologický klub Jihočeského muzea. K 31.12.2001 čítal Mykologický klub Jihočeského muzea 32 členů.

Jihočeský ornitologický klub je regionálním sdružením ornitologů a zájemců o poznávání, ochranu a studium volně žijících ptáků na území jižních Čech. V klubu se sdružují členové České společnosti ornitologické. Hlavním cílem Jihočeského ornitologického klubu, který plní funkci regionální pobočky České společnosti ornitologické, je podporovat a rozvíjet vzájemné kontakty mezi jihočeskými ornitology, koordinovat badatelské aktivity, monitorovat stav avifauny jižních Čech a popularizovat i prakticky realizovat ochranu ptactva. Jihočeský ornitologický klub je sdružení otevřené všem a najdete zde jak profesionální ornitology a zkušené amatéry, tak i laické milovníky ptactva. Jihočeský ornitologický klub má své počátky v tzv. Vertebratologickém kroužku Jihočeského muzea v Českých Budějovicích, založeném v roce 1969 několika jihočeskými přírodovědci.

Jihočeská pobočka České archeologické společnosti byla po několikaleté odmlce obnovena v roce 2000. Jejím předsedou je Mgr. Ondřej Chvojka, PhD., archeolog Jihočeského muzea. Pobočka pořádá jednou ročně plenární zasedání, které je vždy spojeno s informačním kolokviem o nových archeologických výzkumech, nálezech, projektech a nově vydané literatuře s cílem seznámit širokou veřejnost s děním v jihočeské archeologické obci v předchozím roce. Součástí kolokvia je i knižní burza, kde lze zakoupit často obtížně sehnatelnou regionální literaturu“.

Posledním uskupením je Regionální letecko-historická společnost, která se zaměřuje na problematiku letectví a převážně jihočeské letecké historie. Pořádá pravidelná setkání a vyznačuje se aktivní publikační činností, která rozmnožuje řadu monografií vydaných Jihočeským muzeem. Řada dalších aktivit na poli objevování i popularizace nově získaných poznatků získává nové zájemce o letecko-historickou problematiku, kterých se každý měsíc schází přibližně dvacet.

Pro úplnost zbývá dodat, že nedávno působil při muzeu Mytologický klub, který však pouze v roce 2005 konal pravidelná setkání a potom z důvodu malého počtu zájemců a z organizačních důvodů zanechal formálních schůzek a ukončil svoji krátkodobou činnost.

Z přehledu je patrné, že Jihočeské muzeum má zajímavou historii a tradici klubových zájmových sdružení, která jsou otevřenou platformou všem skutečným zájemcům o daný obor. Většina klubů má vlastní stanovy, pověřené vedoucí a určené kontaktní pracovníky muzea. Existence klubů je oboustranně přínosná. Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích je jediné muzeum v jižních Čechách s tak pestrout nabídkou klubových aktivit, které se díky odborným pracovníkům muzea, kontinuální a cílevědomé práci a spolupráci s dalšími odborníky daří udržovat a podporovat. Je evidentní, že je nadále velký zájem o činnost v klubech a že klubová činnost při muzeu nabízí a poskytuje řadu jinak obtížně provozovatelných a zajišťitelných aktivit. Díky členským příspěvkům nepotřebují mnohé aktivity ani finanční dotace muzea. Mnohá sdružení využívají nejen členských příspěvků, ale také grantových a příspěvkových možností mimo muzeum a jsou do značné míry soběstačná.

V. Závěr

Spolková a klubová činnost při Jihočeském muzeu má tradici sahající k počátkům muzea a přetrvává i dnes v době značných společenských proměn. Je zřejmé, že vyjadřuje takřka imanentní potřebu sociální interakce v různých vědních oblastech, přičemž dominuje zájem o historii.

Klubová činnost je formou komunikace muzea s veřejností a je proto nepřehlédnutelnou zpětnou vazbou pro odborné muzejní pracovníky.

Rozvíjení klubové činnosti je efektivní nástroj komunikace muzea s laickou i odbornou veřejností a všemi generacemi.

Klubová činnost při muzeu je dobře dostupná všem generacím badatelů a příznivců, není genderově vymezena a je zdrojem mnoha nových poznatků o regionu.

Perspektivy klubové činnosti při muzeích jsou nadějné, neboť moderní technická média umožní ještě soustavnější a technicistně dokonalejší shromažďování a zpracování dat, avšak právě v této době nabídnou kluby nenahraditelný komunikační prostor – budou nadále místem setkávání a poznávání. Otázkou

je, do jaké míry bude aktuální zakládání spolků přátel muzea z finančních důvodů. Každá organizovaná klubová či spolková činnost je časově i odborně náročná. Mnohdy čas ukáže, jakou životnost má původní myšlenka a jak se působením času a dalších změn promění.

Klubová a spolková činnost při muzeu je rovněž předmětem studia andragogiky⁹, neboť nezaměnitelným způsobem vytváří a rozšiřuje aktivity v oblasti vzdělávání dospělých. Organizátorům této konference patří díky za možnost výměny poznatků právě z této oblasti muzejní práce.

Literatura

Stanovy Musejního spolku v Budějovicích. Vlastním nákladem Musejního spolku. Budějovice 1894.

ŠERÁK, M. 2009: Zájmové vzdělávání dospělých. Praha.

VOLNÁ, A. – STEJSKALOVÁ, H. 2009: Almanach Historického klubu. České Budějovice.

9 ŠERÁK 2009.

Pozvánka na vernisáž výstavy k 50. výročí založení Historického klubu.

Průkazka člena Historického klubu.

Spolek českého Zemědělského Musea

Šárka Steinová

Počátky Národního zemědělského muzea Praha sahají do roku 1891, ale jako samostatná instituce vzniklo až v roce 1918. Podnět k založení Spolku českého Zemědělského muzea vzešel z jednání členů přípravného komitétu pro vybudování muzea 12. června 1918. Po novelizaci spolkového zákona spolek zanikl v roce 1953 a zestátněné zemědělské muzeum bylo se všemi svými fondy a zaměstnanci od 1. ledna tohoto roku začleněno do tehdy založené Československé akademie zemědělských věd jako její zařízení.

Vznik Spolku Českého Zemědělského Musea

Podnět k založení Spolku Českého Zemědělského Musea vzešel z jednání schůze členů přípravného komitétu pro vybudování zemědělského muzea dne 12. června 1918, konané za předsednictví Antonína Švehla na oslavu 70. výročí zrušení roboty. Potřebné povolení pro utvoření spolku „Českého Zemědělského Musea se sídlem v Praze vydalo 17. srpna 1918 Cís. Král. místodržitelství pro království České panu Antonínu Švehlovi na jeho žádost.“¹

Přípravný výbor spolku tvořili Antonín Švehla, předseda, Adolf Prokůpek, místopředseda, Josef Kazimour, jednatel, František Hybš, pokladník a další členové přípravného výboru jako např. R. Beran, E. Dostál, J. Dvořák, J. Hucl, F. Klindera a J. Vraný.

„Na úsvitu naší národní svobody bylo přikročeno k nové práci na den sv. Václava r. 1918 konána byla ustavující valná hromada Českého Zemědělského Musea.“²

Dne 18. prosince 1918 se usneslo, že se spolek bude nazývat Československé Zemědělské Museum, ústav pro studium a povznesení venkova. Jeho prvním předsedou zvolili Antonína Švehla. Programem muzejního spolku bylo vybudování kulturní instituce, která se bude věnovat studiu života na venkově v minulosti i v přítomnosti po všech jeho stránkách, dále bude zkoumat potřeby venkova a usilovat o jeho kulturní a hospodářské povznesení. Působnost spolku byla rozšířena na celý nově vzniklý stát.

Již 14. ledna 1919 se obrátil předseda Spolku Československého Zemědělského Musea Antonín Švehla dopisem na vůdčí představitele okresních agrárních organizací se žádostí, aby vždy a všude, při každé příležitosti upozorňovali na Československé Zemědělské Museum a na jeho naprostou potřebu.

Později Antonín Švehla spolu s Josefem Kazimourem vyzývá představitele agrární strany k působení na Okresní sdružení agrárního dorostu, aby utvořili svůj muzejní odbor, který by převzal pomoci místních důvěrníků sběratelskou práci pro muzeum. V návodu provádění sběratelské práce je zdůrazněn význam této činnosti a dokonce potřeba poukazovat na povinnost majitelů vhodných předmětů, aby je buď do muzea věnovali, či alespoň propůjčili.³

Činnost spolku

Počátky činnosti spolku nebyly vůbec jednoduché, pro sbírkovou činnost, navazující na předválečnou práci zemědělských muzejních odborů, chyběly vhodné prostory. Kancelář muzea využívala pohostinství jiných institucí.

1 Správní archiv NZM (spisovna) karton 6e,g 76,3

2 Správní archiv NZM, Věstník Československého Zemědělského Musea, ročník 1., číslo 1., 1928, s. 1.

3 Karton 5g, 120

V prvních čtyřech letech od založení Československého Zemědělského Musea (ČZM) se vedení spolku věnovalo zejména organizační a propagační činnosti. Zejména z řad zemědělských badatelů a praktiků získávalo nové členy a spolupracovníky, pro které pořádalo vlastní muzejní kurzy. Muzeum se svými krátkodobými expozicemi úspěšně zúčastnilo nejrozličnějších výstav. Velký ohlas mělo vydání příručky pro vedení obecních kronik, sepsané jednatelem spolku Dr. J. Kazimourem.

Zdlouhavá jednání o převzetí části sbírek Národopisného muzea či přímo jeho splynutí s ČZM vedla nakonec pouze k vyloučení části sbírek z fondu Národopisného muzea, zejména nezdobeného zemědělského nářadí, a odevzdání těchto sbírek dne 11. ledna 1924 za náhradu 100 000,– korun Československému Zemědělskému Museu. Toto nářadí, většinou získané sběrovou prací muzejních odborů Zemského sdružení dorostu českého venkova, tak bylo konečně v rámci souboru zemědělských sbírek vědecky oceněno. S ohledem na dosavadní umístění sbírek v budově č.p. 97 bývalého hospodářského zázemí v zahradě Kinských na Smíchově získalo ČZM právo na nájem místností v této budově.

O rostoucím sebevědomí muzejního spolku Československého Zemědělského Musea ve dvacátých letech minulého století svědčí jeho žádost adresovaná Zemské správě politické v Praze ze dne 11. května 1927 o přiznání přímého zastoupení muzea ve výboru zemědělské rady pro Čechy. Nárok na přímé zastoupení podle § 211 zákona o zemědělské radě ze dne 20. března 1891 čís. 20 zemského zákona odůvodnilo ČZM takto: „*Stanovy spolku Československého Zemědělského Musea schváleny byly výnosem ministerstva vnitra dne 16. ledna 1925 č. 8439016 ai 24/ výnos zemské správy politické ze dne 24. ledna 1925 čís. 29414 ai 1925-2/A 418 ai 1925*“. Následuje citace odstavce IV. stanov o účelu spolku muzea a představení vnitřní činnosti spolku dle odstavce V. stanov.⁴

Na tento dopis reagovalo dne 26. ledna 1928 ministerstvo zemědělství Československé republiky rozhodnutím ministra zemědělství „*o jeho propůjčení Československému zemědělskému museu, ústavu pro studium a povznesení venkova v Praze v souladu se zemským správním výborem v Praze, slyšev český odbor zemědělské rady v Praze práva vysílati zvláštního zástupce do shromáždění a do výboru českého odboru zemědělské rady v Praze*“.⁵

Československé zemědělské muzeum pracovalo pod patronací ministerstva zemědělství. Všechny sbírky se tak staly nezcizitelným veřejným majetkem a po zániku spolku mělo připadnout celé jmění do majetku státu a do správy ministerstva zemědělství. Vedení spolku bylo samosprávné, muzeum vydržovala a činnost řídila volená společnost „*Československé Zemědělské Museum, ústav pro studium a povznesení venkova*“, v níž mělo ministerstvo zemědělství zastoupení.

Svémi důvěrníky bylo muzeum v kontaktu s venkovskými pobočkami. Jednotná organizace zemědělského muzejnictví, jak ji prosazoval Dr. J. Kazimour v letech 1911–1933, umožňovala účelné teritoriální omezení činnosti jednotlivých pracovišť, čímž čelila možným pracovním kolizím ve sběru, výzkumu či prezentaci sbírek. Systém umožňoval uplatnění regionálních specifik a prosazení individualit v pobočkách, přičemž byl zachován jednotný metodický odborný směr pražského ústředí.

Prvním bodem programu spolku se stalo studium zemědělského venkova. Spolu se zemědělským archivem a ústřední zemědělskou knihovnou spolek vytvářel ústředí dokumentace historických a vývojových dokladů historie zemědělské výrobní techniky a historie všech oborů zemědělství. Druhá částí programu, povznesení zemědělského venkova, spočívala zejména v účelné propagaci zemědělství a jeho moderního rozvoje formou stálých expozic i krátkodobých výstav ve spolupráci s dalšími odbornými institucemi. V neposlední řadě usiloval spolek o rozvoj mezinárodních vztahů zemědělského muzea. Vedle výměny odborných publikací docházelo i k výměně srovnávacího studijního materiálu, zejména v oblasti zemědělských produktů, které by mohly být z ciziny dováženy.

Prostředkem všech snah spolku k praktické realizaci programu mělo být shromažďování předmětů historických a soudobých dokladů a budování muzejních sbírek. Za výjimečné pro zemědělské mu-

4 Správní archiv NZM (spisovna) Dopis ČZM Zemské správě politické ze dne 11. května 1927, karton 7a, 5

5 Správní archiv NZM (spisovna) Dopis Ministerstva zemědělství ČSR ze dne 26. ledna 1928, karton 7a, 5

zejnictví byla považována dokumentace zemědělské práce a její výsledky nikoli pouze prostřednictvím originálů, ale též replik původního, často nedochovaného předmětu.⁶

První provizorní sídlo

Prvním provizorním sídlem muzea byla budova č. p. 97 v zahradě Kinských na Smíchově, najatá od Obce pražské. Od roku 1923 mohli členové muzejního spolku v pronajaté budově zesílit vlastní muzejní práci při pořizování, konzervaci a prezentaci sbírek.

Vlastním nákladem spolku byla od července roku 1923 do října roku 1924 budova adaptována pro potřeby muzea. Tři nové výstavní sály měly výměru více než 870 metrů čtverečních a byly doplněny o zázemí a kanceláře muzea.

Do roku 1926, kdy spolek připravil instalaci expozice retrospektivního vývoje zemědělského nářadí a expozici současného stavu zemědělské výroby v ČSR, představilo ČZM veřejnosti ve třech sálech adaptované budovy řadu výstav věnovaných zejména dokumentaci lidových staveb a fondu zemědělského nářadí.

K odpovědné muzejní práci, akvizicím a zejména k získání, přestavbě a provozu zemědělského muzea musel spolek získat značné finanční prostředky a zajistit trvalou podporu muzejní činnosti. ČZM našlo svého donátora a podporovatele v Ministerstvu zemědělství Československé republiky. Zásadním průlomem dokládajícím změnu postavení ČZM a uznáním jeho cílů se stal akt věnování 15 000 000,– Kč ministerstvem zemědělství v roce 1924 na účely zemědělského muzejnictví. Věnování finančních prostředků Ministerstvem zemědělství Československé republiky zastoupené ministrem zemědělství Dr. M. Hodžou dne 4. března 1924 však bylo podmíněno řadou podmínek, pro jejichž splnění musel spolek provést mj. změnu stanov. Dále musel učinit opatření, aby do pozemkových knih při zakoupení pozemku na Dunajském nábřeží v Bratislavě pro výstavbu budovy zemědělského muzea vložila poznámka o věnování pozemku pro zemědělské muzejnictví. Rovněž budovy na něm postavené bylo možné použít k jiným účelům pouze s předchozím souhlasem ministra zemědělství, aj.⁷

V následujících letech bylo ministerstvo zemědělství uznalé k požadavkům a potřebám ČZM a poskytovalo muzeu štědré dotace. Změnou stanov usnesenou dne 27. listopadu 1924 a schválenou valnou hromadou dne 16. ledna 1925 byly právně dokončeny snahy spolku o vybudování celostátní sítě s ústředním ústavem v Praze a pobočnými účelnými ústavy. ČZM převzalo úkol celostátní, spojený s úkolem zemského ústavu pro Čechy, další zemské ústavy byly zřízeny v Brně, Bratislavě, Opavě, ve Frýdku a v Mukačevě. V roce 1930 se přistoupilo k organizování okresních poboček, které se z důvodu účelnosti často připojovaly k muzeím již v okresech existujícím.⁸

Budova Zemědělského muzea na Letné v Praze VII.

Dalším pozoruhodným aktem muzejního spolku se stala snaha a posléze i realizace stavby nové budovy ČZM. Bohužel plán úředníků Ministerstva veřejných prací z konce 20. let na výstavbu „muzejní čtvrti na Letné“, ve které by Zemědělské muzeum sousedilo se Společností nauk (Akademie věd), Technickým museem, knihovnou Národního muzea, přírodovědným a lesnickým museem, nebyl realizován. Řešením komplikované situace se stala na počátku třicátých let idea spolupráce Československého zemědělského muzea s Technickým museem československým při výstavbě jediné budovy pro obě muzea. Původní

6 Správní archiv NZM (spisovna) Dr. Josef Kazimour: Zemědělské muzejnictví v Československu, strojopis, nedatováno, nesignováno, Karton 5g, 12

7 Správní archiv (spisovna) NZM, Spd č. i. 2235. P 962, karton 5

8 Správní archiv NZM (spisovna) publikace Dr. J. Kazimour: Zemědělské muzejnictví v Československu, vlastní náklad muzea, Praha 1931

představa kooperace zahrnovala při zachování samostatných vedení společné provozy a zařízení i provázání expozic zejména na surovinové bázi (pěstování cukrovky – cukrovarnictví aj.)

Státní regulační komise navrhla pro budovu muzeí pozemek v Kostelní ulici, který byl původně rezervován pro Státní statistický úřad a Státní pozemkový úřad.

Veřejnou anonymní soutěž na ideové náčrtky budov obou muzeí vypsal 15. března 1935 a lhůta na podání projektů stanovili do 15. května 1935. Podle vypracovaného stavebního programu měly muzejní budovy sestávat z administrativní budovy společně pro obě muzea, z budovy pro sbírky TM a z budovy pro sbírky ZM. Všechny budovy však měly tvořit souvislý celek, tj. jedinou souvislou stavbu. Soutěž byla obeslána 41 autory, z nichž porota vybrala čtyři. Žádný z předložených návrhů však nevyhovoval zcela představám obou muzeí, a proto nebylo první místo uděleno. Druhé místo udělila porota dvěma návrhům, návrhu architekta Milana Babušky (1884–1953) a návrhu Ferdinanda Fencla (1901–1983), na dalším místě se společně umístil návrh dvojice František Šrámek a Rudolf Vichra a návrh Františka Tesaře. Vzhledem k nerozhodnému výsledku se společná schůze výborů muzeí, konaná dne 21. června 1935, usnesla vypsat užší soutěž a pozvat do ní autory čtyř projektů veřejné soutěže, jejichž návrhy obdržely ceny. Soutěž byla vypsána 1. července 1935, s lhůtou odevzdání návrhů do 15. září 1935. Z druhého užšího kola soutěže vyšel dvoutřetinovou většinou jako vítězný projekt upravený návrh Milana Babušky.⁹ Oficiálním důvodem rozluky, neboli ukončení spolupráce při stavbě společné muzejní budovy, Československého zemědělského muzea s Technickým museem československým byly důvody regulační, čímž byl míněn zejména požadavek pražské obce ze dne 29. září 1935 (tedy v době probíhající soutěže na společnou budovu) na zachování veřejné cesty přes muzejní staveniště.

Architekt Milan Babuška byl v roce 1936 definitivně pověřen vypracováním nového projektu na samostatné stavby muzeí. Stavební program budovy Československého zemědělského muzea v Praze, uložený v archivu NZM, byl vypracován již v dubnu 1936, v prosinci téhož roku byl správním výborem muzea definitivně schválen nový náčrt budovy ČZM od architekta Milana Babušky. Ten musel i po přijetí návrhu projektu respektovat původní regulační podmínky pro výstavbu nové muzejní budovy stanovené Státní regulační komisí i její doplněné požadavky na změnu projektu ve věci nepříznivého umístění nízkého příčného křídla pro výstavy navržené na severní straně na střední osu budovy.

O přípravě stavby Československého zemědělského muzea v Praze referoval na správním výboru spolku muzea dne 11. 3. 1937 jednatel Ing. J. Frič.

„Na poslední schůzi správního výboru, konané 4. 12. 1936, byl náčrt projektu Dr. Babušky s malými výhradami změn schválen. Projektant svůj návrh podle těchto našich návrhů, týkajících se detailů také opravil, resp. doplnil. Současně však Státní regulační komise, vyřizující žádost Technického musea o povolení větší výšky budovy, vyslovila požadavek, aby v architektuře budovy zemědělského muzea byla provedena změna s ohledem na nepříznivé působení příčného nízkého traktu v pohledu z ulice Nad Štolou. Tento požadavek vyžádal si nového přepracování náčrtu v tom směru, že střední nízký trakt byl jednak zvýšen do úrovně 3. patra, jednak posunut až na východní hranici staveniště ČZM podle ulice vznikající mezi budovami obou muzeí.

Nevýhodou tohoto přepracování je méně vhodné umístění sálu pro občasné výstavy po pravé straně vestibulu oproti jeho původnímu umístění ve středním nízkém traktu, změna výšky přízemí a suterénního zakopání.

Projektant podal jménem obou muzeí žádost Státní regulační komisi o zvýšení výšky celé budovy, stanovené původním regulačním plánem na 21,50 metru. K žádosti této připojil oběma muzei společně pořízený model budovy, ze kterého je patrné, že projektant vyhověl přání Státní regulační komise, pokud se týká pohledů z ulice Oveňecké Nad Štolou. Státní regulační komise žádosti vyhověla dne 9. 3. 1937 tím, že výšku římsy nad III. patrem budovy stanovila o 1,70 metru vyšší oproti původnímu regulačnímu plánu.“¹⁰

9 Správní archiv NZM (spisovna) zápisy ze schůzí soutěžní poroty, karton 9c ,51

10 Správní archiv NZM (spisovna) zápisy správního výboru z roku 1937, karton 9c/ 94

Písemná smlouva o zadávce nebyla vyhotovena, nýbrž v následujícím uvedené podmínky zadávky byly v přítomnosti podepsaných svědků přečteny, oběma stranami bezvýhradně schváleny a svědky podepsány.¹¹ Za veškeré práce uvedené v dohodě náležel projektantovi paušální honorář 150 000,– Kč. Z této částky připadalo za provedení náčrtu 15 000,– Kč, za zhotovení zadávacích plánů 40 000,– Kč, za vypracování podrobného rozpočtu 15 000,– Kč, za zhotovení prováděcích plánů, výpočtů a detailů 50 000,– Kč a za umělecký dozor 30 000,–Kč.

V červenci 1937 převzali muzejní činitelé stavebního výboru podrobnou projektovou dokumentaci stavby Československého zemědělského muzea a rozpočtový elaborát od projektanta prof. Dr. Milana Babušky a během letních prázdnin 1937 provedli ofertní řízení. V září 1937 byla zadána hrubá stavba a práce, které bylo nutné provádět současně.

Rozpočet na stavbu vyzněl podle nejpriznivější nabídky na 8 750 000,– Kč, v rámci tohoto rozpočtu si však ČZM zadávalo jednotlivé stavební a řemeslné práce odděleně, čímž dosáhlo značných úspor.

Ještě před dokončením posledních stavebních prací byly pracovníky ČZM do budovy na Letné nastěhovány muzejní sbírky ze všech pomocných skladů a z budovy muzea v zahradě Kinských v naději, že tím bude novostavba zachráněna pro zemědělské muzeum. Na podzim 1939 se však do budovy nastěhovala německá branná moc se svým „Militär Nachweistelle“, do něhož uložila a později uspořádala veškerý listinný materiál a kartotéky čs. armády. Vzápětí bylo rozhodnuto o vyklizení nastěhovaných sbírek zemědělského muzea z budovy spolku. Sbírkové přestěhovány do narychlo najaté stodoly na Bertramce. Uprostřed války se stodola propadla střecha, čímž muzejní sbírky utrpěly další škody.

Německé vojenské velitelství nařídilo muzeu dokončit zbývající stavební práce podle původního programu. Kolaudace stavby se však nesměla konat uvnitř stavby a nebylo tedy možné zjistit všechny stavební závady.

Dne 21. 10. 1941 byla ve smyslu zadávacích podmínek provedena rekolaudace všech stavebních dodávek za účasti vojenské správy, muzea a zástupců několika dodavatelských firem. Bylo konstatováno, že stavební práce byly provedeny velmi solidně.

Dne 25. května 1945 obdrželo České zemědělské muzeum, ústav pro studium a povznesení venkova, se sídlem v Kinského zahradě čp. 97 v Praze – Smíchově dopis Zemského Národního výboru v Praze číslo I-6a-96-1945 ze dne 24. května 1945 ve věci zajištění budovy. Zemský Národní výbor v Praze zajistil s okamžitou platností budovu Českého zemědělského muzea v Praze VII. Letná, Letohradská čp. 1300 pro účely Národního muzea v Praze, Václavské náměstí. Dopis podepsal Předseda ZNV František Smrkovský.

Proti tomuto kroku se ohradilo Ministerstvo zemědělství v Praze, kde zemský národní výbor informuje, „že budova ČZM byla postavena z prostředků ministerstva zemědělství, které mělo v úmyslu vybudovat tak ústav pro studium a povznesení venkova. Důležitost a potřeba tohoto ústavu pro ministerstvo zemědělství plyne v našich poměrech z realizace širokého a důležitého pracovního programu ústavu. Po jeho výstavbě soukromým spolkem / s nařízenou revizí Nejvyššího účetního kontrolního úřadu/ minilo ministerstvo zemědělství tento ústav zveřejniti. Dosud je muzeum provizorně v Kinského sadech a umístěno v budově zcela nevyhovující. Jeho veliké a cenné sbírky velmi trpí, neboť jsou již po léta jen skladovány, na jejich instalaci není pomyšlení do doby, než bude k dispozici nová budova, určená pro oblast celého státu“.¹²

V dopise ing. Jana Friče, jednatele zemědělského a lesnického muzea, adresovaného Svazu českých muzeí v Praze ze dne 21. prosince 1945 byly vyvráceny útoky na Zemědělské muzeum v souvislosti

11 Správní archiv NZM (spisovna) Svědecký zápis ústního jednání ze dne 25. 2. 1937 k dohodě o vypracování stavebního elaborátu pro novostavbu ČZM, karton 9c/ 94

12 Dopisem číslo 19.369-I/1- 1945 ze dne 5. června 1945. Za ministra zemědělství dopis připravil a podepsal Dr. Mališ, člen spolku ČZM a jeho budoucí předseda. V dopise Zemskému národnímu výboru ve smyslu bodu 7 odst. 2 par. 1 zákona ze dne 12. srpna 1921, číslo 304 Sb. z. a n. žádal o zrušení provedeného zajištění.

s okolnostmi nedostatku místa pro sbírky Národního muzea. „*Obracím se na Svaz jen za svou osobu, nechť vyvolávatí usnesení a obranu předsednictva resp. Spolku Čes. Zemědělského muzea, která by musela být pak provedena do důsledků, poněvadž napadání zemědělského muzea musí v neinformované veřejnosti vyvolávatí dojem, jako by toto muzeum zaujímalo nesprávný a nedemokratický postoj vůči oprávněným přáním. Z dosavad vydaných letáků, výzev a noticiek vyplývá pro každého neinformovaného čtenáře:*

1. že spolek zemědělského muzea drží budovu neprávem, která mu vlastně nenáleží, poněvadž byla zabráná. Zabrání se mohlo ovšem stát jenom spolku, jehož činnost čelila proti zájmům státu, který spolupracoval s okupanty atp.

2. že spolek nemá sbírky, kterými by mohl vyplniti prostory muzejní, a tedy zůstávají tyto prostory raději nevyužity, než by byly propůjčeny Národnímu muzeu, válkou poškozenému a trpícímu nedostatkem místa.

3. že budovy, výhradně pro účely muzea stavěné, má být použito pro jiné než muzejní účely.“

V textu dopisu vysvětluje jednatel bod po bodu nepravdivost uvedených tvrzení. Zdůrazňuje, že spolek zemědělského muzea byl vždy spolkem výhradně kulturním a nepolitickým, jeho členství nebylo podmíněno žádnou politickou příslušností, ani neměl žádné spojení s agrární stranou a nesloužil nijak k stranickým účelům, ale pouze venkovu. Zdůraznil, že při muzeu jsou zapojeny silné autonomní složky – lesnické a lovecké muzeum a také muzeum zahradnické, což dokazuje, že nejde o instituci politickou. Dále bylo připomenuto, že chování ústavu za války nemůže být ničeho vytýkáno. Muzeum se přímo vyhýbalo styku s okupanty a zřeklo se jakýchkoliv podpor z těchto pramenů.

V závěru dopisu shrnul jednatel zemědělského a lesnického muzea válečné ztráty na budovách a muzejních sbírkách v Praze, Opavě, Brně a v Bratislavě, v jejichž důsledku musí muzeum v budově na Letné uskladnit dosud nevhodně uskladněné sbírky z Prahy, zbytky sbírek z Opavy a muzejní sbírky z Brna (dosud sedm vagonů sbírek). Dopis končí výzvou Svazu českých muzeí k tomu, aby při boji za jistě oprávněný požadavek získání místa pro Národní muzeum, nebylo uváděno Zemědělské muzeum jako nepřítel a škůdce národního muzejnictví.

Až v říjnu 1945 se budova na Letné uvolnila opět pro zemědělské muzeum. Po odstranění následků válečných událostí a stop po předchozích uživatelích se znovu započalo se stěhováním muzejních sbírek, k nimž přibýly i zachráněné zbytky sbírek z Brna a Opavy. Ve zprávě o činnosti muzea od poslední schůze předsednictva dne 15. 12. 1944 spolku přednesl dne 7. 10. 1946 jednatel ing. J. Frič informace o průběhu stěhování sbírek z provizorní budovy na Smíchově a z Bertramky do nové budovy muzea na Letné. Konstatoval, že „*muzejní síně jsou opravovány, stavebně upravovány, čištěny a bíleny pro potřeby přípravy nových expozic*“.

V dubnu roku 1948 referoval jednatel J. Frič na schůzi předsednictva o dokončování instalačních prací nových expozic ve všech sekcích muzea na Letné. Vybrané a opravené sbírky zemědělské retrospektivy byly po malých doplňcích a nových popisech exponátů instalovány v prvním poschodí, do vstupní haly v prvním poschodí získali od Centrokooperativu cenné bronzové sousoší Hakování v Krušnohoří od sochaře Hergesela a dvě sochy sedláka a selky. Tyto deponované sochy od uvedené firmy doplnila soška na mramorovém podstavci při vstupu do expozic.

V druhém poschodí ve vestibulu umístili velkou plastickou mapu, v sále po pravé straně dokončili expozici podávající obraz o půdních poměrech u nás a o výrobě v rostlinném a zemědělském průmyslu. V síni na druhé straně od vestibulu nainstalovali sbírky živočišné produkce. Expozici doplnili obrazovým a fotografickým materiálem z chovu koní, skotu, prasat a ostatního drobného zvířectva, který získali od výzkumných ústavů v Brně.

Ve třetím poschodí pak následovala sekce myslivosti a lesnictví. Pro lesnickou a mysliveckou expozici nechali vyrobit nový výstavní nábytek řešený jako stavebnice podle zcela moderní koncepce ing. J. Nýdrleho.¹³

13 TEMPÍR 1981.

S ohledem na přípravu konference zemědělských a lesnických pracovníků ze slovanských států Ústavem pro mezinárodní spolupráci v zemědělství a lesnictví ve dnech 2.–10. 1948 bylo po dohodě s ředitelem uvedeného ústavu vedením muzea rozhodnuto o otevření nových muzejních expozic dne 6. května 1948. Akce otevření měla mít spíše intimní ráz, úvodní proslov připravil ředitel ing. Dr. Mališ, referát připravil ing. Dr. Frič. O účast a o projev byl požádán ministr zemědělství Julius Ďuriš.

Již začátkem srpna 1948 se převezly se souhlasem vlády a na příkaz ministerstva vnitra do suterénu muzea a do nových výstavních sálů v prvním patře (zemědělská retrospektiva) a jejich předsálí sbírky botanického oddělení Národního muzea. ČZM bylo donuceno své expozice pro veřejnost uzavřít do doby dokončení nejnnutnějších stavebních úprav. V prostorách prvního patra začal dále Ústav pro mezinárodní spolupráci v zemědělství a lesnictví zřizovat nové kanceláře. Až 20. listopadu 1948 vedení muzea opět zpřístupnilo expozice veřejnosti, ovšem bez výstavních sálů zemědělské retrospektivy. Velkou část zbylých ploch výstavních sálů i některé administrativní prostory zabral v té době založený a po roce 1950 opět zaniklý Mezinárodní ústav zemědělský a účtárny ministerstva zemědělství.

Provoz expozic muzea se bohužel již dne 27. 3. 1950 na pokyn ministerstva zemědělství uzavřel a z rozhodnutí Státní dislokační komise muselo Československé zemědělské muzeum svoji budovu, stavěnou právě pro muzejní provoz, postoupit nově zřízenému Stavoprojektu. Náhradou za ni muzeu přidělili do užívání zámek Konopiště u Benešova a po prokázání minimálních využitelných ploch zámeckých prostor pro sbírky muzea byl ČZM přidělen ještě zámek Kačina u Kutné Hory.

Po novelizaci spolkového zákona muzejní spolek zanikl a zestátněné zemědělské muzeum se se všemi svými fondy a zaměstnanci od 1. ledna 1953 začlenilo do tehdy založené Československé akademie zemědělských věd jako její zařízení.

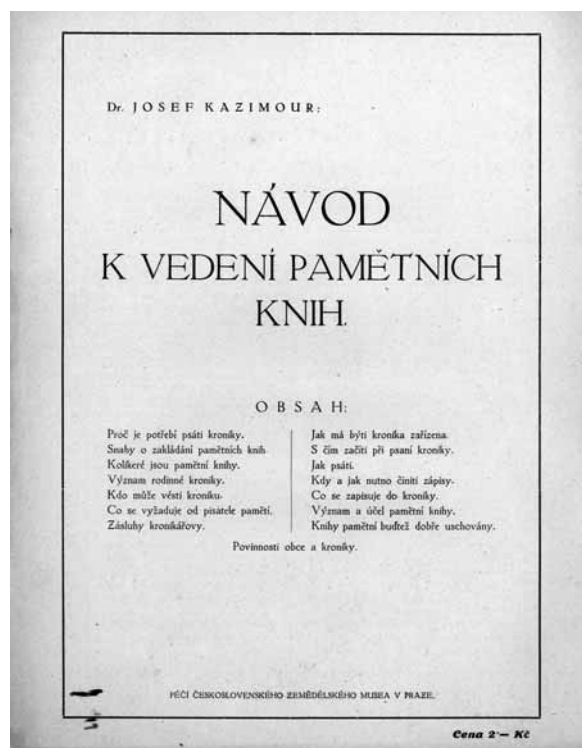
Prameny a literatura

Správní archiv NZM (spisovna) karton 6e,g 76,3; Karton 5g, 120; karton 7a, 5; karton 9c ,51; karton 9c/ 94
TEMPÍR, Z. 1981: Zemědělské muzeum 1891–1981. In: Vědecké práce zemědělského muzea 21, Praha, Zemědělské muzeum ÚVTIZ FMZVŽ.

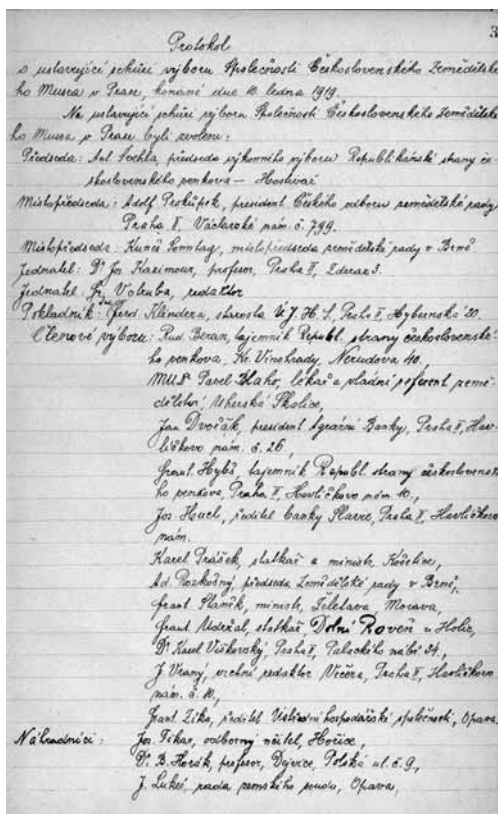
Věstník Československého Zemědělského Musea, ročník 1., číslo 1., 1928, s. 1.

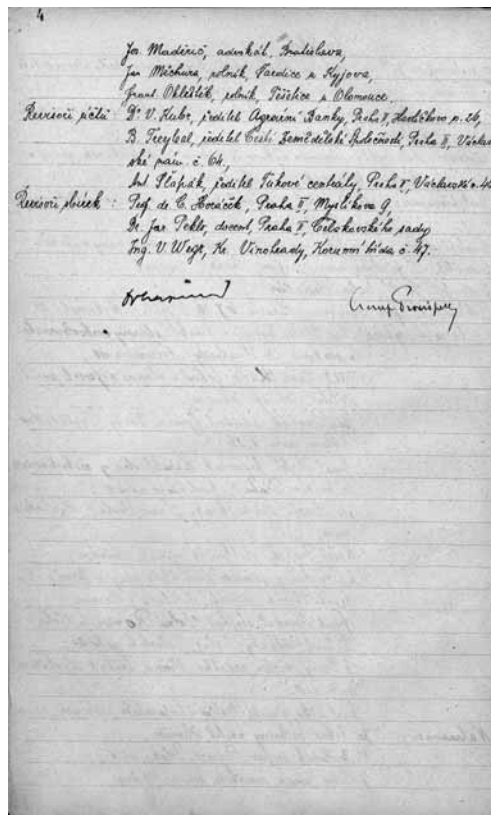
Antonín Švehla.
Fotoarchiv NZM, inv. č. 98521 – b630

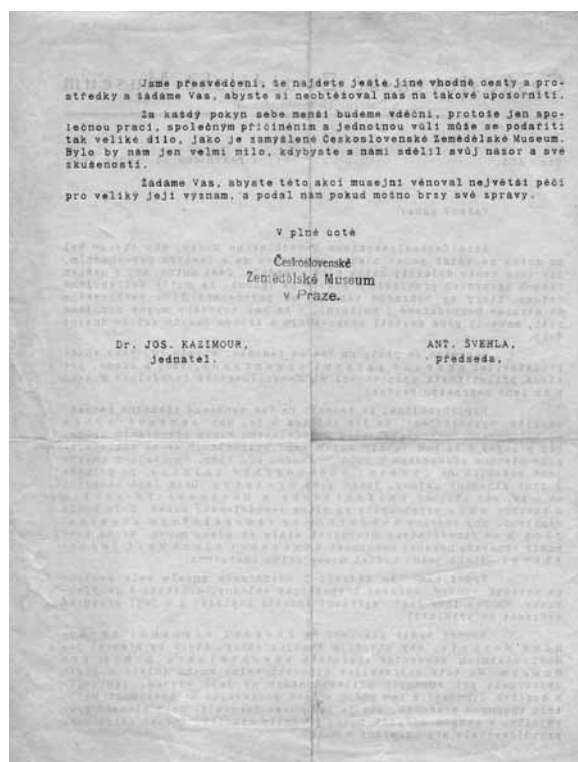
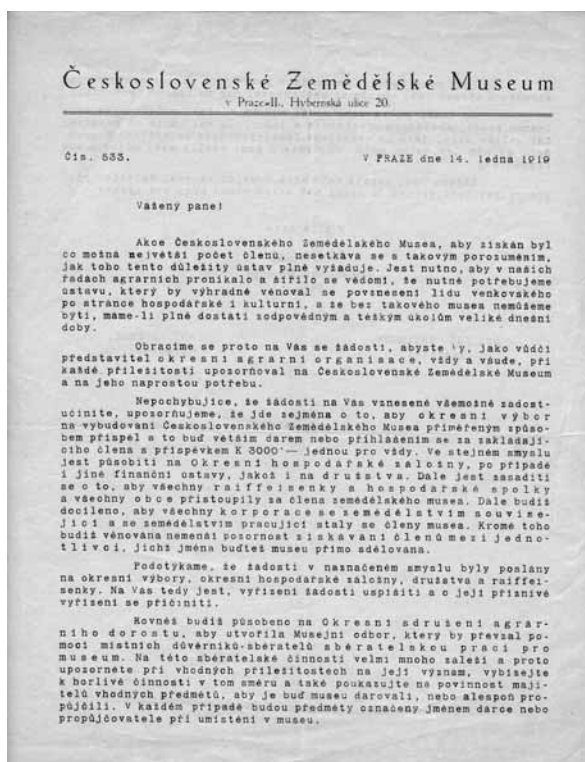

Příručka jednatele muzejního spolku Dr. J. Kazimoura pro vedení obecních kronik.
Archiv NZM, stará spisovna

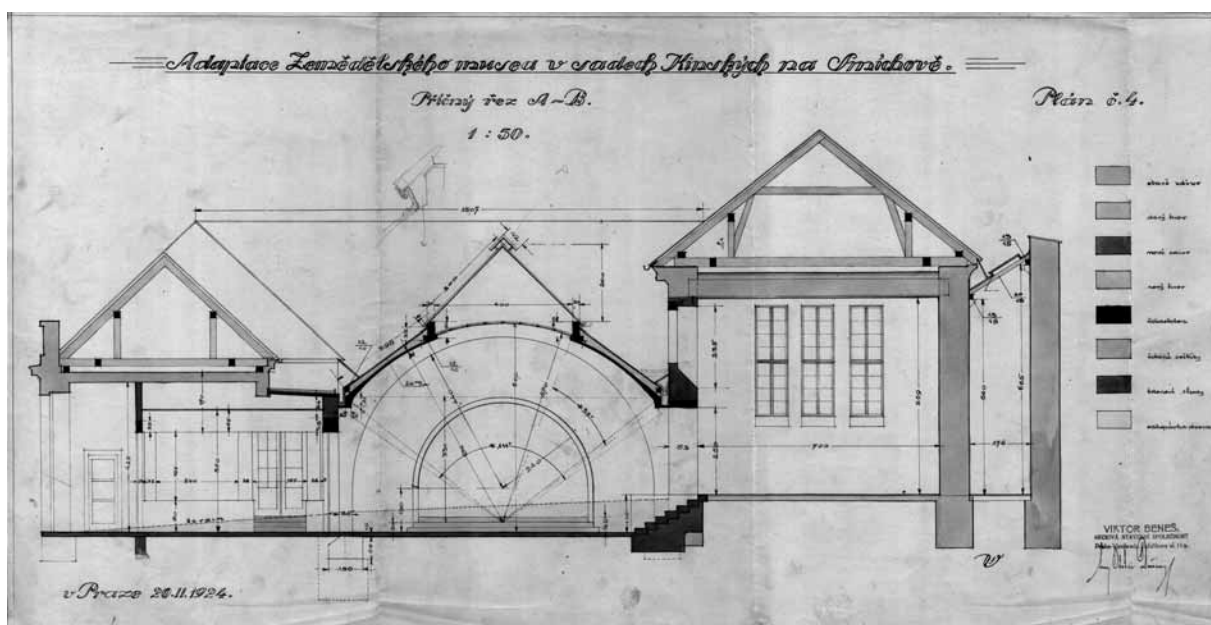
Protokol ustavující schůze společnosti Československého zemědělského muzea v Praze konané dne 19. ledna 1919.
Archiv NZM, stará spisovna

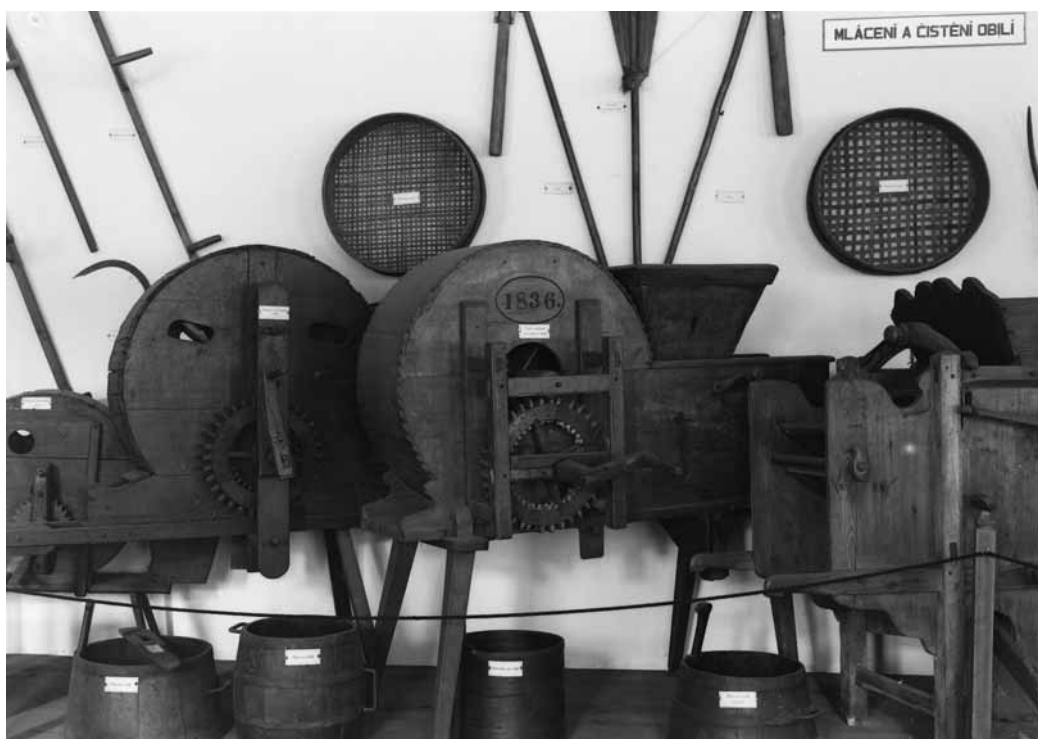
Předseda Spolku Československého Zemědělského Musea Antonín Švehla vyzývá vůdčí představitele okresních agrárních organizací, aby vždy a všude, při každé příležitosti upozorňovali na Československé Zemědělské Museum a na jeho naprostou potřebu.

Archiv NZM, stará spisovna, Věstník Československého Zemědělského Musea, ročník 1., číslo 1., 1928.

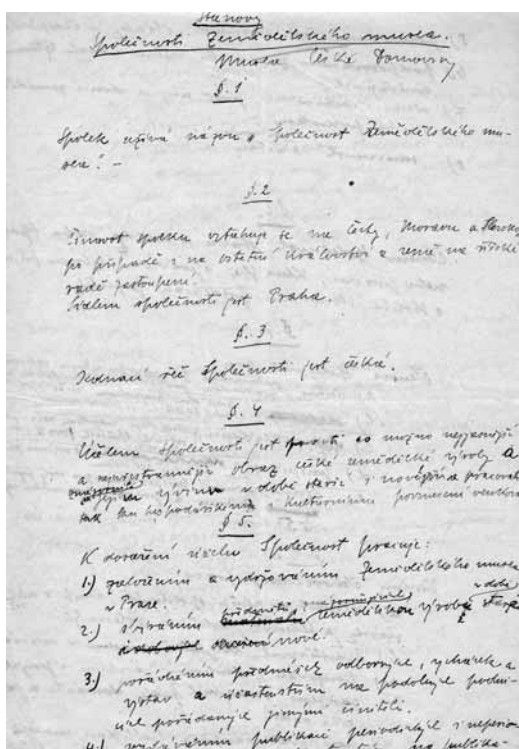

Plány adaptace Zemědělského muzea v sadech Kinských na Smíchově, 1924, listopad, 20.

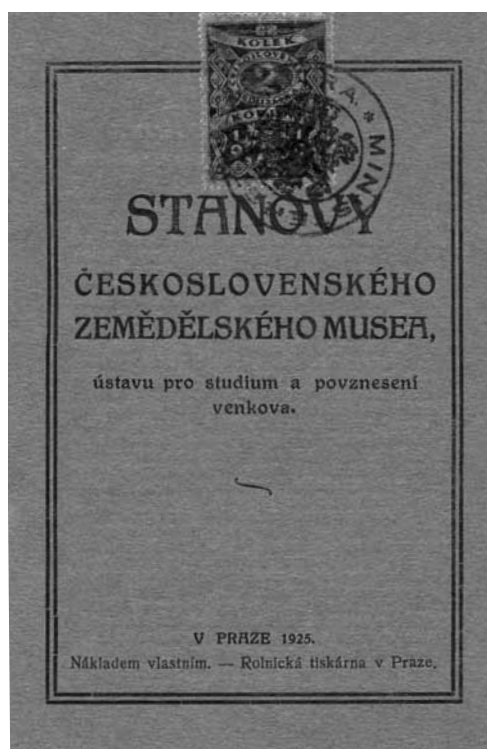
Archiv NZM, stará spisovna

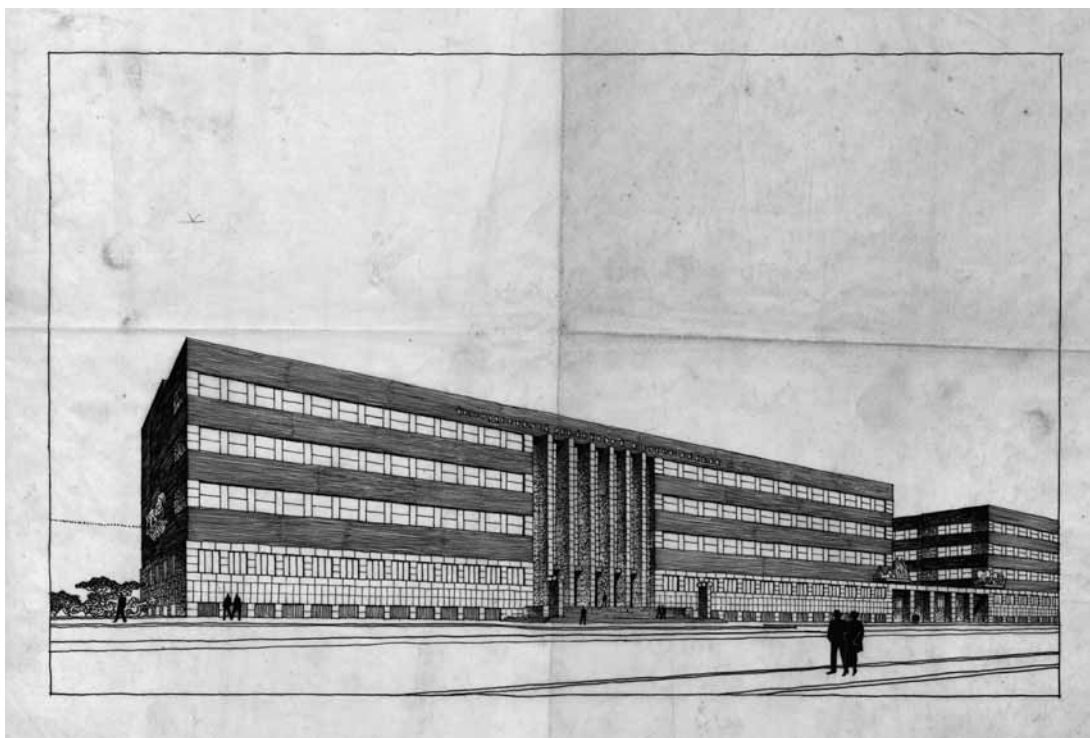
Retrospektiva zemědělské práce – čištění obilí. Budova v zahradě Kinských na Smíchově.
Fotoarchiv NZM, inv. č. 11 081 – C994

Rukopis stanov Společnosti Zemědělského muzea, 1918.
Archiv NZM, stará spisovna

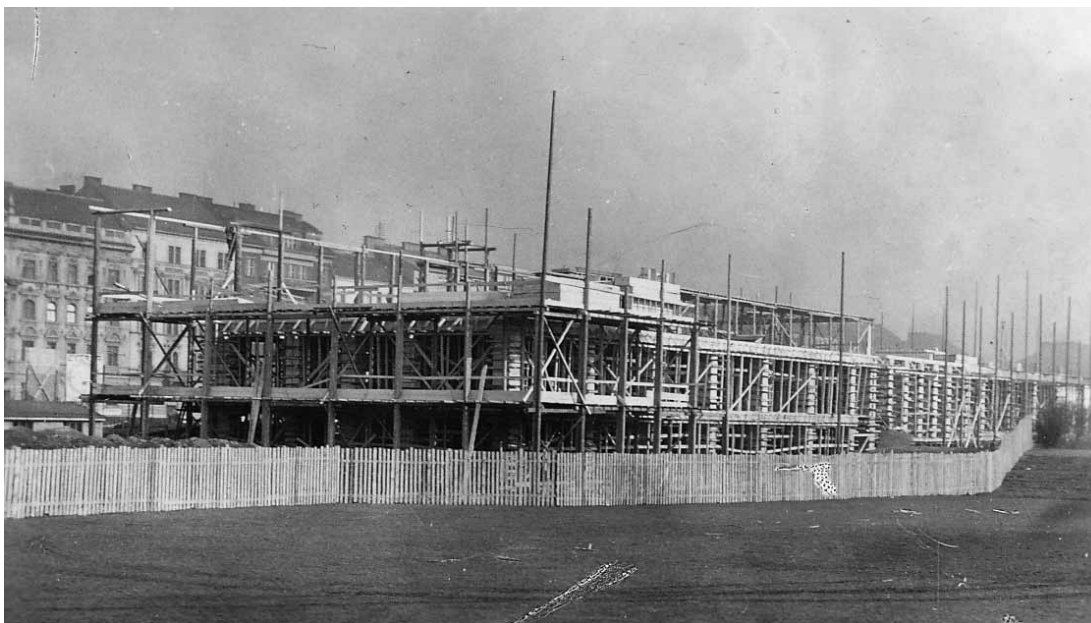
Stanovy Československého Zemědělského Muzea
ústavu pro studium a povznesení venkova, 1925.
Archiv NZM, stará spisovna

Výkres – pohled na ČZM od jihozápadu. Tušová kresba, nesignována, asi 1936.
Archiv NZM, stará spisovna

Dokumentace stavebních prací budovy Zemědělského muzea v Praze na Letné, 1938–1939.
Archiv NZM

Dokumentace stavebních prací budovy Zemědělského muzea v Praze na Letné, 1938–1939.

Archiv NZM

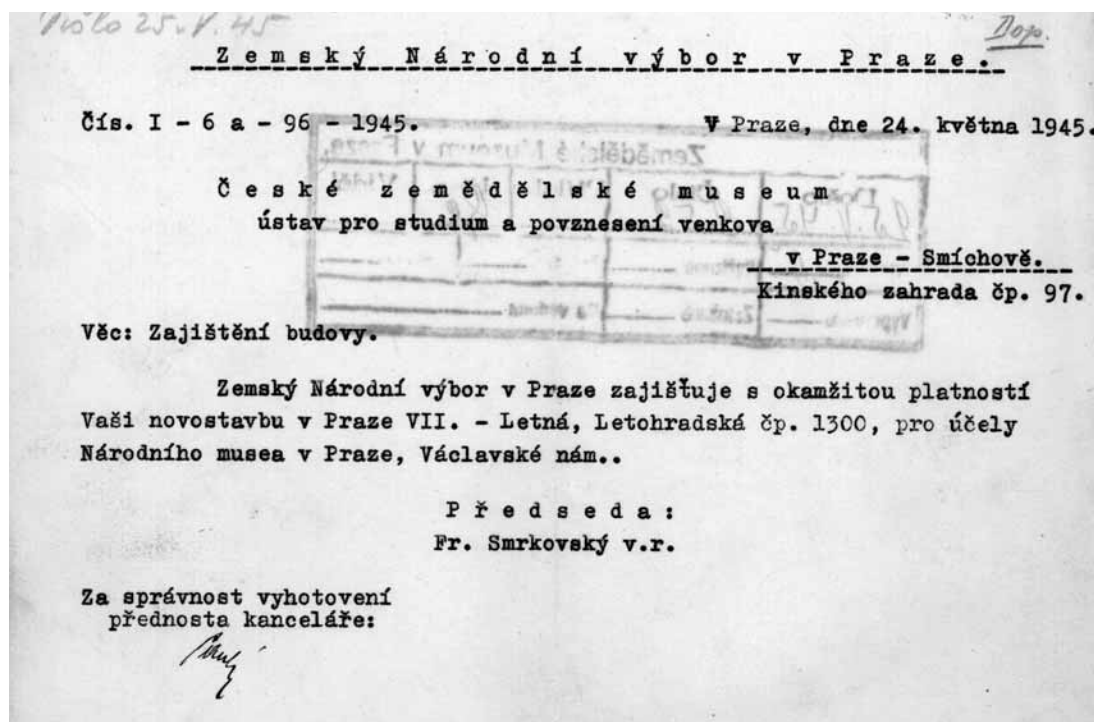
Dokumentace stavebních prací budovy Zemědělského muzea v Praze na Letné, 1938–1939.

Archiv NZM

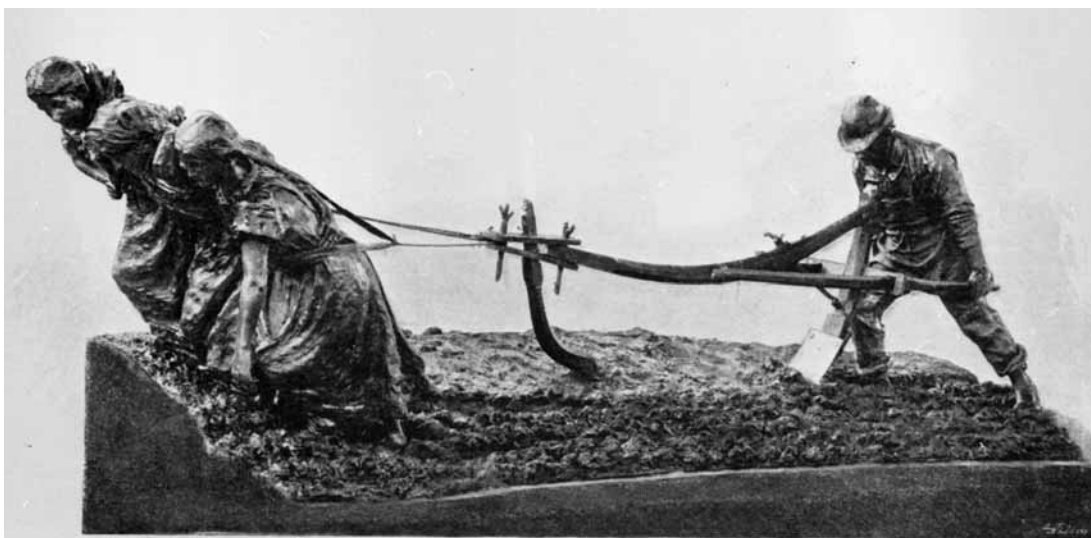
Dokumentace stavebních prací budovy Zemědělského muzea v Praze na Letné, 1938–1939.

Archiv NZM

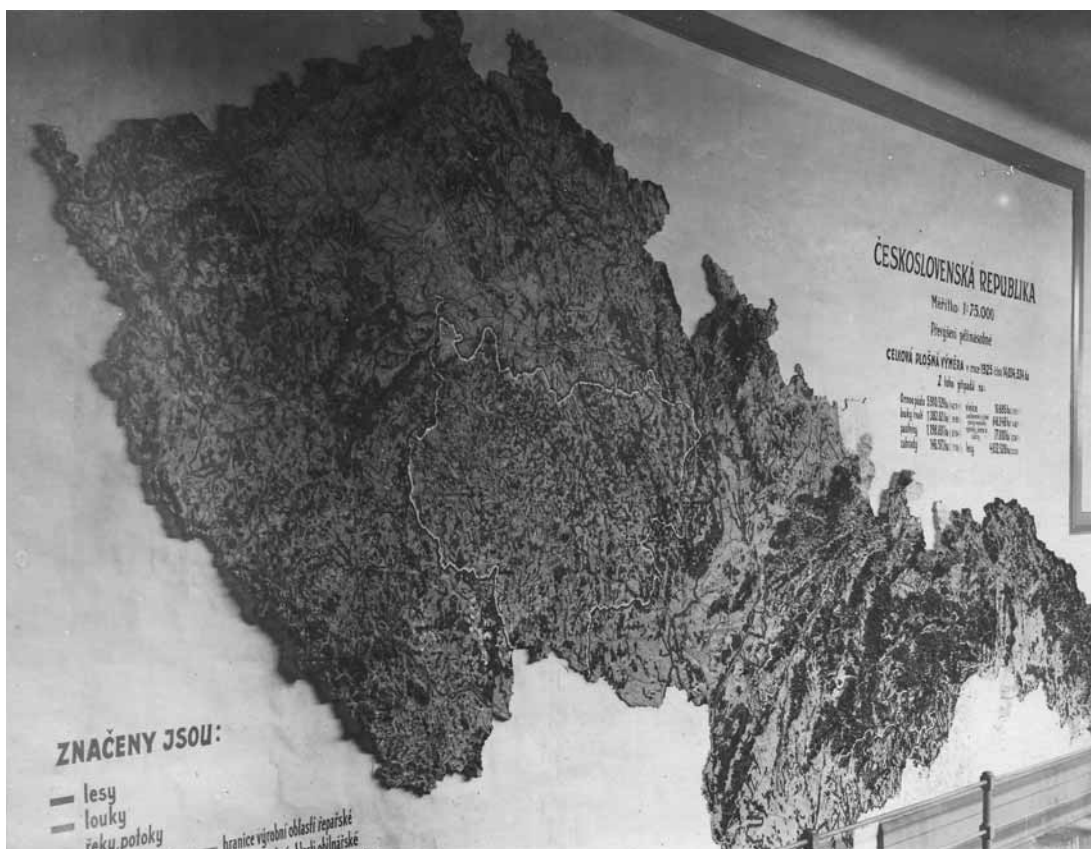
Dopis Zemského Národního výboru v Praze číslo I-6a-96-1945 adresovaný Českému zemědělskému muzeu, se sídlem v Kinského zahradě čp. 97 v Praze – Smíchově ve věci zajištění budovy Českého zemědělského muzea v Praze VII. Na Letné, z 25. května.

Archiv NZM, stará spisovna

Bronzové sousoší Hákování v Krušnohoří, modelovali Hergesell a Procházka.

Fotoarchiv NZM, inv. č. 91900-a22672

Velká plastická mapa Československé republiky.

Archiv NZM, stará spisovna

Znovuotevření sbírek ČZM v budově na Letné, Praha, 1948. Ing. Dr. Frič provádí návštěvníky.
Fotoarchiv NZM, inv. č. 17 340 – Kf 200/13

Znovuotevření sbírek ČZM v budově na Letné, Praha, 1948. Ing. Dr. Frič provádí návštěvníky.
Fotoarchiv NZM, inv. č. 17 345 – Kf 201/18

Znovuotevření sbírek ČZM v budově na Letné, Praha, 1948. Projev předsedy muzea Ing. Dr. Mališe.
Fotoarchiv NZM, inv. č. 17 321 – A728

Úloha spolků v počátcích pražského pedagogického muzea

Jan Šimek

Úvod

Podobně jako je tomu u řady vlastivědných muzeí, sehrála spolková činnost zásadní úlohu i při zrodu specializovaného muzea pedagogického. Počátky dnešního Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského jsou poněkud specifické v tom, že u jeho vzniku stály spolky dva – přestože shodně napínaly síly k pozvednutí českého školství, v otázce fungování muzea společnou řeč nenalezly. Hlavním cílem příspěvku je osvětlení počátků pražského pedagogického muzea, o kterých je dosud v literatuře referováno jen vágně.¹ Spletitá historie této instituce od konce 19. století do jejího dočasného zániku roku 1925 je ale zároveň mementem názorně dokládajícím skutečnost, že pro zajištění zdárného fungování spolku byla (a zřejmě stále je) prospěšnější každodenní drobná práce než smělé vize a nikdy neuskutečněné velkolepé plány.

Většina pramenů dokumentujících počátky muzea je uložena v archivu písemností Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského (NPMK). Dějiny Stálé výstavy školské (SVŠ) jsou podrobně popsány na stránkách výstavního deníku,² vedeného s velikou pečlivostí od roku 1890 do roku 1948 (obsahuje i retrospektivní zápisy až k roku 1880). Kromě pravidelných výročních zpráv najdeme v deníku přepsané i základní organizační předpisy, kterými se činnost výstavy řídila, evidenci každoročních přírůstků (do roku 1894 po jednotlivých kusech, dále pouze sumárně počet přírůstků), obrazovou dokumentaci (fotografie expozice z počátku 20. století), ukázky vstupenek i evidenčních štítků, ve výjimečných případech i opisy korespondence. Stálá výstava školská vydala vlastním nákladem dvě brožury informující širší veřejnost o jejím fungování: autorem první, vydané roku 1890 u příležitosti zpřístupnění výstavy, je první jednatel výstavy a spiritus agens celého podniku Josef Klika;³ druhou a rozsáhlejší publikaci sepsal roku 1909 dlouholetý předseda výstavy Antonín Jandl.⁴ Oproti výstavnímu deníku tyto publikace obsahují navíc některé postřehy, které autoři učinili na základě svých praktických zkušeností s provozem výstavy. Zdaleka nejrozsáhlejším textem věnovaným Stálé výstavě školské je strojopisný text sborníku pojednávajícího o dějinách SVŠ od počátků do roku 1945 s hlavním důrazem na období 1910–1945.⁵ Pro tento časový úsek poskytuje sborník řadu informací nezaznamenaných ve výstavním deníku, navíc zde nacházíme citace protokolů ze schůzí z doby, kdy se jednalo o sloučení Stálé výstavy

1 Důkladné pojednání zaměřené přímo na otázku vzniku pražského pedagogického muzea zatím nebylo publikováno, založení a dějiny muzea jsou zmiňovány buď v rámci obecněji zaměřených prací či v souvislosti se zpracováním jiného tématu (např. oslav Komenského jubilea 1892). Interpretace počátků muzea v 90. letech byla ustavena publikací vydanou u příležitosti zpřístupnění expozice tehdejšího Pedagogického muzea J. A. Komenského roku 1960, jejímž autorem byl tehdejší ředitel V. Pavlásek. Jeho značně schematické pojetí se objevuje i v dalších publikacích vydávaných muzeem a přebírá ho do své práce o vývoji českého muzejnictví i J. Špět. Viz PAVLÁSEK 1960, s. 7–8, srov. ŠPĚT 2004, s. 58.

2 NPMK, archiv písemností, sign. 51–21, *Denník Stálé výstavy školské v Praze* – jedná se o svazek 27×44 cm, popsáno je 226 stran.

3 KLIKA 1890.

4 JANDL 1909. (Antonín Jandl byl předsedou výstavy v letech 1894–1912 – viz NPMK, archiv dějin učitelstva inv. č. 278/368, *Stálá výstava školská v Praze* [nedatovaný strojopis cca 1945–1948], s. 47).

5 NPMK, archiv dějin učitelstva inv. č. 278/368, *Stálá výstava školská v Praze* [nedatovaný strojopis cca 1945–1948], 145 s. (v katalogu archivu dějin učitelstva je uvedeno „*Dějiny stálé výstavy školské v Praze od r. 1910–1947 (sborník)*“, název na složce i titulním listu strojopisu však zní pouze „*Stálá výstava školská v Praze*“). Archiv dějin učitelstva tvoří rukopisy a strojopisy textů, především vzpomínek bývalých učitelů, shromážděných komisí pro dějiny učitelstva působící mezi lety 1963–1970 při odborovém svazu pracovníků školství a kultury (cílem komise bylo shromáždit podklady, které by posloužily jako jeden z pramenů pro sepsání nakonec nikdy nevydané publikaci o dějinách učitelstva coby sociální třídy). Sborník věnovala do Archivu dějin učitelstva roku 1966 Božena Malečková-Štvánová, dlouholetá členka výstavního výboru (od 1921 nejméně do roku 1945) a mezi lety 1937–39 předsedkyně Stálé výstavy školské. Přípravený rukopis nebyl z dnes již nezjistitelného důvodu vydán. Stejně tak není možné jednoznačně určit jméno pořadatele sborníku a autora stěžejních kapitol – strojopis neobsahuje tiráž a nikde

školské se Společností Pedagogického muzea Komenského. Cenné jsou rovněž vzpomínky zasloužilých členů výstavy zařazené v závěru sborníku. Deník Muzea Komenského⁶ informuje o prvních třech letech existence této sbírky komenián, jejíž vznik byl motivován oslavami 300. výročí narození J. A. Komenského roku 1892. Jelikož po skončení oslav převzala Muzeum Komenského do správy Stálá výstava školská a po ní roku 1914 Společnost Pedagogického muzea Komenského, jsou zprávy o Muzeu Komenského nadále zmiňovány v dokumentech týkajících se těchto spolků. Snahy Společnosti Pedagogického muzea Komenského usilující od roku 1906 o založení široce koncipovaného pedagogického muzea jsou zachyceny v tištěných výročních zprávách, její dějiny do roku 1919 stručně shrnuje útlá brožura, jejímž autorem je jednatel Společnosti Josef Patočka.⁷ Jelikož měla Společnost již od svého založení v úmyslu převzít Stálou výstavu školskou, jsou tyto snahy dobře zdokumentovány i v pramenech, jejichž původcem je právě SVŠ.

Stálá výstava školská

„Myšlenka stálé výstavy školské v Praze má s jinými zdravými myšlenkami ten osud společný, že sice ihned při vzniku obecně byla uznána, že však celá řada let uplynula, než ke skutečnému provedení její došlo.“ Slova prvního jednatele SVŠ Josefa Kliky otištěná v úvodu spisku vydaného roku 1890 u příležitosti zpřístupnění výstavy výstižně charakterizují její počáteční osudy. Zmiňovaná myšlenka se poprvé objevila již na první valné hromadě Ústředního spolku jednot učitelských v Čechách konané 1. února 1879. Tehdy ovšem ještě nebylo zcela jasné, jakého druhu a zaměření by instituce shromažďující předměty týkající se školy a vyučování měla být. V žádosti podané 26. května 1880 radě královského hlavního města Prahy žádá spolkový výbor o zřízení „stálého muzea pedagogického“.⁸ Analýza Stálé výstavy školské nepodává žádnou zprávu o tom, že by městská rada na tuto žádost jakkoliv reagovala. Dalším zmiňovaným mezníkem je až 17. září 1881, kdy byla podána nová žádost, tentokrát znějící na zřízení „stálé výstavy učebních pomůcek“.⁹ Důvodem změny koncepce byla pragmatická úvaha, že spíše než obecně koncipované pedagogické muzeum bude snadnější realizovat prakticky zaměřenou výstavu.¹⁰ Městská rada však nevyhověla ani tentokrát. Naděje na realizaci se přiblížila až roku 1883, kdy věc přijal za svou vlivný radní Vojta Náprstek. Ten původní záměr opět poněkud posunul. Jeho cílem bylo vytvořit jakýsi „ústřední kabinet“, ze kterého by si mohla v případě potřeby jakákoliv pražská škola vypůjčit pro výuku nákladnější pomůcky.¹¹ Záměr však narazil na nedostatek vhodných prostor. Úspěch se dostavil až po dalších čtyřech letech, kdy město pro účely výstavy vyčlenilo Michnův letohrádek („Vila Amerika“) v ulici Ke Karlovu. Dientzenhoferova stavba byla ovšem roku 1887 v neuspokojivém stavu, několik měsíců si proto vyžádaly nezbytné opravy. Následné zařizování místností a instalace výstavních předmětů se protáhla až do letních měsíců roku 1890. Dlouhá prodleva byla způsobena především skutečností, že místnosti nebyly vytápěné, instalační práce proto mohly probíhat pouze v létě, navíc teprve po zís-

v textu není autor uveden. Je možné se pouze domnívat, že pořadatelkou a autorkou byla B. Malečková-Štvánová, která měla strojopis v úschově.

6 NPMK, archiv písemností, sign. 51–21, *Denník Musea Komenského* – svazek 27×44 cm s rukopisnými záznamy na 17 stranách.

7 PATOČKA 1919.

8 NPMK, archiv písemností, sign. 51–21, *Denník Stálé výstavy školské v Praze*, s. 101.

9 Tamt., s. 101.

10 Pedagogický slovník z roku 1895 definuje pedagogické muzeum jako „ústav, v němž se shromažďují, veřejné návštěvě a k užívání vystavují především názorné pomůcky, knihy učebné, potřeby k vyučování apod. Výstava školní liší se od muzea jenom tím, že předměty ve výstavách nalézají se pouze pro určitou dobu, vyměňují se v nich, kdežto předměty v muzeu vystaveny stále, trvale, pravidlem jako majetek muzea, kdežto ve výstavách školních nalézají se předměty, často zapůjčením zjednané.“ SVŠ sice vystavovala i předměty zapůjčené, většinu jich ovšem vlastnila, stejně tak kromě pořádání krátkodobých výstav byla jejím jádrem stálá expozice – proto je ve slovníku uváděna ve výčtu pedagogických muzeí. Viz KLIKA – SOKOL 1895 (heslo „*Museum školní*“).

11 JANDL 1909, s. 5.

kání prostor začala práce na organizačním statutu výstavy, administrativním zajištění jejího fungování a obesílání vydavatelů a výrobců pomůcek s žádostí o darování či zapůjčení jejich výrobků do výstavy. Veřejnosti byla expozice Stálé výstavy školské oficiálně zpřístupněna v červnu 1890 (vášní zájemci ale mohli přicházet již od dubna).¹² Návštěvní hodiny byly ve středu odpoledne mezi 14–16 hodinou, a to pouze od dubna do října.¹³ Počet návštěvníků se v prvních letech výstavy pohyboval v řádu desítek osob, od konce 90. let 19. století se ustálil kolem dvou stovek návštěvníků za rok.¹⁴

Dle prozatímního statutu výstavy¹⁵ vytvořeného Josefem Klikou bylo hlavním smyslem existence výstavy poskytnout učitelům příležitost seznámit se s aktuálně užívanými pomůckami a tím přispět ke zlepšení úrovně výuky.¹⁶ Důraz byl rovněž kladen na prezentaci pomůcek od českých výrobců.¹⁷ Přestože výstavní výbor rozesílal první dopis žádající o poskytnutí pomůcek i v německém znění, od počátku bylo zdůrazňováno, že u vzniku výstavy stojí Ústřední spolek jednot učitelských v Čechách, který jí zároveň „vtiskl český ráz“.¹⁸ Jako vlastní zřizovatel a správce výstavy však vystupoval od roku 1888 osmičlenný výbor volený ze členů komise okresní knihovny učitelské.¹⁹ Postupem doby se ukázalo, že řešení záležitostí výstavy zároveň s agendou okresní učitelské knihovny přináší organizační problémy. K oddělení výstavního výboru ale došlo až roku 1905, kdy začal záležitosti výstavy spravovat 24 členný výbor volený ze členů okresní učitelské konference (členy konference byli povinně všichni učitelé státních škol daného okresu).²⁰ Výstava tedy byla výhradně pod správou učitelstva (od prvních let se ve výboru objevují i učitelky), a to obecných a měšťanských škol.²¹

Větší část výstavního výboru, ať už o osmi či čtyřiaadvaceti členech, plnila svoje povinnosti vůči SVŠ pouze účastí na schůzích, případně jednou za čas dozorem v expozici. Praktické zajištění chodu výstavy po celou dobu spočívalo především na bedrech několika jedinců. Stálá výstava školská měla v tomto ohledu štěstí na obzvlášť schopné a obětavé jednatele: po zakladateli Josefu Klikovi to byl především Karel Kessler, který funkci zastával čtyři desetiletí mezi lety 1900–1939.²² Kessler se zasazoval nejen o vzrůst počtu sbírkových předmětů, ale pečoval i o jejich evidenci a dlouho sám vyřizoval i veškerou písemnou agendu výstavy, o čemž svědčí i stručný zápis z roku 1905 ve výstavním deníku: „*Ku kronice výstavního poznamenávám, že veškeré práce výstavní, jako: vystavování, dopisování, a uveřejňování obstarával toliko jednatel K. Kessler a činí tak od roku 1900. Členové výboru mimo předsedu toliko ve výstavě střídavě*

12 NPMK, archiv písemností, sign. 51–21, *Denník Stálé výstavy školské v Praze*, s. 104.

13 Otevírací doba se záhy rozšířila i na sobotu odpoledne, po první světové válce už byla výstava otevřena denně mezi 8–12 a 14–17 hodinou, v neděli mezi 8–12 hodin. Viz NPMK, archiv dějin učitelstva inv. č. 278/368, *Stálá výstava školská v Praze* [nedatovaný strojopis cca 1945–1948], s. 5.

14 JANDL 1909, s. 49 – zde přehledně počet návštěvníků v jednotlivých letech mezi 1898–1908, návštěva zpravidla uváděna i ve výročních zprávách ve výstavním deníku.

15 Definitivní výstavní řád, který byl v podstatě totožný s Klikovým návrhem, schválila okresní školní rada až 7. září 1896 – viz JANDL 1909, s. 10.

16 KLIKA 1890, s. 7 – Návrh zatímního statutu stálé výstavy školské v Praze: „*Účelem výstavy jest, aby učitelstvu škol obecných a měšťanských poskytovala příležitost, osobně s pomůckami učebnými se seznamovati, aby dle vlastního seznání je napotom do škol zakupovati mohlo; dále aby učitelstvo poznávalo časový pokrok v provádění a rozmnožování pomůcek učebních; posléze by i prostředky a knihy učebné pro žactvo mohlo ve výstavě poznati dříve, než mládež do rukou se dostanou.*“

17 Tamt., s. 7 – „*Zejména pak domácí pomůcky ve výstavě mají representovati, co se českou prací podniklo a vykonalo v oboru výchovy a výuky.*“

18 JANDL 1909, s. 8.

19 Okresní knihovny učitelské byly zřízeny zákonem ze dne 14. května 1869, č. 62 ř. z. a potvrzeny zákonem ze dne 2. května 1883 č. 53 ř. z., odd. IV. O dalším vzdělávání učitelů, § 44: „*V každém okresu školním zřídlena buď bibliotéka učitelská, jejíž správa svěřena se komisi, zvolené od okresní konference učitelské.*“

20 JANDL 1909, s. 26.

21 Ke konkrétním učitelským osobnostem angažovaným při zakládání SVŠ i Společnosti Pedagogického muzea Komenského viz KRÁLÍČKOVÁ 2010.

22 NPMK, archiv dějin učitelstva inv. č. 278/368, *Stálá výstava školská v Praze* [nedatovaný strojopis cca 1945–1948], s. 48.

*dohlíželi.*²³ Kromě jednatele a předsedy se aktivněji angažovali vždy jen dva až tři členové výboru, lze tedy konstatovat, že zdárný rozvoj spolku pramenil především z entuziasmu několika jednotlivců. Činnosti pro výstavu se všichni mohli věnovat jen ve volném čase, po splnění všech povinností spojených s plným učitelským úvazkem (několikrát jsou v deníku zmiňovány nakonec vždy zamítnuté žádosti školní radě o snížení úvazku alespoň pro jednatele), samozřejmě bez jakéhokoliv finančního ohodnocení (teprve roku 1906 získal jednatel Kesl symbolickou roční odměnu 100 K, v následujících letech už jen 50 K).²⁴

Finanční zajištění Stálé výstavy školské bylo od počátku velmi skromné. Roku 1887 schválila okresní školní rada výstavě dotaci ve výši 25 zlatých z peněz pro okresní učitelskou knihovnu, po několika jednorázových mimořádných dotacích od města jí až roku 1893 městská rada přidělila pravidelnou roční dotaci ve výši 300 zlatých (600 K). Městská dotace byla základním a v mnoha letech i jediným zdrojem příjmů, výstavní výbor proto čas od času rozesílal desítky žádostí o podporu různým korporacím (největší kampaň se uskutečnila roku 1912). V případě kladné reakce oslovení (především radnice různých českých měst) zaslali příspěvek v řádu nejvýše několika desítek korun, výjimečně i více let po sobě. Teprve roku 1922 zvýšila pražská městská rada po intervenci své členky F. Plamínkové (před nastoupením politické kariéry tato bývalá učitelka zasedala i ve výboru SVŠ) pravidelný příspěvek na 8500 korun a převzala i náklady na dvě stálé administrativní síly. V meziválečném období pravidelně přispívalo i ministerstvo školství (2000–3000 K).²⁵

Přestože finanční prostředky v prvních třech desetiletích existence SVŠ neumožňovaly příliš rozsáhlé nákupy (část dotace odčerpala i nutná údržba sbírek), dařilo se výstavě díky darům obdivuhodně rozšiřovat sbírky. Solidní základ vznikl hned roku 1890, který SVŠ začínala se 160 kusy pomůcek od Ústředního spolku jednot učitelských a 27 kusy od okresní knihovny učitelské. Poté, co výstavní výbor v březnu obeslal nakladatele a výrobce pomůcek, tvořilo na konci roku 1892 sbírku již 598 předmětů, 441 školních obrazů a atlasů a 98 spisů.²⁶ Sbírký se utěšeně rozrůstaly i v následujících letech a výstava záhy začala pociťovat, že tři přízemní místnosti a sál v patře Michnova letohrádku jsou kromě odlehlosti a nepoužitelnosti v zimních měsících i příliš těsné. Výstava neměla žádný depozitář, kromě toho její vedení usilovalo v první řadě o prezentaci úplně všech sbírkových předmětů, nikoliv o jejich uložení a uchování pro budoucnost. Roku 1895 tak už bylo zapotřebí do expozice vtěsnat 933 předmětů, 723 obrazů a map a 204 spisů.²⁷ Výroční zápisy ve výstavním deníku (který až do roku 1894 duplikuje inventární seznamy a je z něj tak možné zjistit všechny sbírkové předměty) proto obsahují opakované nářky, že výstava začíná spíš než názornou expozici připomínat skladiště.²⁸

Městská rada stížnosti vyslyšela a roku 1896 přestěhovala SVŠ do místností ve farní budově P. Marie Sněžné na Jungmannově náměstí, ze kterých se odstěhovaly dívčí třídy školy u sv. Jindřicha. Zlepšila se tak sice dostupnost výstavy z centra města a expozice mohla být otevřena i v zimě, nedostatek místa se ale nevyřešil. Po skončení oslav 300. výročí narození J. A. Komenského roku 1892 totiž SVŠ získala tzv. Muzeum Komenského (sbírka už byla na Jungmannově náměstí uložena od roku 1893) a po Národopis-

23 NPMK, archiv písemností, sign. 51–21, *Denník Stálé výstavy školské v Praze*, s. 63.

24 JANDL 1909, s. 25.

25 NPMK, archiv dějin učitelstva inv. č. 278/368, *Stálá výstava školská v Praze* [nedatovaný strojopis cca 1945–1948], s. 134.

26 NPMK, archiv písemností, sign. 51–21, *Denník Stálé výstavy školské v Praze*, s. 23.

27 Tamt., s. 45.

28 J. Klika od počátku zavedl členění přírůstků do dvaceti věcných skupin: A Nábytek výstavní, B Nábytek školní, C Vyučování mravní, D Náboženství, E Věcné učení, F Jazyk, G Zeměpis a dějepis, H Tělo- a zdravotě, J Přírodopis, K Fyzika, L Počty, M Měřičství, N Kreslení, O Psaní, P Zpěv, Q Tělocvik, R Ruční práce chlapecké, S Ženské ruční práce, T Učebnice pro žáky, U Pomocné knihy pro učitele.

Toto členění se výstavnímu výboru osvědčilo, proto se v něm pokračovalo i poté, co musela být na základě úředního výnosu vedena primárně evidence dle způsobu nabytí předmětu (koupě/dar). Dodržování členění v expozici ale bylo obtížné právě vzhledem k nedostatku místa. Viz JANDL 1909, s. 9; srov. NPMK, archiv písemností, sign. 51–21, *Denník Stálé výstavy školské v Praze*, s. 5an.

né výstavě československé roku 1895 jí byl svěřen i tzv. učitelský Slavín, soubor památek na význačné pedagogy. Stálá výstava tedy musela kromě instalace svých pomůcek řešit i důstojné vystavení těchto dvou nových sbírek. „*V celé výstavě panuje nezáviněný chaos, expozice není přehledná, neboť není možno množství předmětů vyložit... jedna místnost, dva kabinety a chodba jsou vyhrazeny pro 4550 kusů učebních pomůcek*“, popsal výstavní výbor situaci SVŠ v žádosti o větší místnosti podané městské radě 12. prosince 1906.²⁹ Stěhování do většího se výstava dočkala až roku 1914, kdy získala prostory po městském sirotčinci na Pohořelci – o místnosti se zde ale zase musela dělit se Společností Pedagogického muzea Komenského.

Dle úvah zakladatelů Společnosti se měla Stálá výstava školská stát jedním z oddělení nového, obecně koncipovaného pedagogického muzea. Přes úzkou personální provázanost a velmi blízké cíle obou sdružení ale k formálnímu spojení nikdy nedošlo. Stálá výstava školská tak přečkala zánik Pedagogického muzea Komenského roku 1925 a vyvíjela kontinuálně činnost až do 50. let 20. století. Z organizačního hlediska došlo v jejím řízení k podstatné změně v polovině 20. let, kdy po zrušení okresních učitelských konferencí nová zákonná úprava z roku 1925 převedla jejich působnost na okresní školní výbory.³⁰ Pro SVŠ z toho vyplynulo, že městský školní výbor v Praze pro její správu ustanovil zvláštní komitét, kam byli delegováni zástupci jednotlivých pražských učitelských spolků (např. Budeč pražská, Jednota učitelstva obecných škol, Sdružení československých učitelek, Spolek učitelů pomocných škol ad.).³¹ Takto ustavený výstavní výbor spravoval SVŠ v době meziválečné i po druhé světové válce. Její fungování po roce 1948, kdy končí pravidelné zápisy ve výstavním deníku, není možné dost dobře zrekonstruovat. Nepříliš jasná je i otázka zániku Stálé výstavy školské, ke kterému mělo dojít v březnu 1956.³²

Muzeum Komenského

První podnět ke zřízení Muzea Komenského v Praze vzešel – stejně jako v případě Stálé výstavy školské – od Ústředního spolku jednot učitelských v Čechách. Na schůzi literárního a pedagogického odboru tohoto spolku v listopadu roku 1889 padl návrh ustavit zvláštní „komitét pro oslavu Komenského“, jehož úkolem by bylo zorganizovat oslavy 300. výročí narození Komenského připadající na rok 1892. Komitét složený ze zástupců učitelských jednot v Praze a okolí se na své první schůzi 12. dubna 1890 ve vztahu k muzeu usnesl na třech hlavních bodech: prvním a nejdůležitějším byla proklamace k založení Muzea Komenského, druhým snaha vystavit sebrané předměty pokud možno již na Jubilejní zemské výstavě roku 1891, třetím předat po skončení oslav Muzeum Komenského do správy Stálé výstavy školské.³³ Muzeum bylo koncipováno jako sbírka komenián, což jasně vyplývá z provolání, kterým se komitét v listopadu 1890 obrátil na širokou veřejnost s žádostí o podporu: „*Účel Muzea Komenského je, by soustředilo vše, co ku poznání jeho přispívati může, především spisy ve vydáních původních i překladech, jeho životopisy české i jinojazyčné, i jiné literární příspěvky ku poznání Komenského, po případě také*

29 JANDL 1909, s. 19 – zde dopis přetištěn v plném znění.

30 Vládní nařízení ze dne 4. dubna 1925, kterým se provádí zákon ze dne 13. července 1922, č. 226 Sb. (Sb. z. a n. 1925, č. 64), oddíl VIII. Učitelské konference, § 20: „*Na přechodnou dobu, než se upraví nově konference župní, obvodní a místní, přejde dosavadní působnost okresních konferencí, jakož i výborů, které okresní konference volily, na okresní výbory školní, které mohou tuto působnost přenést na užší komitét, složený z okresního inspektora školního a zástupců učitelstva v okresním výboru školním.*“

31 NPMK, archiv dějin učitelstva inv. č. 278/368, *Stálá výstava školská v Praze* [nedatovaný strojopis cca 1945–1948], s. 15.

32 Ukončení činnosti SVŠ v březnu 1956 je zmiňováno v anonymním zápise z 1. 7. 1959 „*Celkový přehled o postupu likvidace býv. Stálé školské výstavy*“, který je součástí složky týkající se převzetí torza sbírek SVŠ tehdy nově zřízeným Pedagogickým muzeem J. A. Komenského (podstatnou část sbírek SVŠ si rozdělil Ústřední ústav pro další vzdělávání učitelů v Praze a Krajský ústav pro další vzdělávání učitelů v Praze-Týně). Pozůstatky SVŠ převzaté muzeem byly navíc během několika let z větší části zničeny nevhodným uskladněním v bývalé kapli sv. Rocha, kam zatékalo. Viz NPMK, archiv písemností, inv. č. AM I/15b, „*Celkový přehled o postupu likvidace býv. Stálé školské výstavy*“, strojopis z 1. 7. 1959, 1 list.

33 NPMK, archiv písemností, sign. 51–21, *Denník Muzea Komenského*, s. 1.

jeho rukopisy, vyobrazení jeho podoby, pomníků aj. památek.“³⁴ Provolání se setkal se vstřícnou reakcí, protože do května roku 1891 se sešlo 77 předmětů, prezentovaných na Jubilejní zemské výstavě pod názvem „Počátkové Muzea Komenského“ a oceněných zde diplomem a právem ražby zlaté medaile.³⁵

Úsilí komitétu se vystupňovalo s přibližujícím se výročím, byly zveřejněny další výzvy nejen v českých zemích, ale i Německu a do března 1892 se podařilo shromáždit 150 komenián. Muzeum Komenského instalované v Panteonu Národního muzea se veřejnosti otevřelo právě v den výročí, v pondělí 28. března 1892. Výstavu, která trvala do 24. dubna, si prohlédlo přes 11 000 návštěvníků a na vstupném se vybralo 900 zlatých.³⁶ Muzeum se nadále rozrůstalo dary, které přicházely v průběhu výstavy i po jejím skončení, takže do září 1892 čítala sbírka více než 400 předmětů.³⁷ Po ukončení výstavy v Národním muzeu byla celá sbírka uložena v prostorách okresní knihovny učitelské na Jungmannově náměstí a o rok později, v dubnu 1893, bylo Muzeum Komenského organizačně včleněno do Stálé výstavy školské. Klíčovou úlohu přitom bezpochyby sehrál odborný učitel (později ředitel) měšťanské školy, vynálezce fyzikálních pomůcek, komeniolog a především neúnavný organizátor Josef Klika, který patřil k otcům zakladatelům Stálé výstavy školské a zároveň od počátku zasedal ve vedení komitétu pro oslavy jubilea Komenského. Zřejmě to byl právě on, kdo již při prvním zasedání komitétu navrhl, aby bylo Muzeum Komenského svěřeno po skončení oslav Stálé výstavy školské. Při předání sbírky ale komitét určil několik podmínek,³⁸ z nichž nejdůležitější byl závazek Stálé výstavy školské předat Muzeum Komenského „jakmile by zřízena byla buď obcí pražskou neb výborem zemským království Českého velká bibliotheka pedagogická nebo stálá pedagogická výstava (resp. muzeum), určená hlavně na prospěch školství a učitelstva českoslovanského“.³⁹ Dále si komitét vyhradil, že Muzeum Komenského bude zapůjčeno na Národopisnou výstavu českoslovanskou a konečně že trojice jím navržených zástupců bude dohlížet na správu sbírky.⁴⁰

Po schválení všech podmínek bylo 1. května 1894 Muzeum Komenského zpřístupněno na Jungmannově náměstí, v místnosti vedle okresní učitelské knihovny.⁴¹ V následujícím roce si sbírku vyžádal školský odbor Národopisné výstavy českoslovanské, který z Muzea Komenského učinil centrální bod oddílu věnovaného školství – kolem něj byly soustředěny památky na další významné české pedagogy, tzv. učitelský Slavín.⁴² Právě tento Slavín byl následně spolu s dalšími předměty z oddílu pojednávajícího o historii školství předán do správy Stálé výstavy školské – ta o ně měla pečovat do doby, než bude zřízeno regulérní pedagogické muzeum. Stalo se tak bez písemné smlouvy a inventárního předání, což v následujících letech přinášelo určité komplikace.⁴³ Stálá výstava školská, Muzeum Komenského

34 Tamt., s. 1.

35 Tamt., s. 2.

36 KLIKA – SOKOL 1891, s. 654 (heslo „Komenský Jan Amos“).

37 Tamt., s. 7.

38 Podmínky předání Muzea Komenského Stálé výstavě školské byly sděleny jak okresní školní radě (jak bylo uvedeno, SVŠ byla spravována členy komise okresní knihovny učitelské), tak městské radě král. hl. města Prahy, protože městská rada Stálé výstavě školské poskytovala bezplatně místnosti a svou dotací pokrývala i největší část výdajů na udržování sbírky. K předání Muzea Komenského viz NPMK, archiv písemností, sign. 51–21, *Denník Muzea Komenského*, s. 10; srov. JANDL 1909, s. 34 – zde přetištěn dopis městské radě.

39 Zpráva komitétu pro oslavy Komenského městské radě z 12. ledna 1893 (cit. dle JANDL 1909, s. 35).

40 Pověření byli c. k. dvorní rada Josef Webr, rytíř z Pravomilů, gymnazijní profesor Josef V. Novák a Josef Klika, učitel měšťanské školy – viz JANDL 1909, s. 35.

41 Městská rada odkázala komitét po podání žádosti z 12. ledna 1893 na dohodu přímo s komisí Stálé výstavy školské, po úspěšném projednání záležitosti pak vyslovila svůj souhlas 18. srpna 1893. V důsledku začlenění Muzea Komenského došlo ve správě Stálé výstavy školské k určitým organizačním změnám. Zatímco dosud se vykonávala správa SVŠ zároveň s okresní knihovnou učitelskou, pod kterou SVŠ spadala, nyní byla okresní knihovna rozdělena na tři autonomní části: vlastní knihovnu, Stálou výstavu školskou a Muzeum Komenského. Viz JANDL 1909, s. 36.

42 FRUMAR – KLIKA – NOVÁK [1895–1897], s. 460an.

43 Tamt., s. 33.

i Slavín byly od roku 1896 umístěny pohromadě na Jungmannově náměstí.⁴⁴ Muzeum Komenského bylo přístupné coby součást expozice Stálé výstavy školské, která ze své každoroční dotace od městské rady hradila i nezbytnou údržbu exponátů, případně nákupy nových přírůstků.⁴⁵ Tříčlenný výbor, který měl o Muzeum Komenského pečovat, fungoval do roku 1902, v následujících letech už z něj zbyla pouze jednatelka L. Jakubíčková.⁴⁶ O předání Muzea Komenského (a zároveň Slavína) požádala hned po svém založení roku 1906 Společnost Pedagogického muzea Komenského, Stálá výstava školská ale s vydáním těchto sbírek otálela až do roku 1914 (resp. 1911 v případě Slavína).⁴⁷

Je třeba upozornit, že k tradici Muzea Komenského se hlásí i dnešní Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, které svůj vznik datuje rokem 1892. Vzhledem k výše uvedenému – rozhodnutí o založení Muzea Komenského padlo již roku 1890 a veřejnost mohla poprvé vidět zárodek jeho sbírky již roku 1891 – se může tato datace jevit jako neodůvodněná. Při bližším pohledu na prameny a literaturu vydanou do počátku 20. století je skutečně rok 1892 zmiňován pouze v souvislosti s vystavením Muzea Komenského u příležitosti oslav 300. jubilea, nikoliv jeho založením.⁴⁸ Vysvětlení se zřejmě skrývá v pohnutém osudu Pedagogického muzea Komenského (součástí jeho sbírek se stalo i Muzeum Komenského), které bylo roku 1919 začleněno pod Československý ústav pedagogický J. A. Komenského a roku 1925 spolu s ním zaniklo. Snaha o obnovení muzea vzešla po druhé světové válce od skupiny pracovníků Výzkumného ústavu pedagogického kolem dr. Jiřího Štrause, který roku 1952, tedy symbolicky v roce 360. výročí narození Komenského, předal ministerstvu školství ideový a organizační návrh na zřízení pedagogického muzea.⁴⁹ Trvalo další čtyři roky, než byla snaha o obnovení muzea úspěšně završena – stalo se tak vládním rozhodnutím přijatým roku 1956 – v atmosféře příprav na světové oslavy 300. výročí vydání zásadního Komenského díla *Opera didactica omnia*.⁵⁰ Není nikterak překvapivé, že jako jeden z argumentů pro zřízení muzea posloužil i akcent na obnovení přerušené tradice s Muzeem Komenského coby institucí založenou při prvním mezinárodně slaveném Komenského jubileu. Samotný J. Štraus ve svých publikovaných článcích věnovaných buď obnovení muzea v 50. letech, či Komenského oslavám roku 1892 zmiňuje jubilejní rok jako výrazný mezník pro Muzeum Komenského, nikoliv přímo jako rok jeho založení.⁵¹ Poprvé tak v publikaci vydané u příležitosti zpřístupnění expozice obnoveného muzea roku 1960 učinil až tehdejší ředitel muzea V. Pavlásek.⁵² Tento údaj pak do své práce o dějinách českého muzejnictví převzal J. Špét.⁵³ Je zřejmé, že rok 1892 byl zvolen jako určitá srozumitelná zkratka odkazující k tomu, odkud nová instituce chce čerpat svůj étos. Bezpochyby bylo jednodušší i účelnější odkazovat na významný jubilejní rok osobnosti, jejíž jméno muzeum přejala do svého názvu,

44 Všechny sbírky musely být vtěsnány do pěti místností, situace se zlepšila po roce 1908, kdy se odstěhovala okresní knihovna učitelská a uvolnila se tak největší místnost, kam byl nainstalován Slavín s Muzeem Komenského. Viz JANDL 1909, s. 21.

45 Roku 1895 mělo Muzeum Komenského 420 inventárních čísel / 583 předmětů, v následujících letech přibýlo už jen několik jednotlivin. Viz NPMK, archiv písemností, sign. 51–21, *Denník Musea Komenského*, s. 16.

46 JANDL 1909, s. 37.

47 *Výroční zpráva Společnosti českého musea pedagogického v Praze za rok 1911*. Praha, Společnost českého musea pedagogického 1912, s. 4; *Výroční zpráva Pedagogického musea Komenského v Praze za správní rok 1914*. Praha, Společnost Pedagogického musea Komenského 1915, s. 2.

48 Jedině v Klikově a Sokolově pedagogickém slovníku je v hesle „*Museum školní*“ na s. 966 ve výčtu evropských a českých muzeí uvedeno „*1892 Museum Komenského v Praze*“. Zároveň se zde ovšem odkazuje na heslo „*Komenský Jan Amos*“ na s. 654, kde je Muzeu Komenského věnován celý odstavec začínající větou o ustavení muzea 12. dubna 1890. Viz KLIKA – SOKOL 1895, s. 966 (heslo „*Museum školní*“); srov. KLIKA – SOKOL 1891, s. 654 (heslo „*Komenský Jan Amos*“).

49 NPMK, archiv písemností sign. AM – I/16, dr. Jiří Štraus: *K problému Pedagogického musea Komenského v Praze*, strojopis, 1956, 7 s.

50 K zakládání institucí v rámci oslav 300. výročí vydání *Opera didactica omnia* roku 1957 viz BRAMBORA 1961, s. 100.

51 ŠTRAUS 1957, s. 90–92; týž 1979, s. 83–86.

52 PAVLÁSEK 1960, s. 3.

53 ŠPÉT 2004, s. 58.

než se pokoušet hledat kořeny ve složitém propletení dějin Stálé výstavy školské a Společnosti Pedagogického muzea Komenského.

Společnost Pedagogického muzea Komenského

Zatímco Stálá výstava školská se soustřeďovala na prezentaci pomůcek aktuálně ve školách používaných a Muzeum Komenského obsahovalo úzce zaměřenou sbírku komenián, Společnost českého muzea pedagogického založená roku 1906 si vytkla za cíl vybudovat konečně obecně zaměřené pedagogické muzeum. Mezi zakládající členy společnosti patřil opět Ústřední spolek jednot učitelských, klíčovou úlohu ovšem tentokrát sehráli členové Ústředního spolku českých profesorů. Působnost nové pedagogické instituce měla být skutečně široká: kromě oddělení soustředěného na historii školství a pedagogických osobností (Slavín, Muzeum Komenského) mělo fungovat oddělení zaměřené na nové školní pomůcky (Stálá výstava školská), další část muzea se měla zaměřit na osvětu (pořádání přednášek), podporu výzkumu v oboru pedagogiky, v plánu byla i vydavatelská činnost a vybudování pedagogické knihovny.⁵⁴ Tvůrci této dobře promyšlené koncepce z řad středoškolských a vysokoškolských pedagogů si dali záležet, aby nová instituce reagovala na dobové potřeby (českého) školství. Jakkoliv se ovšem s úmysly Společnosti neobjevily žádné teoretické polemiky, realizace vytčeného cíle narazila na potíže zcela praktického rázu. Hlavním problémem byla skutečnost, že Společnost při založení muzea jaksi automaticky předpokládala převzetí Stálé výstavy školské včetně Slavína a Muzea Komenského, které SVŠ opatrovala. Na výzvu okresní školní rady vypracoval v srpnu 1906 výstavní výbor podrobný rozklad, ve kterém se vyjádřil k možnosti sloučení SVŠ s muzejní Společností.⁵⁵ Výsledné stanovisko bylo rozpracováno do čtyřech bodů, zvláště ke každé části Stálé výstavy školské (vlastní SVŠ, Muzeum Komenského, Slavín, žakovská knihovna).

Z těchto čtyř částí (či sbírek) byl výstavní výbor ochoten uvažovat pouze o předání Slavína, o který pečoval bez řádného inventárního převzetí, ovšem s vědomím toho, že školský odbor Národopisné výstavy jasně vyjádřil úmysl předat ho budoucímu pedagogickému muzeu.⁵⁶ Muzeum Komenského bylo roku 1893 úředně přijato jako nedílná součást Stálé výstavy školské a už vůbec nelze uvažovat o předání vlastní sbírky pomůcek nebo žakovské knihovny, které Stálá výstava vytvořila pouze pílí a úsilím učitelů národních a měšťanských škol, zcela nezávisle na státních či zemských dotacích.⁵⁷ Právě zde se obnažilo hlavní jádro výhrad Stálé výstavy vůči muzejní Společnosti: učitelé nižších stupňů škol sice vítali záměr vybudovat muzeum, zároveň se ale nechtěli vzdát výsledků svého dlouholetého úsilí v podobě Stálé výstavy školské. Dlužno podotknout, že jejich ostražitost vůči Společnosti a neochota předat bez dalšího sbírky Stálé výstavy nebyla neopodstatněná.

Výroční zprávy Společnosti českého muzea pedagogického prozrazují, že výsledky činnosti tohoto spolku nebyly nijak oslnivé. Roku 1911 došlo ke sloučení s Jednotou Komenského, což s sebou ovšem přineslo pouze přejmenování na Společnost Pedagogického muzea Komenského, nikoliv zmohutnění Společnosti co do počtu členů, ani zlepšení finanční situace.⁵⁸ Relativně úspěšně se rozvíjela pouze knihovna, kde se do roku 1914 podařilo shromáždit téměř 15000 svazků,⁵⁹ jinak Společnost každý rok uspořádala několik přednášek (vesměs vysokoškolských pedagogů) a debatních schůzí, občas exkurzi.

54 *Stanovy společnosti českého muzea paedagogického v Praze*. Praha 1907, 9 s.

55 JANDL 1909, s. 27–28.

56 Tamt., s. 28.

57 Tamt., s. 27.

58 „Oba tyto spolky dotýkají se v tolika bodech, že by bylo chybou, kdyby pracovaly vedle sebe, a to tím více, že čelní funkcionáři jednoho spolku jsou i funkcionáři druhého.“ Viz *Výroční zpráva Společnosti českého muzea pedagogického v Praze za rok 1911*. Praha, Společnost českého muzea pedagogického 1912, s. 2.

59 *Výroční zpráva Společnosti Pedagogické muzeum Komenského v Praze za rok 1913*. Praha, Společnost Pedagogické muzeum Komenského v Praze 1914, s. 5.

Výroční zprávy také pozoruhodným způsobem dokládají snahy různých českých měst o zakládání okresních pedagogických muzeí, čemuž se Společnost snažila zabránit – namísto toho vždy usilovala o zřízení svého místního odboru. Budování krajské či okresní sítě se ovšem příliš nedařilo: nejen, že z již ustavených odborů nepřicházely členské příspěvky, pražskému ústředí se dokonce často ani nedařilo získávat o činnosti svých odborů jakékoliv zprávy.⁶⁰

Velkorysým cílům Společnosti také zdaleka neodpovídalo její skromné finanční zajištění. Roční příspěvky od členské základny, tvořené kromě jednotlivců i učitelskými spolky či učitelskými sbory různých středních škol, činily průměrně 1000–1200 K. Roku 1909 získala Společnost pravidelnou státní subvenci 1000K, zvýšenou díky úsilí předsedy Společnosti F. Drtiny od roku 1912 na dvojnásobek, od roku 1914 pak na 2500K (v dalších válečných letech ale bylo vyplácení subvence zastaveno). Pokusy získat zemskou podporu naopak úspěšné nebyly (např. výsledek jednání s dvorním radou Kvěchem roku 1914 je shrnut slovy „*deputace nebyla odmrštěna, ale ujištění příznivého se jí nedostalo*“).⁶¹ Samotná Společnost své příjmy považovala za velmi nedostatečné, nedařilo se jí pořádně udržovat ani nejceněnější sbírku, totiž knihovnu, kde zdaleka ne všechny tituly byly opatřeny vazbou; už vůbec nebylo pomýšlení na vytvoření expozice („*Společnost, s ohledem na malé příjmy a velká vydání, musí stále zdržovati a omezovati instalaci předmětů*“).⁶²

Problematické bylo i zajištění prostor pro fungování Společnosti, resp. budoucího muzea. V prvních letech poskytla Společnosti útočiště vinohradská městská rada v usedlosti Saracinka v Riegrových sadech, roku 1911 se jí podařilo získat čtyři místnosti v bývalé vyšehradské radnici.⁶³ Mezitím přibyla roku 1908 i místnost po okresní učitelské knihovně na Jungmannově náměstí, což způsobilo menší kontroverzi se Stálou výstavou školskou, která automaticky počítala s tím, že místnost bude poskytnuta jí (situace se uklidnila tím, že Společnost nebyla schopna vytvořit v místnosti žádnou expozici a přenechala ji proto SVŠ k umístění Muzea Komenského a Slavína).⁶⁴ Nedostatek peněz i prostor ochromil na dlouhá léta realizaci plánů vytčených při založení Společnosti: od Stálé výstavy dlouho nemohla získat ani Slavín (předán 1911),⁶⁵ ani Muzeum Komenského (předáno 1914), které byly od počátku zamýšleny jako součást obecně zaměřeného pedagogického muzea; vůbec nemohla být řeč o převzetí sbírky samotné SVŠ, oddalující neustále sloučení s poukazy na nevyjasněný právní statut svých sbírek.⁶⁶ Společnost si byla vědoma, že SVŠ nemá ke sloučení mnoho dobré vůle („*zdá se, že celá akce uměle se zdržuje*“, komentuje to jedna z výročních zpráv Společnosti), na druhou stranu v chování Stálé výstavy nelze spatřovat pouze řevnivost vůči uskupení s velmi podobnými cíli. Zavedené a dobře fungující Stálé výstavě školské se zdálo, že sloučením se Společností toho příliš nezíská – v tomto přesvědčení se pak ještě utvrdila po roce 1914, kdy městská rada sestěhovala oba spolky do budovy bývalého městského sirotčince na Pohořelci.

Věřnosti bylo Pedagogické muzeum Komenského konečně zpřístupněno 3. prosince 1916, pozvánka oznamující slavnostní otevření „Pedagogického muzea Komenského a Stálé výstavy školské“ ale

60 Tamt., s. 4.

61 Výroční zpráva Společnosti českého muzea pedagogického v Praze za rok 1911. Praha, Společnost českého muzea pedagogického 1912, s. 4; Výroční zpráva Pedagogického muzea Komenského v Praze za správní rok 1914. Praha, Společnost Pedagogického muzea Komenského 1915, s. 3.

62 Výroční zpráva Společnosti českého muzea pedagogického v Praze za rok 1911. Praha, Společnost českého muzea pedagogického 1912, s. 2.

63 Tamt., s. 4.

64 JANDL 1909, s. 21.

65 Při předání tvořilo Slavín 88 obrazů, 15 plastik, 68 různých životopisných nástinů, pochvalných listů aj., 379 knih a 366 inventárních čísel písemností (někdy i o několika stech kusech) týkajících se života významných pedagogů. Viz Výroční zpráva Společnosti českého muzea pedagogického v Praze za rok 1911. Praha, Společnost českého muzea pedagogického 1912, s. 4.

66 Jednání o sloučení probíhala prakticky nepřetržitě od roku 1906, někdy nabyla už velmi konkrétní podoby, jako např. roku 1912, kdy jednatel SVŠ předložil na červnové schůzi výstavního výboru podrobně rozpracované podmínky sloučení (v hlasování byly nakonec odmítnuty) – viz NPMK, archiv dějin učitelstva inv. č. 278/368, Stálá výstava školská v Praze [nedatovaný strojopis cca 1945–1948], s. 12.

prozrazuje, že jednání o sloučení nijak nepokročila ani po téměř tříletém pobytu obou spolků pod jednou střechou. Menší aktivita v této otázce byla samozřejmě dána i válečnou dobou, ostatně tomu je třeba přičíst na vrub i dlouhou prodlevu mezi nastěhováním do nové budovy a otevřením expozice. Intenzivní jednání o sloučení začalo opět po válce, kdy Společnost získala mocného protektora ve svém bývalém předsedovi F. Drtinovi, který se stal státním tajemníkem na ministerstvu školství. Delegace Společnosti vedená jejím jednatelem J. Patočkou Drtinovy návrhy tlumočila na schůzi Stálé výstavy školské 16. června 1919: „*Přáním státního tajemníka dr. Drtiny je, aby vznikl ústav budující naše školství pod patronací ministerstva školství a národní osvěty. Mohly by být získány výhodně položené místnosti, subvence, knihy od nakladatelů i pomůcky ze školních kabinetů, které mají muzeální cenu. K vykonávání funkcí by měli vedoucí dovolenou, sbírky by byly rozříděny, aby bylo zřejmo, co náleží historii a co je obrazem dneška, co vyšlo z domácí tvorby a co přinesla cizina.*“⁶⁷ Zdálo se tedy, že Společnost konečně může nabídnout to, o co Stálá výstava usilovala již několik desetiletí: rozšiřování sbírek pod státní záštitou, dostatečně velké prostory a možnost pracovat pro výstavu nikoliv ve volném čase, ale v rámci placeného úvazku. Výstavní výbor sice návrh přivítal, ale ústy svého předsedy J. Schröttera stanovil jasné podmínky jeho přijetí: „*Přál bych si, aby ústav neživořil prací dobrovolnickou, nýbrž aby mu ministerstvo jmenovalo a financovalo zdatné a odborné pracovníky. Máme tři základní požadavky: účelné místnosti, dostatek pracovních sil a pevný program.*“⁶⁸ Jelikož zástupci Společnosti neposkytli žádné garance splnění těchto požadavků a k dalšímu jednání se už nedostavili, na další schůzi se výstavní výbor rozhodl nečekat dále na splnění jakkoliv lákavých příslibů a dál pokračovat v drobné, ale vytrvalé každodenní práci, jak už to Stálá výstava školská činila po několik desetiletí. Při definitivním rozchodu se Společností se poukazyvalo i na skutečnost, že Společnost po převzetí Slavína a Muzea Komenského řádně nedbala ani o rozvoj sbírek, ani jejich běžnou správu a důstojnou instalaci.⁶⁹

Činnost obou spolků dnes poznáváme na základě nemnoha pramenů úřední povahy, ze kterých není možné vyčíst případné osobní animozity jejich představitelů, které by snad také mohly být příčinou neustále protahovaných jednání o sloučení. Nicméně jisté je, že řada významných představitelů Stálé výstavy školské (zejména jednatel Karel Kesl a předseda Josef Schrötter) působila zároveň i ve Společnosti Pedagogického muzea Komenského, nejednalo se tedy o soupeření dvou uzavřených konkurenčních skupin. Vše nasvědčuje tomu, že se jednalo spíše o střet dvou přístupů k činnosti a zaměření spolků: prakticky zaměřené Stálé výstavy školské a naproti tomu muzejní Společnosti, usilující o naplnění velkoryse vytyčených cílů, které však přesahovaly její síly.

Jednatel Společnosti Pedagogického muzea Komenského J. Patočka po skončení první světové války určil pět oblastí, do kterých by mělo muzeum zasahovat (v podstatě se jednalo o doplnění a rozpracování úkolů stanovených už při založení Společnosti): vybudovat odbornou pedagogickou knihovnu; provést revizi školních kabinetů v celé zemi pro obohacení historického oddělení; založit „muzeum dítěte“ zaměřené na výzkum v oblasti učení a na psychologii dítěte; ustavit odbor zkoumající moderní zásady stavby školních budov a jejich vybavení a poskytující v tomto směru školám poradenství; zřídit informační kancelář sloužící potřebám pedagogů i rodičů.⁷⁰ Tento plán Patočka načrtnul v době, kdy od roku 1915 nebyla Společnosti vyplacena přiznaná státní dotace a jen pro udržení běžného provozu muselo být spotřebováno její nevelké základní jmění. Je zřejmé, že podobné vize nebylo možné realizovat jako dobrovolnickou aktivitu členů a pouze z jejich příspěvků. Nepřekvapí proto, že Společnost Pedagogického muzea Komenského přijala roku 1919 nabídku státního tajemníka F. Drtiny na začlenění do nově zřízeného Československého pedagogického ústavu J. A. Komenského, jehož hlavním úkolem bylo pod vedením O. Kádnera připravovat školskou reformu. Začleněním do státního ústavu řízené-

67 Zázpis ze schůze z 16. června 1919 cit. dle NPMK, archiv dějin učitelstva inv. č. 278/368, *Stálá výstava školská v Praze* [nedatovaný strojopis cca 1945–1948], s. 13–14.

68 Tamt., s. 14.

69 Tamt., s. 15.

70 PATOČKA 1919, s. 8–9.

ho ministerstvem školství se uzavírá kapitola dějin Pedagogického muzea Komenského spravovaného na spolkovém základě a sledování jeho dalších osudů už přesahuje rámec tohoto příspěvku. Pro úplnost však zbývá dodat, že původní představy členů Společnosti se nenaplnily a jejich vize o široce založeném muzeu se nerealizovaly ani se státní podporou. Pedagogický ústav byl roku 1925 zrušen a spolu s ním zaniklo i muzeum, z nějž nakonec přežila pouze jeho knihovna (od roku 1925 fungovala samostatně jako Pedagogická knihovna Komenského).⁷¹

Závěr

První impuls ke zřízení pedagogického muzea vzešel od Ústředního spolku jednot učitelských v Čechách roku 1879. K okamžité realizaci tehdy scházely jak materiální podmínky pro zabezpečení fungování muzea, tak ujasněná koncepce této instituce. Během následujících deseti let se vyhranilo pojetí zaměřené především na prezentační stránku muzejní činnosti a praktické propojení expozice s aktuálními potřebami pedagogické veřejnosti. Stálá výstava školská zpřístupněná roku 1890 v tomto duchu úspěšně pracovala až do 50. let 20. století. Rozsáhlou a velmi kvalitní sbírku názorných školních pomůcek se podařilo získat s minimálními náklady, stejně tak správu výstavy obstarávalo několik málo členů výstavního výboru ve volném čase. Spolek za první čtvrt století svého fungování nikdy nezískal státní či zemskou podporu, pracoval odkázán na nevelkou městskou dotaci a příspěvky soukromých osob. Jako jediná pražská instituce muzejního typu zaměřená na školství přebírala Stálá výstava školská péči i o specializované sbírky k dějinám školství (Muzeum Komenského, Slavín). Od konce 19. století se na učitelských sjezdech i při jiných příležitostech stále znovu přetřásala myšlenka na založení obecně koncipovaného pedagogického muzea, kterou se rozhodla zrealizovat Společnost českého muzea pedagogického (později Společnost Pedagogického muzea Komenského) založená roku 1906. Angažovali se v ní především středoškolské učitelé, kteří měli v úmyslu vytvořit ústav dokumentující minulost i současnost českého školství, vyvíjející navíc i výzkumnou činnost v oblasti pedagogiky. Tyto cíle se ukázaly být pro muzejní spolek zcela nerealizovatelné, trvalo plných deset let, než bylo Pedagogické muzeum Komenského otevřeno veřejnosti (1916), prezentovalo navíc pouze sbírky převzaté od Stálé výstavy školské (Muzeum Komenského, Slavín). Jedinou oblastí, kde muzejní spolek dosáhl úspěchu, bylo vytvoření odborné pedagogické knihovny, budované převážně z darů jednotlivců či středoškolských ústavů. Členové muzejní Společnosti si uvědomovali, že vytčených cílů nebude možné dosáhnout pouze na spolkové bázi, bez patřičného finančního zabezpečení a plného nasazení kvalifikovaných odborníků. Uvítali proto možnost postátnění muzea, která se naskytla po vzniku Československa. Oproti očekávání však postátnění nevedlo k lepší péči o muzejní sbírky a jejich rozmnožení, nýbrž k jejich nenávratné ztrátě, když Pedagogický ústav roku 1925 zanikl. Obnovení pražského pedagogického muzea se podařilo až roku 1956 po mnohaletém úsilí skupiny nadšených muzejníků působících v rámci státního Výzkumného ústavu pedagogického, kdy bylo založeno muzeum přímo předcházející dnešnímu Národnímu pedagogickému muzeu a knihovně J. A. Komenského.

Prameny a literatura:

Celkový přehled o postupu likvidace býv. Stálé školské výstavy 1959, NPMK, archiv písemností, inv. č. AM I/15b., strojopis z 1. 7. 1959, 1 list.

Dějiny stálé výstavy školské [nedatovaný strojopis cca 1945–1948], NPMK, archiv dějin učitelstva, inv. č. 278/368

Denník Musea Komenského 1890–1893, NPMK, archiv písemností, sign. 51–21

Denník Stálé výstavy školské v Praze 1890–1948, NPMK, archiv písemností, sign. 51–21

71 PAVLÁSEK 1960, s. 8.

- Stanovy společnosti českého musea paedagogického v Praze 1907. Praha.
- Výroční zpráva Společnosti českého musea pedagogického v Praze za rok 1911. Praha 1912.
- Výroční zpráva Společnosti Pedagogické museum Komenského v Praze za rok 1913. Praha 1914.
- Výroční zpráva Pedagogického musea Komenského v Praze za správní rok 1914. Praha 1915.
- BRAMBORA, J. 1961: Světové oslavy jubileí J. A. Komenského v letech 1956–1958. Praha.
- FRUMAR, A. – KLIKA, J. – NOVÁK, J. [1895–1897]: České školství. In: Národopisná výstava Československá v Praze 1895. Vydali Výkonný výbor Národopisné výstavy Československé a Národopisná společnost Československá prací spisovatelův a umělců českých. Praha, s. 460–474.
- JANDL, A. 1909: Stálá výstava školská v Praze, její vznik a vývoj od r. 1879 do r. 1909. Praha.
- KLIKA, J. 1890: Stálá výstava školská v Praze, dějiny myšlenky, rozvoj a zřízení její. Praha.
- KLIKA, J. – SOKOL, J. 1891: Stručný slovník paedagogický, sv. I. Praha.
- KLIKA, J. – SOKOL, J. 1895: Stručný slovník paedagogický, sv. III. Praha.
- KLIKA, J. 1893: Museum Komenského v Praze: jeho vznik, vývoj a stav nynější. Praha.
- KRÁLÍČKOVÁ, M. 2010: Učitelé a počátky pedagogického muzea v Praze. Disertační práce (nepublikováno). Praha.
- PATOČKA, J. 1919: Pedagogické museum Komenského v Praze. Praha.
- PAVLÁSEK, V. 1960: Pedagogické museum J. A. Komenského. K slavnostnímu otevření musea v jubilejním roce 1960. Praha.
- ŠPÉT, J. 2004: Přehled vývoje českého muzejnictví I. (do roku 1945). Brno.
- ŠTRAUS, J. 1956: K problému Pedagogického musea Komenského v Praze, NPMK, archiv písemností, sign. AM – I/16, nepublikovaný strojopis, 7 s.
- ŠTRAUS, J. 1957: Pedagogické museum Komenského. Acta Comeniana XVI./1957, s. 90–92.
- ŠTRAUS, J. 1979: K dění v době celonárodních manifestačních oslav 300. výročí narození J. A. Komenského. In: HÝBL, F. (ed.): Tradice J. A. Komenského mezi českým a slovenským učitelstvem v 19. a 20. století. Přerov, s. 83–86.

Muzeum Komenského a oddělení pomůcek pro kreslení (foto expozice z roku 1907).
Snímek pořízený roku 1907 jednatelem SVŠ Karlem Keslem v expozici Stálé výstavy školské na Jungmannově náměstí (fotoaparát pro výstavní účely zakoupila SVŠ za 100 zl. roku 1895).
(*Deník SVŠ*, s. 109–111)

Muzeum Komenského (foto expozice z roku 1907).
Snímek pořízený roku 1907 jednatelem SVŠ Karlem Keslem v expozici Stálé výstavy školské na Jungmannově náměstí (fotoaparát pro výstavní účely zakoupila SVŠ za 100 zl. roku 1895).
(*Deník SVŠ*, s. 109–111)

Reálie – pomůcky pro přírodopis, fyziku, zeměpis a dějepis (foto expozice z roku 1907).

(Deník SVŠ, s. 109–111)

Reálie – pomůcky pro přírodopis, fyziku, zeměpis a dějepis (foto expozice z roku 1907).

(Deník SVŠ, s. 109–111)

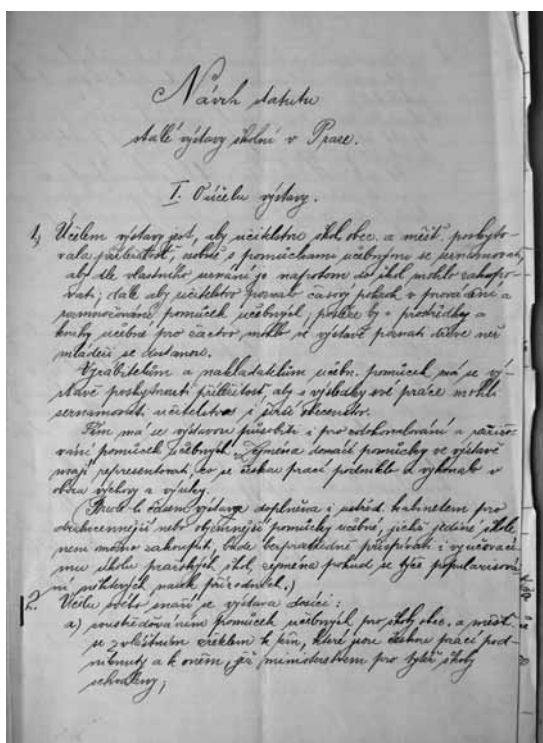
Slavín (foto expozice z roku 1907).

(Deník SVŠ, s. 109–111)

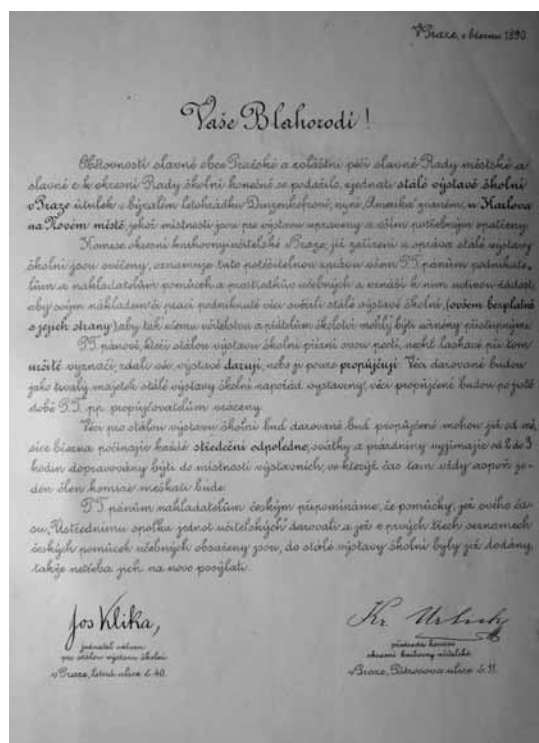

Pozvánka na slavnostní otevření Pedagogického muzea Komenského a Stálé výstavy školské v budově na Pohořelci 3. prosince 1916

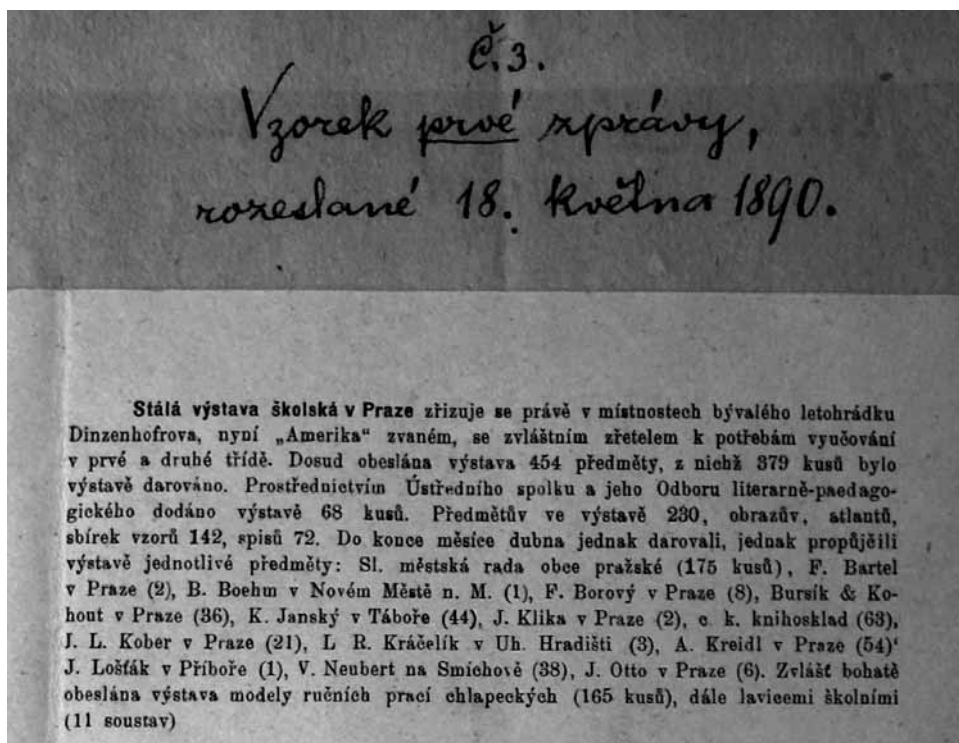
(Deník SVŠ, s. 75)

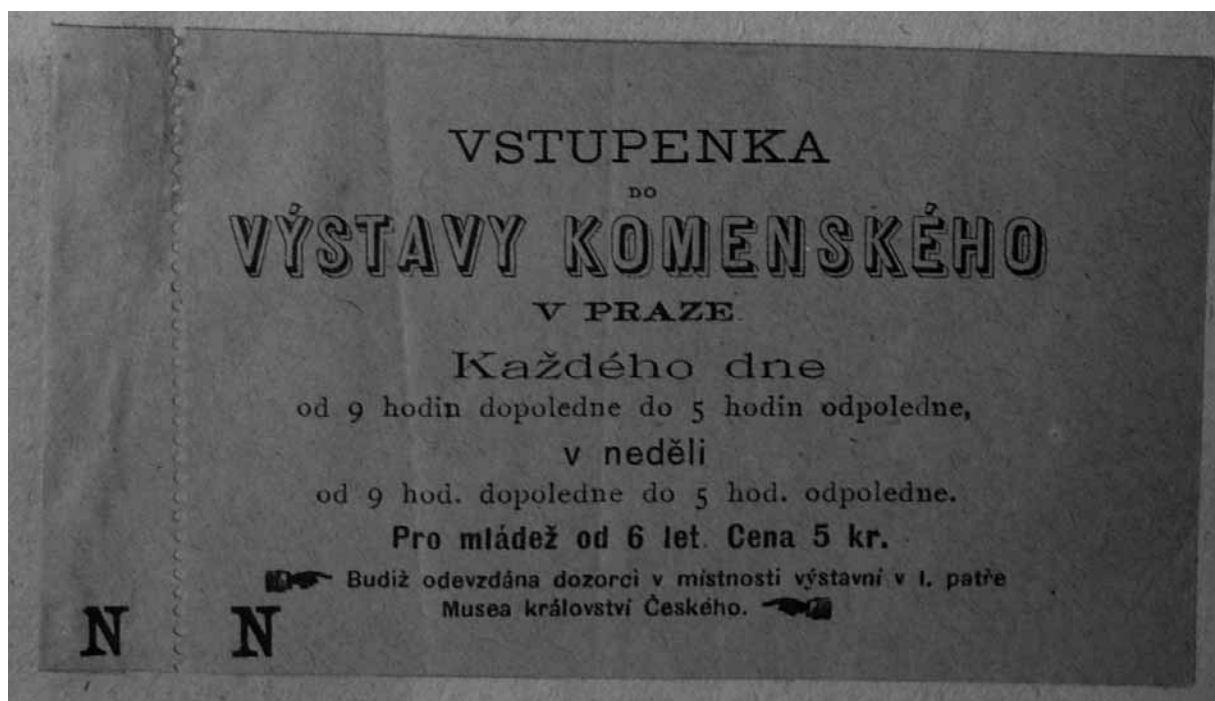
Návrh stanov Stálé výstavy školské, rukopis J. Klika z 31. května 1890.
(Deník SVŠ, s. 4)

Dopis z března 1890 nakladatelům a výrobcům pomůcek s žádostí o poskytnutí předmětů do Stálé výstavy školské.
(Deník SVŠ, s. 201)

První zpráva z května 1890 informující o činnosti Stálé výstavy školské.
(Deník SVŠ, s. 203)

Vstupenka na výstavu Muzea Komenského konanou u příležitosti 300. výročí narození J. A. Komenského roku 1892 v Panteonu Národního muzea.

(*Deník Muzea Komenského*, s. 6)

Vě všech případech se jedná o fotografie předmětů ze sbírek Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského.

Spolek přátel Muzea českého venkova a zámku Kačina včera – dnes... a zítra?

Pavel Novák

Příspěvek rekapituluje činnost Spolku přátel Muzea českého venkova a zámku Kačina od dob jeho založení v roce 2006 až dodnes. Ukazuje dva základní směry fungování spolku a to jako prostředku k získávání grantových peněz, na něž státní instituce nedosáhne a dále jako prostředku k outsourcingu některých činností muzea a následně šetření mzdových fondů muzea. K rozeběhu atraktivní a pro členy spolku zajímavé zájmové činnosti nikdy nedošlo a spolek tak sice legálně funguje, ale víceméně jen na papíře. Autor příspěvku je přesvědčen, že funkce spolku jako penězovodu časem zanikne resp. přejde na specializované subjekty, a rozvinou se bohatě strukturované zájmové činnosti plně uspokojující členy spolku. Otázkou je, zda dříve nezaniknou muzejní spolky. Na závěr příspěvku jsou uvedeny čtyři příklady rozdílných muzejních spolků z českého i zahraničního prostředí.

I přes pesimistický obsah mého příspěvku jsem bytostný optimista a věřím, že existují spolky, které nemají problémy ve své každodenní činnosti, plynule zajišťují pro svoji činnost dostatek financí, mají plnou podporu muzea, jehož jsou rovnocenným partnerem a jejich činnost přináší uspokojení jak jeho členům, tak i vedení muzea. Nepochybně existují, pouze já je neznám a doufám, že o některém z nich se na tomto semináři dozvím – abych se z jeho činnosti poučil a podobným směrem přeorientoval činnost našeho poněkud skomírajícího spolku.

Snahy obnovit muzejní spolek v Národním zemědělském muzeu na Kačině jsou poměrně starého data. S touto myšlenkou jsme koketovali – přesněji se to nedá napsat – již záhy po listopadu 1989 v dobách, kdy se zdálo, že si budeme relativně moci dělat, co nás napadne. Motivace pro vznik spolku však byla v této době velmi specifická. V závěru socialismu totiž na Kačině vcelku fungovala brigáda socialistické práce, která pořádala každoročně minimálně jednu odbornou exkurzi – tu na Zahradu Olomouc, jindy do masokombinátu v Krahulčí. Vzhledem k tomu, že takovýto výlet byl v pracovní době, jízdné se proplácelo a často byl spojen s konzumací nejenom nealkoholických nápojů, tak byly „exkurze“ velmi populární a měly o ně zájem všechny kategorie zaměstnanců, zejména ti neodborní, tj. řemeslníci, uklízečky, pomocní dělníci. Docházelo pak k vnitřnímu pnutí mezi těmi, kteří preferovali společenskou část programu, jež byli ve většině, a několika odpadlíky, kteří dávali přednost odborným zájmům. Prvotní snahou tudíž bylo zajistit pokračování podobných exkurzí ve změněných polistopadových podmínkách. Zaměstnavatel pochopitelně aktivity tohoto typu nepodporoval a tak došlo na více jak desítku let k útlumu snah po založení muzejního spolku.

V průběhu 90. let se nám podařilo jako muzeu získat několik menších grantů jak z veřejných, tak i soukromých zdrojů a během zajišťování těchto zdrojů se stále více ukazovalo, že státní příspěvková organizace je z řady dotačních titulů vyloučena. Jednou z reálných možností přístupu k těmto penězům se stále zřetelněji ukazovalo zřízení muzejního spolku. Nový impuls pro jeho založení přinesl nástup nového ředitele muzea v roce 2005. Ten ze založení muzejních spolků vytvořil jeden z pilířů finanční politiky muzea – nutno předestlat, že jeho naděje v tento způsob financování se nikdy nenaplnily. Kačinská pobočka Národního zemědělského muzea byla oproti ostatním pobočkám poněkud napřed a zásluhou jedné z kolegyň, která do muzea v té době přišla po osmi letech práce z neziskové sféry, jsme přistoupili k praktickým krokům na založení spolku, tj. zajistili si stanovy od podobných spolků a začali je projednávat s ministerstvem vnitra. Ostatní pobočky muzea pak dostaly zřízení muzejních spolků příkazem, nicméně oddalovací taktikou se jim podařilo tento příkaz postupně obejít.

Motivace pro zřízení spolku byla ze strany pražského vedení muzea jednoznačná – vybudovat penězovod, který umožní přístup k financím, ke kterým státní příspěvkové organizace nemají přístup. Přístup zaměstnanců Kačiny byl poněkud jiný a vedle finančních cílů si kladl i některé cíle odborné.

Naše tehdejší představy naznačují stanovy – hlava Předmět činnosti – kde lze najít řešení problematiky kulturního a přírodního prostředí, zejména zapojování občanské společnosti do této oblasti, poradenskou, konzultační a informační činnost, pořádání seminářů, školení, výstav či prezentačních akcí, publikační činnosti i spolupráci s médii, projektovou činnost i zapojování do mezinárodních struktur. Se stanovami jsme předstoupili před řadové zaměstnance. Ukázalo se ale, že ti nemají o odbornou činnost zájem, a zájímá je nanejvýš nějaká exkurze a to ještě v případě, že bude v pracovní době a budou jim refundovány náklady. Ještě tristněji dopadlo oslovení veřejnosti. Výzva k přistoupení do nově založeného spolku byla publikována v místním tisku s nulovou odezvou. Jednotliví členové přípravného výboru, který se prakticky kryl s vedením kačinské pobočky rozšířeného o kurátory, oslovili potenciální zájemce ve svém okolí, ale i zde byla odezva minimální. Členství nebylo předem vyloučeno, ale bývalo podmíněno předložením atraktivního programu. Jeho realizace ale předpokládala mít zajištěno alespoň minimum financí předem bez ohledu na úspěšnost při získávání grantů. Zde se ale ukázalo, že ekonomický přístup nového ředitele je jednostranný, tj. zaměřený pouze na získávání prostředků, ale nikoliv již na podporu muzejního spolku. Časem došla vzájemná jednání spolku a muzea tak daleko, že vedení muzea bylo maximálně ochotno zaplatit služby, které pro něj spolek vykonal, ale již nikoliv daně, které spolek odváděl. V praxi to znamenalo dotovat činnost spolku z jiných zdrojů. Na tom nakonec činnost spolku skončila. Spolek nebyl schopen zajistit atraktivní program a tím pádem nepřitáhl pozornost veřejnosti a zůstal omezen na zaměstnance muzea. Získávání peněz formou grantů a vykonávání služeb pro muzeum, které členům nic nepřinášelo a bylo zajímavé pouze pro muzeum, vedlo nakonec k tomu, že o činnost spolku velice rychle (ještě před placením členských příspěvků) ztratili zájem řadoví zaměstnanci muzea a aktivními členy zůstalo pouze vedení spolku totožné s vedením kačinské pobočky Národního zemědělského muzea. Nikoliv však z nadšení pro spolkovou činnost, ale proto, že spolek umožňuje realizovat některé aktivity, na které by jinak muzeum nedosáhlo.

Jednalo se především o dva druhy aktivit. Ten zprvu jednoznačně významnější – získávání grantů – již byl zmíněn. Až dosud existuje řada dotačních titulů, které umožňují občanským sdružením získávat sice ne příliš velké (v řádu desetitisíců) částky a to opakovaně. Náš spolek poměrně pravidelně využíval grantů vypisovaných středočeským krajem, získal několik grantů z Nadace Partnerství a to jak z fondů týkajících se životního prostředí, tak i z fondů zřizovaných nedalekou automobilkou TPCA. Granty se týkaly zámeckých slavností, zřízení naučné stezky, výsadby stromů v zámeckém parku, mapování industriálního dědictví regionu apod. Pokoušeli jsme se uspět v grantovém programu Nadace Via a v některých dalších méně významných fondech. Každý rok jsme nějaký grant získali a zamýšlenou činnost až na výjimky realizovali. Nutno podotknout, že našťastí kontrola poskytovatelů je spíše formální, takže některé věci nedotažené z nejrůznějších důvodů do konce nikdo neodhalil a důvěra spolku pro potenciální poskytovatele podpory tak nebyla snížena. Samozřejmě neúspěšné pokusy mírně převažovaly, ale je nutné vzít do úvahy, že zatímco pro spolek jsou granty významným příspěvkem na jeho činnost, pro muzeum jsou granty ve výši desítek tisíc korun zcela okrajové. Navíc jsou přísně účelově vázány a nelze s nimi nijak manipulovat. Z toho plynul postupně klesající význam spolku pro muzeum jako zdroje grantových peněz..

Se zhoršující se ekonomickou situací muzeí se ale ukázaly spolky důležité ještě v dalším ohledu. Prostřednictvím jejich činnosti na ně mohlo muzeum zcela legálním způsobem prostřednictvím partnerské smlouvy mezi muzeem a spolkem přesouvat část svých mzdových nákladů, zejména ostatních osobních nákladů. V případě muzejního spolku na Kačíně se jednalo konkrétně o výplaty účinkujícím během cyklu zámeckých slavností, které by bylo nutné hradit z ostatních osobních nákladů tj. mzdového fondu muzea. V jednom roce, kdy se nevybíralo za slavnosti náhradní volno (což je již dvacet let běžný model financování přesčasových aktivit zaměstnanců muzea), ale platila se běžná mzda zaměstnanců účastnících se slavností, šly touto cestou i tyto náklady. Muzeum tak ušetřilo část mzdových nákladů, mezi členy spolku to však vyvolalo jen další nevoli, neboť se ukázalo, že spolku je využíváno (zneužíváno?) ke spoření muzejního rozpočtu, a spolek a tím méně jeho jednotliví členové z činnosti spolku nic nemají. Jakmile tlak vedení trochu povolil, ihned se činnost vrátila do starých kolejí. V současnosti spolek pře-

žívá v „hibernovaném“ stavu. Jakmile se objeví možnost získat nějaký grant – ihned ožívá, aby vzápětí zase na rok upadl do hlubokého spánku.

V roce 2010 se spolek vybičoval k nebyvalé aktivitě a pustil se na pole dosud neorané. Stal se zaměstnavatelem. Iniciátorkou této aktivity se stala muzejní knihovnice a místopředsedkyně spolku v jedné osobě, která zcela reálně usoudila, že vyčištění a alespoň provizorní počítačová evidence historického Chotkovského knižního fondu je z muzejních prostředků v nedohlednu. Proto, ač se původně snahám zaměstnávat lidi přes spolek dlouho vyhýbala, nyní si sama našla evropský grant, který umožňoval zaměstnávat lidi a spolek tak zaměstnává jednu knihovnici (a dodejme, že muzeum další dvě). Muzeum spolku zálohuje mzdy a další náklady pomocné knihovnice a místopředsedkyně spolku vždy trne hrůzou, zda z grantu peníze na mzdy dojdou a zda dojdou na počátku, uprostřed či až koncem měsíce, kdy má zaměstnankyně spolku brát výplatu. O záležitostech pojištění, zdravotních prohlídek apod. zaměstnanců včetně neustále se měnících podmínek při projednávání grantu není třeba ani mluvit. Zaměstnávat osoby prostřednictvím spolku jistě lze, je to však pro spolek, který si musí platit účetní, jež hlídá všechny zákonné náležitosti, nesmírně obtížné a pokud by měl muzejní spolek jít i nadále touto cestou, bude to znamenat jistou profesionalizaci a vybudování placeného aparátu, který bude zaměstnavatelskou i ekonomickou agendu spolku řešit na profesionální úrovni.

V současné ekonomické situaci se vedení spolku bojí jednoho – další propouštění zaměstnanců (státní správa se redukuje v roce 2012 o dalších 10 resp. 15%) může vést ze strany muzea k tlakům na zaměstnávání různých profesí, na které muzeum z vlastního rozpočtu nemá, prostřednictvím spolku a to jak z případných grantových prostředků, tak i na základě fakturace některých činností, na něž dotaci získat nelze. Paradoxně by se tak spolek přiblížil situaci před zrušením spolků počátkem 50. let, kdy v muzeích bylo několik málo víceméně správních zaměstnanců a odbornou činnost zajišťoval často široký kolektiv dobrovolných spolupracovníků muzea – členů muzejního spolku. To je však dle mého názoru cesta do pekel a náš spolek se na ní rozhodně nechce podílet. Pokud má být zaměstnavatelem, pak jen na pokrytí takových činností, které nelze na půdě muzea realizovat. V žádném případě nechce suplovat základní činnosti muzea a základní muzejní profese.

Charakteristické je, že spolku se nikdy nepodařilo vybrat spolkové příspěvky a de facto funguje jen na papíře. Po prvním roce, kdy se ukázalo, že spolek je pevně propojen s muzeem bez ohledu na zájmy jeho členů, se vedení spolku již ani neodvážilo obrátit na své členy, aby se nedočkal jejich odhlášek a „papírového“ zániku celého spolku. Pokud se pokusíme podívat do budoucnosti, pak dle mého názoru mají šanci na přežití pouze ty spolky, v nichž se jejich členům úspěšně daří uspokojovat jejich společné zájmy na takové úrovni, že pro ně není lepší si danou službu, aktivitu apod. někde jinde koupit. Mám vážnou obavu, že náš spolek sice bude až do vyschnutí zdrojů grantových peněz více či méně úspěšně fungovat jako penězovod, ale poté neúprosně zanikne. Tato situace však může nastat i mnohem dříve a to tehdy, když bude management spolku natolik znechucen, že práci ve spolku položí a nenajde se nikdo, kdo by ho nahradil. V roce 2010 došlo k výměně vedení Národního zemědělského muzea na centrální úrovni a došlo k poměrně výrazné decentralizaci a posílení samostatnosti jednotlivých poboček. Usnadnilo se i dojednávání refundace nákladů spolků spojených s činnostmi ve prospěch muzea jako byly osobní náklady účastníků slavností, či mzdové náklady lidí, které spolek zaměstnává. Pokud se podaří ještě zkonsolidovat finanční situaci muzea, pak je šance nabídnout nejenom zaměstnancům muzea (tém spíše okrajově), ale především široké veřejnosti program, který by je zaujal a přitom by činnost spolku nepřímo muzeum podporovala.

Závěrem mi dovoluji se s vámi podělit o několik osobních zkušeností z jiných muzejních spolků, s nimiž jsem se během své muzejní praxe setkal. *Příklad číslo jedna:* Vordergrundverein Leiben – Traktorenveteranenmuseum.: V 90. letech jsem byl vyslán na desetidenní služební cestu do rakouského Leibenu navrhnout jim zřízení muzea historických traktorů. Jednalo se o soukromou sbírku pana Martina Trausnitze a obec mu pro její vystavení uvolnila přízemí a suterén nevyužívaného habsburského zámku ve vlastnictví obce. Jelikož jsem tam byl souvisle, tj. i po odpoledních, přes noc a přes víkend, tak mne Martin Trausnitz, majitel sbírky historických traktorů, bral sebou na všechny akce, které se ve vesnici

konaly. Tak jsem měl možnost nahlédnout do činnosti tamějšího muzejního spolku. Je to spolek, jehož cílem je podporovat sbírku traktorů a umožnit její prezentaci veřejnosti. M. Trausnitzovi se podařilo získat plnou podporu obce, která mu poskytla jinak pro ni obtížně využitelný zámek, a podařilo se mu muzejní spolek plně zapojit do života obce. Jeho členy byli současně členové okrašlovacího spolku, myslivci, veteránisté, ba i členky dámského spolku. Jejich akce se vzájemně prolínaly a výsledkem byl opravený zámek a v něm nainstalovaná expozice historických traktorů. Spolek každoročně jezdí na společné výlety, a to včetně mezinárodních, pořádá slavnostní výroční schůze se zábavou a žije intenzivním společenským životem. Obec postupně vyčlenila pro potřeby muzea celé jedno původně hospodářské křídlo a tam spolek, a především M. Trausnitz, zajistil prostřednictvím různých muzejních institucí z řady zemí Evropy /mezi nimi i NZM/ vybudování řady muzejních výstav a expozic. Část zámku žije pravidelným pořádáním velikonočních a vánočních výstav a oslav, na nichž se podílejí všechny vzájemně členstvím propojené spolky. I když i zde existují animozity mezi jednotlivými členy a funkcionáři spolku a nemálo zla přinesly evropské peníze, kvůli kterým bylo nutné činnost spolku „ohýbat“ směrem, který se některým členům nelíbil, ale který přinesl obci i spolku peníze, spolek úspěšně pokračuje v realizaci svých především výstavních záměrů a rozhodně nehrozí jeho likvidace a není závislý na aktivitě jednoho nebo dvou jedinců.

Příklad číslo dvě: Vorderungsverein Leo Speer-Traktoren Sammlung. Po realizaci první z expozic v rakouském Leibenu se na nás obrátilo zdánlivě identické muzeum v bavorském Mitterohrbachu. I zde se jednalo o soukromou sbírku traktorových veteránů Leo Speera. Ten nás požádal o zapůjčení dvou historických traktorů Lanz Bulldog na dočasnou výstavu v Bavorsku. Protihodnotou nabídl jejich kvalifikovanou opravu a svoji kvalifikaci prokázal několika doporučujícími dopisy od obce, kolegů veteránistů apod. Pod dojmem čerstvých zkušeností z Leibenu jsme mu oba traktory zapůjčili. Za několik měsíců nám přišlo oznámení bavorské policie, že Leo Speer byl vykraden a byly mu ukradeny některé součástky právě našich traktorů. Okamžitě jsme i s pomocí M. Trausnitze vyrazili do Bavorska, tam vše nafotili, projednali na policii a výsledek byl, že po průtazích nám byly ukradené díly zaplacený. Jelikož v jednom případě se jednalo o traktor, který existuje v celé Evropě v cca desítky kusů, tak škoda je nenahraditelná. M. Trausnitz se informoval ve veteránských kruzích v německy mluvících zemích a zjistil, že Leo Speer je podvodník, který nikoliv poprvé tímto způsobem kompletuje svoji soukromou sbírku a další traktory, které pak se ziskem prodává dál. Vorderungsverein v tomto případě slouží jako zástěrka pro soukromý byznys, v našem případě za hranicemi zákona. Doporučení obce zřejmě pro něj nebylo v prostředí, v němž po desítky let žije, problém získat. Vedení NZM po této příhodě zaujalo k zápůjčkám, zejména těm zahraničním, negativní stanovisko a rozhodlo se s výjimkou všeobecně známých, zavedených a renomovaných muzejních institucí nikomu nic nepůjčovat.

Poslední dva příklady jsou z českého prostředí.

Příklad třetí: Muzeum alchymie v Kutné Hoře. Cca před pěti lety se na mne obrátil z USA navrátilivší se český emigrant pan Michal Pober s návrhem vybudovat v Kutné Hoře Muzeum alchymie. Nápad velmi zajímavý, muzeum má některé předměty související s přípravou léčiv, které jsou shodné s předměty používané v spagyrické alchymii a Kutná Hora poskytla prostory v Sankturinovském domě, kde ve středověku bývala alchymistická dílna. Jelikož jako soukromá osoba nepůsobil pan Pober tehdy s velmi omezenou českou slovní zásobou důvěryhodným dojmem a současně bylo po bavorských zkušenostech i pro naše muzeum obtížné průchodné poskytovat pomoc soukromé osobě, pan Pober proto založil spolek Muzeum alchymie a pomocí kačinské pobočky Národního zemědělského muzea a dalších osob – příznivců spolku postupně muzeum vybudoval. Prvá léta předseda spolku M. Pober osobně vykonával funkci průvodce, uklízeče a údržbáře muzea v jedné osobě, postupně však získal za sebe náhradu přes úřad práce. Jednou ročně se konala zásadní úklidová práce, během níž se oprášily a posléze i nekonzerbovaly vystavené předměty. Soudě podle účasti tří čtyř osob během výročních schůzí spolek fungoval pouze na papíře, příspěvky nikdy nevybíral, neboť se mu nepodařilo získat aktivní členy. Postupem času, jak předseda spolku vysublimoval z muzejní expozice, se stále výrazněji zhoršovala péče o exponáty a část expozice byla dokonce uzavřena. Vstup do expozice zajišťovala Průvodcovská služba a předseda

spolku již docházel pouze pro tržbu. To vše bylo provázáno stížnostmi na muzejní expozici, s níž bylo spojováno i jméno Národního zemědělského muzea. I v tomto případě se ukázalo, že muzejní spolek je pouze zástěrkou soukromého podnikatelského (finančně zřejmě jen velmi málo zajímavého a v tomto směru pouze doplňkového) záměru. Opakované stížnosti mne vedly k vypovězení smlouvy, stažení zapůjčených sbírkových předmětů a k vystoupení ze spolku, jakkoliv letitým neplacením příspěvků mé členství přirozeným způsobem zaniklo. V tomto roce bylo Muzeum alchymie zcela jinou osobou obnoveno, panoptikální expozice však působí rozporuplným dojmem a schyluje se k soudu o název expozice mezi současným a minulým majitelem expozice.

Příklad čtvrtý: Báňskohistorický spolek Barbora. Jedná se o spolek jeskyňářů, kteří obnovují zaniklé důlní dílo na Bylance v Kutné Hoře. Jedním z výhledových cílů spolku je v tomto dole vybudovat muzejní expozici. Je to spolek několika nadšenců, kteří týden co týden zalézají pod zem, vyčistí několik metrů blátem zanesené štoly a těší se, že jednou konečně narazí na volné kilometry a kilometry dlouhé prostory. Jelikož bylo nezbytné si pozemek, na němž leží důl pronajmout stejně jako pozemek, na němž se shromažďuje z dolů vyvezený materiál, bylo nutné založit spolek. Ještě více nezbytné bylo spolek založit z toho důvodu, aby mohl být ministerstvu životního prostředí a báňskému úřadu předložen projekt na zpřístupnění zaniklého důlního díla, což vyžaduje velmi rozsáhlou administrativu a především permanentní dozor ze strany důlního technika. Spolek v tomto případě slouží jako způsob ulehčení přístupu k úřednímu povolení a k legalizaci jistého druhu zájmové činnosti – v tomto případě průzkumu zaniklých důlních děl, což je z hlediska báňského zákona jinak trestné. Spolek svoji činnost příležitostnými články v tisku propaguje a tím si zajišťuje informovanost veřejnosti. Spolek tak tvoří pouze jakýsi legislativní rámec, v němž vyvíjeli silně zájmově motivovaní členové spolku svoji činnost a budou ji nepochybně vykonávat i v případě, že spolek z nějakého důvodu zanikne.

Na úplný závěr dovoluji malý exkurs do budoucna. Muzejní spolky budou nepochybně existovat i nadále. Ty spolky, které existují z jiných důvodů, než je zájmová činnost jejich členů, zřejmě zaniknou. Doufejme, že jednou (i když to dnes tak nevypadá) nastane takové pročištění legislativního i ekonomického prostředí, že nebude nutno soukromé podnikatelské záměry maskovat činností spolků, ani hledat krkolomné způsoby jak dosáhnout na peníze určené jiným typům institucí vyvíjejících přitom tu samou činnost. Pak spolky dosavad sloužící jako zástěrka takovýchto aktivit pravděpodobně zaniknou a přežijí muzejní spolky budou rozvíjet aktivity podporující činnost muzeí, při nichž jsou zřizovány, pro muzeum budou přínosem a to především odborným, nikoliv jen krátkozrace finančním, a svým členům budou poskytovat atraktivní zázemí pro jejich mnohostrannou činnost.

Doprovodné programy a Spolek přátel GASK

Karin Šnajdrová Militká

Galerie Středočeského kraje sídlí od května 2010 v Kutné Hoře v barokní Jezuitské koleji, která tvoří společně s chrámem sv. Barbory nezaměnitelné panorama památkové rezervace UNESCO. Rozsáhlý komplex po náročné rekonstrukci nabízí na více jak třech tisících metrech čtverečných prostor k prezentování sbírky českého umění 20. století. Ruku v ruce s monumentálním prostorem jde i plán proměnných výstav, které zde mohou být realizovány paralelně. Jezuitská kolej umožňuje realizaci doprovodných programů ve stálé expozici „Sbírka 123“ i krátkodobých výstav (v době konání semináře „Včela čáslavská“ probíhaly výstavy Ernesto Neto, Ian Charlesworth, Koulouchûv sen, Sbírka Hanse Petera Rieseho).

V budově se nachází také kavárna, specializované knihkupectví, obchod se současným designem. Rodiče, a především jejich děti, ocení originálně vybavený Dětský koutek.

Spolupráci s veřejností v největší míře zastupuje Lektorské centrum GASK, které nabízí veřejnosti programy ve dvou cílech. Jeden, soustředěný na školní skupiny, zohledňuje věk žáků a studentů, a ve vhodných obměnách realizuje programy pro mateřské, základní, základní umělecké a střední školy. Pedagogové mohou vybírat z programů navržených pro školní rok 2011/ 2012 nebo vyjádřit své požadavky. Lektorské centrum po konzultaci realizuje program „šitý na míru“. Taková přání se dotýkají celých výtvarných stylů, jednotlivých výtvarných skupin v českém umění 20. století či vybraných osobností a jsou „skryta“ např. v programu „Šifra mistrů 20. století“. Obsah a průběh programu vychází ze specifických požadavků pedagoga skupiny navazujících zpravidla na výuku vymezenou školním vzdělávacím programem (ŠVP). Teoreticky programy pro školní skupiny vycházejí z rámcových vzdělávacích programů (RVP). V praktickém uplatnění pak zohledňují jednotlivé stupně vzdělávání včetně RVP pro základní umělecké školy, podle něhož by školy měly koncipovat své ŠVP od školního roku 2012/ 2013. Programy vycházejí z RVP pro Výtvarný obor. Kromě výtvarných oborů navazují programy na oblasti zejména humanitního vzdělávání (Jazyk a jazyková komunikace, Člověk a jeho svět, Člověk a společnost...). Jednotlivé části programů rozvíjejí a podporují příslušné klíčové kompetence.

Vzdělávací programy kombinují interaktivní setkání s uměleckými díly, výtvarnými, dramatickými a literárními aktivitami vedoucími k neformálnímu vzdělávání zážitkovou formou. Každý program je složen z několika vzájemně propojených částí, které uvádějí dílo do širších souvislostí. Naším cílem je aktivní zapojení všech účastníků s ohledem na zkušenosti a zájmy předem konzultované při přípravě programu. V jeho rámci jsou žáci vedeni k týmové práci, přičemž se nezapomíná na individualitu. Taková spolupráce by měla vyhovovat nejen žákovi, ale být prospěšná také celku.

Celoročně Lektorské centrum nabízí vzdělávací programy jak ke stálé expozici Sbírka 123, tak i k jednotlivým krátkodobým výstavám. Cílem je zprostředkovat umění 20. století v prostředí Jezuitské koleje.

Pro 2. stupeň ZŠ a SŠ, pro starší žáky ZUŠ z Kutné Hory jsou programy navrženy na 45–90 minut odpovídající jedné až dvěma vyučovacími hodinami výtvarné výchovy, českého jazyka, dějepisu nebo semináře z dějin umění. Pro vzdálenější školy jsme schopni program operativně prodloužit. V případě výstavy fotografie „Obraz, ve kterém žijeme“, konané od prosince 2011 do dubna 2012, připravilo Lektorské centrum celý projektový den na téma proměny vztahu člověka k přírodě, vnímání osobních příběhů, všednodenních okamžiků a předmětů našeho života. Technicky vychází program z práce s digitálním fotoaparátem, s koláží a zahrnuje atraktivní zkušenost při práci s fotogramem.

V programu o jedinečné kulturní památce, „Iluminaci“ (zakoupené v roce 2009 hejtmanem Ráthem v aukční síni Sotheby's), se žáci podrobně seznamují s námětem díla i netradičními výtvarnými postupy při jeho vzniku. Seznamují se s prací středověkých umělců a měli by si klást otázky: proč a jak rukopisné knihy vznikaly. Pochopení souvislostí, které vedly k jeho vytvoření, by jim měly umožnit lepší orientaci v dnešním masmediálním světě.

Během programu „Vytvoř si svoji galerii“ se studenti postupně seznamují se zázemím galerijní instituce. Program vrcholí v ateliéru, kde žáci pracují se získanými informacemi a vytváří návrh provozu galerie, její architektonickou podobu i obsah a formu vlastní výstavy. Cílem je seznámení se s provozem velké galerijní instituce a porozumění jejímu účelu.

V již zmíněném programu „Šifra mistrů 20. století“ nabízíme velmi rozsáhlé možnosti výběru děl českého umění 20. století. Interaktivní formou nacházejí účastníci programu odpovědi na mnohé otázky týkající se originálních přístupů, osobních příběhů, dobových souvislostí a role umění.

Na okolí Jezuitské koleje je zaměřen program „Třináct němých svědků“ seznamující studenty s galerií soch. Cílem programu je seznámit žáky s dramatickými příběhy jednotlivých světců a s jejich atributy. Interpretačním skokem program uvádí do souvislosti současnost a snaží se přiblížit žákům pohnutky barokního mistra k vytvoření díla.

Vzdělávací programy pro první stupeň ZŠ/ ZUŠ jsou rovněž v rozsahu jedné až dvou vyučovacích hodin s možností úpravy podle potřeb skupiny. Leckteré programy se obsahově shodují s programy v nabídce pro 2. stupeň ZŠ a pro SŠ. Cíle zůstávají stejné, jsou však přizpůsobené věku žáků. Mladší školáci se také seznamují s kutnohorskou Iluminací formou pohádkového příběhu, a sice v programu „Kutnohorští havíři aneb pohádka o hroudě stříbra“.

Program „Jdu poprvé do galerie“ je určen nejmladším návštěvníkům. Snažíme se je v galerii zaujmout, položit si otázku: na co to umění vlastně je?, a naučit je se v galerijním prostředí pohybovat. Chceme děti přesvědčit, že galerie je přátelské prostředí, ve kterém je příjemné trávit volný čas.

„Šifra mistrů 20. století“ nabízí odhalení tajemství vybraných výtvarných děl. „Jak se žilo Jezuitům?“ provede žáky Jezuitskou kolejí a představí život v ní před 250 lety. „Jmenuji se Barbora“ žáky seznámí se životem jedné z nejznámějších českých světic. Formou příběhu a výtvarných prvků „projdeme“ bouřlivou dobu počátků křesťanství. Z nástrojných maleb v Refektáři Jezuitské koleje budeme „číst“ osud této kutnohorské patronky horníků.

„Třináct němých svědků“ spojí příběh a výtvarné a dramatické prvky s osudy zobrazených postav a s tím, co je pro ně typické a proč jsme si je během dlouhé historie vybrali jako své ochránce.

Programy pro MŠ vycházejí z programů pro 1. stupeň ZŠ, pouze je krátíme na maximálně 60 minut.

Galerie samozřejmě pracuje i s neorganizovanými skupinami nebo účastníky.

„GASKdětmi“ jsou pravidelné středeční dílny určené dětem od 5 let. Výtvarné dílny probíhají v Lektorském centru pod vedením odborné lektorky, absolventky studia Výtvarná výchova na Katedře výtvarné kultury (program: Specializace v pedagogice) na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Obsahově jsou dílny inspirovány díly ze stálé expozice Sběrka 123 nebo z krátkodobých výstav. Děti se prakticky seznamují s výtvarnými technikami a hravou formou poznávají osobnosti umělecké scény. Důležitou součástí programu je setkání s originály ve výstavních sálech GASK.

„pARTy time GASK 2012“ (červenec až srpen), jedná se o příměstský letní tábor v areálu Jezuitské koleje a v Lektorském centru GASK. Tábor pro věkové skupiny 4–11 let, 12–15 let a 16–19 let je zaměřen na výtvarnou tvorbu (kresba, malba, grafika). Součástí programu jsou návštěvy expozic GASK, které tematicky zakončí programy jednotlivých dnů.

Zázemí Lektorského centra:

„Lektorské centrum“ jakožto ateliér pro pořádání doprovodných vzdělávacích programů, resp. jejich kreativní části. V případě GASKu se jedná o unikátní prostor navržený mladými českými designéry, stejně jako Dětský koutek.

„Dětský koutek“ nabízí odpočinek, mimo jiné hry a drobné výtvarné aktivity aktuálně reagující na právě probíhající výstavy. Je otevřen od úterý do neděle vždy od 10 do 18 hodin.

Druhá skupina programů jsou tzv. mimořádné akce pro dospělé, např. kurz sítotisku, mezinárodní den seniorů, kurz tvorby fotogramů a další.

Do stálé nabídky také patří komentované prohlídky ke všem probíhajícím výstavám. Zajišťujeme také výklad v anglickém jazyce.

„Kinokavárna GASK“ jednou za měsíc promítá dokumenty z festivalu Jeden svět.

Galerie Středočeského kraje rovněž nabízí členství v klubu „Přítel GASK“. Roční členství 800,– Kč. Člen klubu pravidelně dostává pozvánky na všechny vernisáže, volný vstup na výstavy GASK po dobu trvání členství, 50% slevu na zakoupení dalších vstupenek do GASK, 50% slevu na vstup na akce GASK (koncerty, přednášky, kurzy aj.), 4x ročně speciální komentovanou prohlídku výstav GASK exkluzivně pro „Přátelé GASK“, 20% slevu v GASK kafe, 10% sleva v GASK shopu, 20% slevu na pronájem konferenčních prostor GASK, zasílání newsletteru a slevy u partnerů GASK.

Roční rodinné přátelství GASK pro dva dospělé a dvě děti za 1490,– Kč zahrnuje veškeré výhody „Přítel GASK“, které se vztahují na všechny členy rodiny, a navíc pro děti nabízíme slevu 50% na výtvarné dílny pořádané Lektorským centrem.

25. říjen 2011.

25. říjen 2011.

Sítotisk, 25. říjen 2011.

Sítotisk, 25. říjen 2011.

Exotika ve sbírkách čáslavského městského muzea

Petr Charvát, Jana Jiroušková, Kateřina Klápštová, Michaela Freemanová

V tomto příspěvku bychom rádi věnovali pozornost některým méně obvyklým nálezům uloženým ve sbírkách Městského muzea Čáslav. Správné kulturní určení těchto artefaktů se zdařilo až po mnoha letech od jejich uložení a dodnes vzdává čest rozhledu a šíři, s nimiž budovali čáslavští “otcové zakladatelé” jednu z institucí, kterou se rozhodli ozdobit své město.

Povšimněme si nejprve naší sošky egyptského boha Usíra. Bohužel se nepodařilo vystopovat dokumentaci původního určení tohoto drobného uměleckého dílka, jeho egyptský původ je však nesporný a dokládá tak péči budovatelů čáslavské muzejní sbírky o získání autentického artefaktu zastupujícího jednu z nejstarších státních a písmo užívajících civilizací světa.

Velice pozoruhodný předmět představuje dále “asyrský náramek”, uložený rovněž v muzejních sbírkách. Když jsem na tento katalogový záznam poprvé narazil, velmi mne udivil a ještě více mne uvedl do rozpaků sám artefakt, který se v žádném případě zachovaným asyrským šperkům nepodobal. Jak se však nyní ukazuje, náleží zcela jiné kulturní sféře.

Na fotografii Mana Raye (1890 – 1976) z roku 1926 je zpodobněna mladá žena, jejíž křehké ruce jsou ozdobeny více než desítkou afrických náramků ze slonoviny. Touto ženou je Nancy Cunardová (1896 až 1965), která patřila v době mezi dvěma světovými válkami k největším milovnicím afrického tradičního umění. Mezi masivními slonovinovými náramky, které jsou navlečeny na levé ruce bohaté dědičky, jsou i tři náramky zdobené malými kruhy. Náramek, který je v této trojici navlečen nejbližší zápěstí, připomíná tvarem náramek uložený ve sbírkách čáslavského muzea.

Na území subsaharské Afriky se vyrábí nepřeborné množství slonovinových náramků nejrůznějších tvarů. Mladé dívky z kmene Gurunsi z Burkiny Faso používají hranaté slonovinové náramky s malou dírou uprostřed. Tyto náramky nejsou zdobené. Nemají jen světlou barvou, ale najdeme je i v červené variantě, které se docílí mazáním palmovým olejem. Pozadu ve zdobení vlastního těla nezůstávají ani dívky z druhého konce Afriky. Keňské Kikujky používají podobné slonovinové náramky. Široké kruhy s malým otvorem nejsou zdobené a navzájem se odlišují jen zabarvením slonoviny. Ani na území Etiopie se nevyhýbají slonovinovým šperkům. Zde objevíme náramky, které nejsou vyrobeny jako jinde v Africe z jediného kusu slonoviny, ale skládají se z menších náramků, které jsou k sobě připevněny. Pouze okrajový náramek je zdoben malými tečkami.

Nezdobené tenké náramky vyrábějí také Ibové v Nigérii. Poněkud masivnější, ale nezdobené náramky nalezneme u Bauleů z Pobřeží slonoviny. Baulské ženy si rovněž rády zkrášlí účes slonovinovým hřebínkem, na kterých je dekor malých trojúhelníků v řadě. Podobné ozdoby vlasů používají také Mangbetuové v Demokratické republice Kongo a obyvatelé oblasti Dárfúru na území Súdánu. Jsou to hřebínky se čtyřmi až osmi bodci, které jsou nahoře zdobené oválným držátkem s dekorem malých kruhů s tečkou uprostřed. V Somálsku se nosí hřebínky až s patnácti bodci, jejichž horní část je zdobena dekorem v podobě trojúhelníků.

Náramek, který je uložen ve sbírkách čáslavského muzea, svým tvarem a dekorem naznačuje, že byl vyroben v oblasti Dárfúru v Súdánu. Poté zřejmě vedla jeho cesta do severní Afriky podobně jako se tam dopravovaly nádoby na kohl. A nakonec se patrně ocitl v některém z anglických obchodů se zbožím z orientálních krajů.

Z ještě větší dálky doputovala do sbírek čáslavského městského muzea antropomorfní keramická plastika představující stojící ženskou figuru. Je modelovaná z volné ruky a částečně též z kadlubu (hlavička). Figurka je dobře zachovaná, poškozená pouze na levé noze dole (špička ulomena). Její provedení je výrazně stylizované, zdůrazněny na ní jsou charakteristické mezoamerické ozdoby jako roubíky v uších, nosní šperk a tyčinkový náhrdelník. Povrch je rezný a hlazený, za materiál posloužila červeno-

hnědá keramická hlína. Plastika pochází z centrálního Mexika (Mexického Údolí), a to ze sídliště Tlatilco. Chronologicky náleží střednímu předklasickému období Mezoameriky (1500–1200 př.n.l.).

Antropomorfní keramická plastika se v sídlišti Tlatilco i v okolních sídlištích v předklasickém období vyráběla v tisících kusů v různých časových horizontech. Figurky mají rozdílnou lokální stylizaci obličejů i těl (charakteristické je tvarování dolních končetin – tzv. cibulovité nohy). Jde převážně o ženské figurky – tzv. tanečnice v různých pozicích a s variabilními doplňky hlavy, paží, pasu, kotníků (ozdoby a chřestidla). Významově tyto ženské figurky bývají spojovány s kultem plodnosti. V menším počtu se vyskytují i mužské figurky v akrobatických pozicích a figurky fantastické (dvojhlavé, nebo se zdvojeným obličejem). V Čechách se v rámci státních sbírek jedná o ojedinělý objekt.

Jak se předměty takto rozličného a zejména skutečně exotického původu do sbírek čáslavského městského muzea dostaly? Zde musíme s největší pravděpodobností upřít pozornost na druhého „otce zakladatele“ sbírek naší muzejní instituce, stojícího neprávem ve stínu renesanční osobnosti Klimenta Čermáka mladšího (1852–1917), totiž Josefa Kaunického. Ten měl při svém působení co stavitel a ladič klavírů ve viktoriánském Londýně a při svém intenzivním zájmu o přírodniny i artefakty ilustrující kultury vzdálených národů celého světa nepochybně nejlepší příležitost podobné pozoruhodnosti získat. Kaunického vedla jeho vlastenecká uvědomělost k mecenášství neobyčejně velkorysému, s nímž se rozhodl obohatit svou kolekci sbírky čáslavského muzea a přispět tak k rozšíření kulturních obzorů Čáslavanů konce 19. a počátku 20. století. Věnujme mu tedy pozornost, jakou si zaslouží.

Josef Kaunický (8. 8. 1820 – 22. 12. 1908)

Narodil se v Černínách u Zbraslavi a již od dvou ho vychovával jeho dědeček, od něhož získal základy svého vzdělání. Roku 1827 se synovy výchovy opět ujal otec Jan, který v oné době zakoupil jako rodinné sídlo domek č. 14 v Žehušicích. Roku 1834 se Josef Kaunický začal učit truhlářem v Žehušicích. V roce 1839 se jako již vyučený truhlář odebral na zkušenou do ciziny – v našem případě do Vídně – , jak to bylo tehdy obvyklé. Ve vídeňské soukromé škole se u profesora Pauera učil kreslení a zároveň se po večerech věnoval studiu technického kreslení u studenta techniky Kedlera.

V roce 1840 přijal zaměstnání v klavírnické dílně; jméno jejího majitele není známo. Od roku 1844 začal jako zručný a vysoce kvalifikovaný tovaryš pracovat u Johanna Petera Fritze, jehož vídeňská dílna stavěla klavíry s anglickou a francouzskou mechanikou.¹ V roce 1846 našel zaměstnání v Budapešti, kde s největší pravděpodobností pracoval u zdejšího nejlepšího stavitele klavírů, Wilhelma Schwaba, jenž se ve své dílně, která zaměstnávala šest dělníků, zabýval zejména vylepšováním nástrojů co do správného určení strunové menzury a ideálního místa dopadu kladívka na strunu. Jeho rodiče se jeho úspěchů nedožili; v roce 1845 jim Josef Kaunický v Žehušicích nechal postavit hrobku a rodinný domek prodal.

V Budapešti pracoval Josef Kaunický až do roku 1848, jak dokládá jím podepsaný dokument ze 7. května 1848, týkající se prodeje hudebních nástrojů. Později téhož roku odešel do Hamburku, kde pracoval v dílně J. C. L. Isermanna, jenž se specializoval na výrobu klavírních mechanik.²

Roku 1850 odjel uplatnit své nadání a píli do Londýna, kde se mu otevřely nové možnosti. Svůj zdejší pobyt zahájil návštěvami londýnských muzeí. Tehdy i později navštěvoval ve zdejších muzeích různé přednášky a probudil se u něho zájem o přírodopisné a etnografické sbírky. Nakupoval různé vycpaniny, preparáty a předměty z dálných krajů. Brzy po svém příjezdu do Londýna začal pracovat jako stavitel klavírů. Dochované dobové prameny naznačují, že ho zřejmě zaměstnávala firma Broadwood, která v té

1 Vzhledem k tomu, že Kaunický pracoval ve Vídni jako tovaryš, nelze detaily jeho vídeňského pobytu snadno zjistit; významnější výsledky by mohl přinést budoucí výzkum Konscriptionsbögen (soupisy obyvatelstva) ve vídeňském městském archivu. Informace, týkající se Kaunického pobytu ve Vídni laskavě poskytl Rudolf Hopfner, ředitel Sammlung alter Musikinstrumente při Kunsthistorisches Museum ve Vídni.

2 Informace, týkající se Kaunického pobytu v Budapešti laskavě poskytla Eszter Fontana, ředitelka Museum für Musikinstrumente der Universität Leipzig.

době patřila k nejvýznamnějším výrobcům klavírů v Evropě; o téměř sto let dříve než Josef Kaunický s ní spolupracoval Jan Ladislav Dusík. Josef Kaunický zde působil v letech 1850–1875, od roku 1851 ve funkci mistra. Pro firmu stavěl i podle vlastních nákresů; zúčastnil se světových výstav v Londýně v letech 1851 a 1862, světové výstavy v Dublinu v roce 1865 a světové výstavy v Paříži v roce 1867; získal řadu cen. Na South London Working Classes Industrial Exhibition v roce 1865 mu byla za modely a součástky klavírní mechaniky udělena první cena.³

Zdá se, že Josef Kaunický byl především specialistou v oboru klavírních mechanik. Je možné, že u firmy Broadwood stavěl samostatně i celé nástroje; žádný z nich se však nedochoval.⁴ Jeho londýnský pobyt dokládají pouze dva dokumenty – obchodní stránky londýnského adresáře Kelly's Post Office and Harrod & Co. Directory z roku 1875, kde je Kaunický uveden jako "pianoforte maker" (stavitel klavírů), na adrese 39 Pembroke Square, West Kensington, v západním Londýně,⁵ a katalog nástrojů, které na mezinárodní výstavu v Londýně v roce 1862 přihlásila firma Broadwood, podepsaný a datovaný "Kaunitzky, 1862–1871 August" (snad datum Kaunického odchodu z firmy?).⁶

Roku 1875 se vrátil Josef Kaunický do vlasti a usadil se nejprve v Praze. Svou sbírku v hodnotě 160 000 Kč nabídl tehdy obci Žehušice. Žehušičtí však naneštěstí tento velkorysý dar přijmout nemohli, neboť obec nedisponovala ani vhodnými místnostmi, ani peněžními prostředky, na jejich správu a ošetřování. Nato byla Kaunického sbírka roku 1881 nabídnuta městu Čáslav, které ji přijalo a uložilo na radnici. Poměry se ovšem změnily roku 1884, kdy byla za pomoci čáslavské záložny postavena muzejní budova. V muzeu připadl sbírkám prostor uložení v prvním patře se 40 vitrínami; dárce sbírky ji však neustále rozšiřoval a roku 1892 poslal dokonce další kolekci čítající 1532 předmětů.

Josef Kaunický žil v Čáslavi 25 let a od roku 1895 se o muzejní sbírky osobně staral, neboť bydlel v budově muzea. Onoho nešťastného roku poškodila však voda z promáčeného stropu řadu sbírkových předmětů a ke všemu právě tehdy postihla Josefa hluchota. Dne 30. května 1897 se Josefu Kaunickému dostalo jmenování čestným členem čáslavského spolku „Včela Čáslavská“ v Čáslavi.

Kaunický, již zesláblý a nemocen, dožil u svých příbuzných v Žíšově u Uhlířských Janovic, kde 22. prosince 1908 zemřel. Pohřeb do hrobky k rodičům na hřbitov v Žehušicích vypravilo město Čáslav dne 25. 12. 1908.

Vzdejme tedy čest člověku, který nelitoval vynaložení svého nemalého jmění, získaného celoživotní namáhavou a kvalifikovanou prací, na zdánlivě neužitečný účel rozšiřování vzdělanosti a kulturního rozhledu jeho spoluobčanů z města Čáslavi. Díky Kaunickému se k nám dostaly předměty opravdu vzácné a mimořádné. Važme si toho a pečujme o ně tak, jako pečoval Kaunický o čáslavskou vzdělanost na počátku dvacátého století.

3 JENÍČEK 1921, s. 10–15; zde uvedené informace nelze ověřit pro nedostupnost výstavních katalogů.

4 Kaunický není uveden v mezinárodní databázi klavírů *Clinkscale Online. A Comprehensive Database of Early Pianos, 1700-1860*, která podchycuje nástroje ve světových muzeích a soukromých sbírkách.

5 Informace, týkající se Kaunického londýnské adresy laskavě poskytl Rosie Eddisford z Guildhall Library v Londýně.

6 Surrey History Centre, Woking, sign. 7555/1 *John Broadwood and Sons, Piano Manufacturers, of London: List of Pianofortes and of various Samples and Models ... Exhibited at the International Exhibition, London, 1862*. Informace o existenci tohoto katalogu a jeho uložení laskavě poskytl Graham Wells, předseda The Galpin Society, která sdružuje experty v oboru historických hudebních nástrojů. Bližší informace o katalogu, zakoupeném v roce 2004 od fy Hawthorn Books, Bristol, poskytl Duncan Mirylees, Heritage Public Services, Surrey History Service, Surrey County Council, Woking. Celá kniha je opoznávkovaná neznámou (Kaunického?) rukou, na první stránce je podpis a datum: *Kaunitzky, 1862–1871 August*.

Literatura

BLAUER, E. 1999: *African Elegance*, London.

FONTANA, E. 1996: Ein ungarischer Klavierbauer: Wilhelm Schwab. In: *Zur Geschichte des Hammerklaviers*. Michaelsteiner Konferenzberichte, Bd. 50. Michaelstein, s. 69–76.

GINSBERG, M. 2000: *African Forms*, Milano.

JENÍČEK, V. V. 1921: Josef Kaunický. Čáslav, s.n.

KOLOSS, H. J. 2004: *Africa. Art and Culture*, New York.

MEYER, L. 2001: *Black Africa. Masks, Sculpture, Jewellery*, Paris.

NOVAK C. M. 1998: *Makers of the piano*, Vol. 2, 1820–1860. Oxford.

VISIONÀ, M. B. – POYNOR, R. – COLE, H. – HARRIS, M. 2000: *A History of Art in Africa*. New York.

Elektronické zdroje

Clinkscale Online. *A Comprehensive Database of Early Pianos, 1700–1860*.

Nancy Cunardová (1896–1965) na fotografii Mana Raye (1890 až 1976) z roku 1926.

Josef Kaunický (8. 8. 1820–22. 12. 1908).
Městské muzeum a knihovna Čáslav

Archeologie – věda pro vědce, koníček pro amatéry, aneb možná dojde i na Lochy

Martin Tomášek

Úctyhodné výročí sto čtyřiceti pěti let, které nedávno uplynuly od vzniku Muzejního a vlastivědného spolku Včela Čáslavská, je jistě důvodem k zamyšlení. K zamyšlení nad minulostí muzejních spolků i nad jejich budoucností. Mezi ostatními spolky měl čáslavský spolek v minulosti několikrát velké štěstí, když v klíčové chvíli generačních obměn, které jeho dlouhou existenci provázely, byla vždy po ruce osobnost, která jej převedla přes nebezpečná období. Mnohostranného Klimenta Čermáka (1854–1917), po jehož odchodu činnost spolku upadá, tak například střídá František Škrdl (1888–1958), se kterým je spojen druhý vrchol spolkového života. S děním po roce 1948 si ale již poradit neuměl nikdo. O to vzácnější je, že povědomí o spolku trvalo a bezprostředně po změně společenských poměrů se činnost spolku podařilo obnovit. Stalo se tak v roce 1991. Tehdejší Městské muzeum se ukázalo nejen být strážcem tradic a tím, kdo o obnovení spolkové činnosti usiloval, ale stalo se bezpečným zázemím pro činnost spolku. Zejména posledních patnáct let jeho života pak charakterizuje živý vztah mezi profesionály a amatéry v tom nejlepším slova smyslu. Nejlépe viditelným příkladem je od roku 1994 starosta Včely profesor Petr Charvát (k dějinám spolku např. *Tomášek – Šanderová 2005; 237–241*).

Právě vztah profesionálů k podobným spolkům je, dle čáslavské zkušenosti, jednou ze zásadních položek nutných dnes k jejich přežití. Jde zejména o to, že dnešní doba svázala zákony mnohé z činností, které podobné spolky po většinu jejich aktivního působení v druhé polovině 19. a první polovině 20. století, charakterizovaly. Obory jako muzeologie, archeologie i památková péče obecně se zásadním způsobem oddělily od amatérské činnosti a profesionalizovaly se. Určité uvolnění, které následovalo po roce 1989, mělo svůj dopad i na tuto oblast, když řada profesionálů nalézala své spolupracovníky mezi neodbornou veřejností. Zejména v oblasti archeologie se ale v současné době možná rozhoduje o tom, zda tomu tak bude i nadále. Mezi profesionály je totiž velmi citlivě vnímáno aktuální nebezpečí ničení archeologických lokalit nájezdy tisíců lidí, vybavených detektory kovů. Tisíce a tisíce předmětů nejen že opouštějí své tisícileté úkryty bez náležité dokumentace, ale neputují do muzejních expozic, nýbrž na černý trh. Tento druh nezvaného a nežádoucího „amatéra“ sráží opět na bod mrazu ochotu většiny archeologů/profesionálů spolupracovat. Často bohužel bez rozlišení mezi tím, o jaký druh amatérské práce se jedná.

Podíváme-li se krátce do dějin, pak archeolog profesionál byl v 19. století exotický úkaz. V době, kdy vznikl Muzejní a vlastivědný spolek Včela Čáslavská, se snad jen Národní muzeum mohlo pyšnit zaměstnancem s podobným „pracovním zařazením“. V zásadě to znamená, že všichni ti, kteří se snažili o záchranu a ochranu archeologického kulturního dědictví, byli amatéry. Rakousko-uherské soustátí navíc na našem území nikdy nedospělo k tvorbě památkové legislativy. Změnu přinesla nová Československá republika. Již v roce 1919 totiž vznikl Státní archeologický ústav, kde spolu soupeřily tendence památkové a vědecké archeologie. Znamenalo to v každé případě, že na území tehdejší ČSR bylo již několik desítek archeologů/profesionálů. Ale ani první Československá republika během svého trvání nedospěla k památkové legislativě a soužití amatérů bylo možné a vzhledem k počtu profesionálů i nezbytně nutné. Důležitý legislativní počín učinila tak až vláda protektorátní. Nepochybně není náhodou, že řada památek, například v nedaleké Kutné Hoře, byla zachráněna a opravena v prvních letech druhé světové války. Snaha chránit památky a demonstrovat tím náš vztah k národní minulosti a české státnosti bylo velmi aktuální (srov. Štroblová – Altová edd. 2000; 245). Po roce 1948, a zejména pak po roce 1952, došlo k zásadní změně, když se Státní archeologický ústav stal jedním ze zakládajících ústavů Československé Akademie věd, jejímž přímým nástupcem je dnešní AV ČR. Znamenalo to do určité míry soustředění archeologické terénní práce na základní vědecké výzkumy. Podporovány byly zejména výzkumy slovanských hradišť. Tato část oboru se tedy poněkud monopolizovala. Archeologové/profe-

sionálové se ale přesto postupně nově uplatňují také v muzejních institucích a v pomalu vzrůstajícím počtu i na univerzitních pracovištích. Nicméně jejich jádro je zaměstnáno v Archeologickém ústavu. V roce 1958 vstupuje v platnost první památkový zákon a od 1.1.1988 pak zákon nový, platný v zásadě dosud, který zohledňuje vůdčí roli archeologických ústavů na poli vědeckého archeologického výzkumu i významnou roli v oblasti památkové péče. Po roce 1989 dochází k prudkému nárůstu počtu archeologů i vzniku mnoha nových organizací jak státních (např. transformace starší sítě památkových ústavů v Národní památkový ústav), tak krajských (transformace bývalých poboček Archeologických ústavů ČSAV v regionech v Ústavy archeologické památkové péče, nejprve zřizované MK ČR, posléze kraji) a konečně řady institucí nestátních (společnosti typu o.p.s., z nichž první byla spol. Archaia). Archeologii se tak v roce 2007 věnovalo již více než 450 profesionálů (Frolík – Tomášek v *tisku*). Společenská atmosféra po roce 1989 přinesla snahu obou stran definovat prostor pro amatérské poznávání národní minulosti. Ta se zřejmě nejvýrazněji projevila na půdě České archeologické společnosti, která dnes sdružuje profesionály i amatéry.

Výše nastíněný vývoj určuje vztah odborníka a amatéra i dnes. Motivace, proč se snažíme zachraňovat doklady o vývoji osídlení naší krajiny, je různá. Archeologové deklarují svůj jedinečný profesionální zájem a snahu o co nejkomplexnější přístup ke studiu krajiny pozměňované člověkem. Záchranné i tzv. badatelské výzkumy jsou zaštitěny zákonem č. 20/1987Sb. a pouze archeologové profesionálové tak mohou provádět archeologické výzkumy destruktivními metodami. Amatéři takovou možnost *ex lege* nemají. V případě amatérské archeologie jde nepochybně také o poznávání dějin, zejména dějin regionů, ve kterých žijí. Je to jistě také zajímavá volnočasová aktivita. Takový amatér upozorňuje na zásahy do krajiny, které by odborník/archeolog nikdy neviděl, a je-li náležitě poučen, může je operativně samostatně dokumentovat. Vychází z důkladné znalosti regionu a má vztah k místním muzejním institucím i orgánům veřejné správy. To jsou výhody, které archeolog profesionál má prakticky pouze v případě, že v dané lokalitě žije. Ze spektra archeologické práce se amatérům tak, aby se nedostali do rozporu s platnou legislativou, dále nabízejí zejména některé tzv. nedestruktivní metody, jako je např. dokumentace terénního reliéfu zaniklých sídelních struktur, fotografická dokumentace nebo případně, a to je již na pokraji legálnosti, tzv. sběry zejména keramického materiálu na povrchu a jejich vyhodnocení. Motivace této části amatérů je v každém případě pozitivní a měla by být podporována. Práce s detektorem kovů je již jednoznačně za hranicí legálnosti a přijatelnosti z pohledu profesionála. Bohužel jsou známe případy, kdy jsou archeologické nálezy vnímány jako vítaný zdroj finančních prostředků. Vzhledem k tomu, že archeologické nálezy jsou majetkem kraje, státu či města, v jehož katastru byly nalezeny (dle zřizovatele zkoumající organizace), je takový výzkum soukromníkem a neprofesionálem vždy za hranicí zákona a měl by být posuzován nejen v rámci sankcí zákona č. 20/87Sb., ale také trestního řádu. Škody na archeologickém kulturním dědictví napáchané detektoráři jsou totiž vysoké. Na www.detektroweb.cz bylo za 24 měsíců zveřejněno 1300 zpráv o nálezích depotů, mincí apod., což znamená několik desítek tisíc artefaktů. Víme, že v ČR existují rozsáhlé soukromé sbírky vzniklé z nelegální činnosti. Jedna taková zdokumentovaná soukromá sbírka obsahuje cca. 1900 bronzových předmětů, asi 1400 předmětů ze železa, dále předměty z keramiky, skla, jantaru a podobně, celkem více než 3500 nálezů. Několika kusy jsou zde zastoupeny měděné předměty, dokumentující počátky metalurgie na území střední Evropy (ca. 4000 př.n.l.). Mnohem početnější je pak soubor předmětů datovatelných do doby bronzové (2000 až 700 př.n.l.) a doby železné (700–0 př.n.l.), doby římské (0–568 n.l.), středověku i novověku. Spektrum nálezů se pohybuje od naprostých unikátů po celkem běžné věci.

Je nicméně škoda, že v rukou archeologů profesionálů je detektor kovů významnou pomůckou dosud poměrně zřídka. Příkladem může být výzkum na moravském **Starém Hradisku**, kde systematický archeologický terénní výzkum v minulosti vyzvedl ze země 18 mincí. Z nelegálních výkopů detektorářů je dokumentováno dalších 47 mincí (37 stříbrných). Celá lokalita byla proto prozkoumána ještě jednou detektory, tentokrát v rukou archeologa profesionála, a do souboru přibýlo 21 mincí (z toho 15 stříbrných).

Obecný závěr, který lze z výše uvedeného vyvodit je, že je úkolem pro obě strany „konfliktu“, profesionály i amatéry, aby ve společné diskusi deklarovali společný zájem a navázali účinnou spolupráci.

Musíme se vyvarovat na straně jedné pocitu, že na poznávání minulosti mají nárok pouze profesionálové, a na straně druhé respektovat vzdělání a metodickou přípravu odborníků.

V případě Muzejního a vlastivědného spolku Včela Čáslavská tato diskuse proběhla velmi záhy a stanoviska obou zájmových skupin se podařilo sladit šťastným způsobem. Posledních téměř dvacet let života spolku je tak, kromě přednáškové činnosti, charakterizováno třemi projekty, kde k této vzácné dohodě došlo. Všechny jsou spojeny se jmény Jiřího Starého (1958–2008), Jolany Šanderové, autora tohoto příspěvku a Petra Charváta. V rámci aktivit Včely Čáslavské se Jiří Starý už od roku 1996 věnoval průzkumu čáslavskému podzemí. Druhou aktivitou byla snaha o záchranu kostela sv. Bonifáce v Lochách u Čáslavi (s rozhodující podporou členky Včely paní Dagmar Karpíškové). Konečně třetí projekt, efektivní a na stránkách odborného tisku zúročený, byl projekt vyhledávání a dokumentace pozůstatků hornické činnosti v okolí Čáslavi.

Pokusme se krátce charakterizovat tyto tři projekty a jejich přínos pro regionální dějiny i památkovou péči.

První v časové posloupnosti byl zahájen aktivitou Jiřího Starého v roce 1996, kdy při spolku vznikla pracovní skupina nesoucí název Podzemí. Činnost této skupiny získala podporu nejen od jednotlivých majitelů nemovitostí, na jejichž pozemcích průzkum probíhal, ale také podporu města Čáslav. Samozřejmě byla spolupráce s báňskými úřady a dalšími odborníky. Bohužel, předčasný odchod Jiřího Starého (†2008) pokračování tohoto projektu znemožnil. Po dobu existence této pracovní skupiny se podařilo objevit pozoruhodné stopy po dnes zaniklých podzemních dílech. Z pera J. Starého tak pochází zejména několik zpráv o jednotlivých výzkumech i vyhodnocení rizik, spojených s možnými propady, vytvořených pro potřeby města, uložených v archivu městského muzea (např. Starý nedat.rkp.). I když původní očekávání nálezů podzemí, srovnatelného s Jihlavou, se nenaplnilo, rozsáhlá dokumentace sklepení, studen nebo odvodňovacích štol zásadním způsobem ovlivnila naše znalosti o této části středověké a raně novověké Čáslavi.

Kostel v Lochách byl první zastávkou na dnes již pravidelných výletech spolku po památkách Čáslavska v roce 2000. Muzejní a vlastivědný spolek se však kostelu začal věnovat již v roce 1999, kdy vznikl projekt na jeho záchranu. S kostelem sv. Bonifáce v Lochách je spojena jen obtížně obhajitelná hypotéza, připisující jeho založení zemskému patronu sv. Vojtěchovi. Předchůdce dnešní stavby měl existovat již ve 2. polovině 10. století. Tato hypotéza si našla cestu i do základních prací o regionálních dějinách (srov. Štroblová – Altová edd. 2000; 291). Kostel sv. Bonifáce je v každém případě velmi dobře dochovanou gotickou venkovskou architekturou, jejíž značné části pocházejí ze 14. století. Jeho neutěšený stav členy spolku znepokojoval. Do objektu bez oken a dveří byl volný vstup a střecha již také nebyla v dobrém stavu. Kostel je dávno odsvěcen a bez vnitřní výbavy. Díky členice spolku a místní obyvatelce paní Karpíškové se o osud kostela začal zajímat i celý spolek. Cesta k ustanovení pracovní skupiny, snažící se o záchranu této mimořádné místní památky, byla nastoupena. Z různých zdrojů se podařilo zajistit prostředky na základní sanaci stavby. Osazena byla nová okna, dveře a opravena střecha včetně svodů. Díky spolupráci s pracovníky Národního památkového ústavu byl proveden stavebně-historický průzkum, který konečně popsal dnešní stavbu z pohledu jejího stavebního vývoje (Sommer – Kibic 2001; 141–145). Také zpustlý prostor bývalého hřbitova dostal poněkud přívětivější tvář a opuštěný kostel začal být používán alespoň jednou do roka Muzejním a vlastivědným spolkem Včela Čáslavská k pořádání adventního setkání v předvánočním čase. Díky členům spolku je postupně řešena i jedna ze základních překážek ke zpřístupnění stavby, kterou byla absence přístupové cesty. Lze ale říci, že výše prostředků nutných na kvalitní opravu fasád a vnitřní výmalby daleko přesahuje možnosti aktivních členů Včely Čáslavské. Díky aktivitám pracovní skupiny se ale během posledních deseti letů podařilo stabilizovat stavební stav této kulturní památky mimořádného regionálního významu.

Konečně třetí z projektů se soustředil na poznávání krajiny Čáslavska, a to zejména z pohledu jeho hornické minulosti. V Čáslavi a jejím okolí se v minulosti hojně dolovalo a hledala se ložiska stříbra i zlata. Postupně bylo zjištěno a základním způsobem popsáno více než 70 lokalit s doklady po exploataci drahých kovů. O většině z nich písemné prameny mlčí. Byla to relativně nevelká díla, která neměla

dlouhý život. Nicméně vzhledem k tomu, že se pracovní skupina soustředila na území mimo kutnohorský revír a jeho bezprostřední okolí, je tento počet úctyhodný. Bohužel však jsou tyto lokality jen obtížně datovatelné. Jejich zaměření a popis jsou tak často to jediné, co k nim máme. Je jasné, že řada z nich je spojena s velkou vlnou prospekce české krajiny v druhé polovině 13. století, která vyvrcholila vznikem Kutné Hory. Druhá vlna je spojena s úpadkem kutnohorského dolování a hledání alternativních zdrojů na prahu novověku. Tato část společných aktivit členů spolku je hojně publikována na stránkách odborného tisku (např. Starý – Šanderová – Tomášek, 2004; tíž 2004; tíž 2007).

Co říci závěrem, činnost Muzejního a vlastivědného spolku Včela Čáslavská byla v minulých dvou dekáдах vidět a přinesla zajímavé odborné i památkářské výsledky. Kostel sv. Bonifáce je ve své stavební podobě stabilizován, bohatství podzemních prostor pod historickou Čáslavi je alespoň definováno a z pohledu montanistického se Čáslavsko zařadilo mezi nejlépe známé části země. Budoucnost spolku nyní spočívá v tom, zda zůstane místem, kde amatér a profesionál budou mluvit společnou řečí a aktivně se snažit o poznání historie, na jejíž pozůstatky je Čáslav a její okolí mimořádně bohatá.

Literatura:

- FROLÍK, J. – TOMÁŠEK, M. (v tisku): Discovering the archaeologists of Europe. Zkoumání evropské archeologické komunity.
- SOMMER, J. – KIBIC, K. 2001: Stopy gotické střešní konstrukce kostela v Lochách. Zprávy památkové péče 61, 5, s. 141–145.
- STARÝ, J.: Vliv podzemních prostor na stavby a komunikace v historickém jádru Čáslavi. nedat. rkp.
- STARÝ, J. – ŠANDEROVÁ, J. – TOMÁŠEK, M. 2004: Kulturní krajina – středověké a raně novověké Čáslavsko, Evidence lokalit s pozůstatky montánní činnosti. In: Karel Nováček (edd.): Mediaevalia archaeologica 6, Těžba a zpracování drahých kovů: sídelní a technologické aspekty, s. 11–42.
- STARÝ, J. – ŠANDEROVÁ, J. – TOMÁŠEK, M. 2004: Tisá skála – pozůstatky po dolování cínu. In: Vladislav Macek, Jitka Hošková, David Zimola (edd.): Sborník příspěvků ze semináře K dějinám hornictví a důlních prací na vysočině. Stříbrná Jihlava 17. 9.–19. 9. 2004. Jihlava, s. 96–103.
- STARÝ, J. – ŠANDEROVÁ, J. – TOMÁŠEK, M. 2007: Zaniklý těžební a zpracovatelský areál Hory u Vrbice. In: Petr Hrubý (edd.): Stříbrná Jihlava 2007. Studie k dějinám hornictví a důlních prací. Příspěvky z konference Stříbrná Jihlava 04.–07. 10. 2007. Jihlava–Brno, s. 102–113.
- ŠTROBLOVÁ, H. – ALTOVÁ, B. (edd.) 2000: Kutná Hora.
- TOMÁŠEK, M. – ŠANDEROVÁ, J. 2005: 140 let muzejního spolku „Včela Čáslavská“. In: Antiqua Cuthna 1, s. 237–241.

Záměr záchrany a využití kostelíka sv. Bonifáce v Lochách u Čáslavě

Martin Tomášek, Jolana Šanderová

Úvod

Kostelík sv. Bonifáce se nachází v obci Lochy u Čáslavě asi 800 m na sever od státní silnice č.38 v místě křížení s železniční tratí Kolín–Havlíčkův Brod.

Tento areál je jako kulturní památka zapsán v ústředním seznamu nemovitých kulturních památek pod číslem 2 - 0919. Pozemek, na němž se nachází, je v současné době vlastnictvím města Čáslav, objekt pak Římsko-katolické farnosti Církvice. V současné době je spravován ex currendo Římsko-katolickou farností Kutná Hora-Sedlec.

Tato církevní stavba, která je nejen v regionálním měřítku významnou památkou venkovské raně gotické architektury, není v současné době využívána k církevním obřadům a dle vyjádření správce se o takovémto využití ani neuvažuje. Objekt je momentálně v důsledku dlouhodobého zanedbávání údržby v havarijním stavu – **ten vyžaduje brzký zásah.**

Stručně z historie objektu

S kostelem samotným je spojena dosud neprokázaná hypotéza připisující jeho založení zemskému patronu sv. Vojtěchovi. Ten měl nechat postavit na panství svého otce, knížete Slavníka, předchůdce dnešní stavby již ve 2. pol. 10. století. Zda tomu tak bylo, to by mohl objasnit stavebně historický a především archeologický průzkum okolí chrámu. V současné době můžeme pouze konstatovat, že *dnešní stavba vzniká v počátcích vývoje gotických vesnických kostelů.*

Kostel sv. Bonifáce je velmi dobře dochovanou raně gotickou venkovskou architekturou, jejíž značné části pocházejí z 2. poloviny 13. století (loď a presbyterium). O jeho historii nacházíme v písemných pramenech jen nečetné informace. Ves Lochy (Losch 1352, Loth 1367), ke které kostelík patřil, byla jistou dobu šosovní vsí města Čáslav, během staletí se zde však vystříдалo nemálo dalších šlechtických majitelů, držících po většině jednotlivé statky či dvory.

Do lošského kostelíka dosazoval faráře sázavský klášter, nemající zde ovšem žádný další majetek. Kostelík byl farním pro osadu Lochy a nedaleké Třebešice. V historických pramenech se dochovala i některá jména plebánů ze 14. a 15. století.

V únoru roku 1421 v Lochách upálili katoličtí ozbrojenci, jimž velel kutnohorský mincmistr Mikeš Divůček z Jemniště, na čtyřicet tábořských mužů, které zajali při kapitulaci husitské posádky v Chotěboři. V dalších letech se pak obyvatelé drželi víry podobojí a fara obsazena nebyla. Za husitských válek byl kostelík nejspíše devastován a nevyhnula se mu ani ničující třicetiletá válka. Od 16. století měli lošští společného faráře s Církvicí, a to evangelického. Počátkem 17. století patřili ke Klukám a po obnovení katolické fary v Církvici r. 1655 přešli opět pod ni.

Větší stavební úpravy, které registrujeme, byly zahájeny v r. 1648, kdy majitel novodvorského statku, hrabě Bernard Věžník, nechal ke kostelíku přistavět věž, do níž byly umístěny 2 zvony. Tato přístavba byla nejzávažnější změnou celkové stavební podstaty kostelíka od jeho stavby až podnes.

Roku 1871 byl chrám restaurován zásluhou hraběte Rudolfa Chotka. Při těchto opravách byl do kostela nainstalován také nový pseudogotický hlavní oltář dle návrhu J. Zacha z Kutné Hory. Obraz oltáře maloval Kopecký, profesor reálky v Kutné Hoře. Řezbářskou práci oltáře a kazatelny provedl Eduard Harnach, sochař z Vysokého Mýta, okna byla opatřena barevnými mozaikami. Jaký inventář byl v kostele do této doby, není známo.

Po opravách r. 1871 již nebylo kostelu věnováno velké pozornosti. Tento stav přirozeně ještě prohloubil obecně negativní vztah regionální i ústřední politické reprezentace k církevním objektům po roce 1948.

Rok 1999 znamenal deklaraci zájmu členů Muzejního a vlastivědného spolku „Včela Čáslavská“ na zachování chrámu a přinesl formulování základních tezí programu zachování památky, a to včetně prvních konkrétních kroků. Podobný zájem deklaroval i vznikající Nadační fond na záchranu a rozvoj kulturního dědictví města Čáslavě. V současné době se ve spolupráci s majitelem postupně začínají realizovat nutné kroky, vedoucí ke stabilizaci chrámu, jako významného kraji-notvorného, historického a architektonického prvku regionu.

Projekt formuluje postup záchrany stavební podstaty kostelíka a zajištění jeho další existence pro 3. tisíciletí. Práce jsou rozděleny do několika na sebe navazujících etap, které řeší nejpálčivější problémy přetrvávající památky.

I. etapa

Problém: **okna, dveře**

Okna postrádají křídla a zasklení. Vchodové dveře jsou neúplné, nedají se zamknout, za stávajícího stavu nelze zajistit objekt proti vniknutí cizích osob.

Řešení: Okna opatřit křídly zasklenými bezpečnostním sklem, dveře doplnit a opatřit vhodným uzamykacím systémem.

Rozpočet: 55.000,- Kč

Financování: Na tuto etapu byl získán v říjnu roku 1999 grant od Nadace Občanského fóra ve výši 50.000,- Kč, chybějící finanční prostředky poskytl Nadační fond na záchranu a rozvoj kulturního dědictví města Čáslavě.

Termín: Konec května 2000.

II. etapa

Problém: **plocha bývalého hřbitova**

Kostelík je obklopen zaniklým hřbitovem. Celá plocha hřbitova je zarostlá náletovými dřevinami a plevelem. Je zde také množství pařezů po vzrostlých stromech, které byly odstraněny z iniciativy spolku „Včela Čáslavská“ na přelomu let 1998/1999. Porost je vysoký místy více jak dva metry a zcela znemožňuje normální pohyb po ploše hřbitova a je také nedůstojný pro místo posledního odpočinku lidí zde pohřbených. Hřbitov od okolí odděluje zeď z lomového kamene, na mnohých místech rozpadlá, částečně již pokrytá porostem.

Řešení: Plochu hřbitova je nutné zbavit náletových dřevin a plevelu. Nahradit lehkou parkovou úpravou. Zeď zbavit porostu, očistit, zbavit uvolněných kamenů a dozdit.

Za tímto účelem zorganizuje „Včela Čáslavská“ letní aktivitu středoškolské mládeže, která pozemek ke kostelíku náležející uvede do pořádku. Pro tuto poskytne pro dohled a vedení 2 své členy, kteří by práci koordinovali a vedli bez nároku na odměnu. Zajistí také stanoviska a dohled dotčených orgánů státní památkové péče (OÚ Kutná Hora, PÚŠČ, ARÚ AV ČR).

Rozpočet:

náklady	částka
cestovné/proti předloženým jízdenkám	2.000,–
stravné/cca 130,– Kč/ den	13.000,–
nářadí *	2.500,–
ostatní náklady	1.000,–
celkem	18.500,– Kč

Pozn.:* část nářadí půjčí pracovní skupina „Včely Čáslavské“ – Podzemí, dokoupí se pouze to, co nebude k dispozici.

Financování: Na tuto etapu spolek podal žádost o grant na městský úřad v Čáslavi, který je majitelem pozemku.

Termín: Červenec 2000.

III. etapa

Problém: **střecha**

Střecha – vlastní loď a presbyterium jsou kryty bobrovkami, krytina na věži je odlišná. Okapy jsou silně poškozené a nefunkční. Krytina na mnoha místech silně poškozená, zatéká. Krov je však zatím v pořádku.

Řešení: Krytinu je potřeba vyměnit dříve, než bude poškozen krov.

Rozpočet: cca 210.000,– Kč

Financování: Na tuto etapu podat žádost o grant a státní podporu v roce 2000.

Termín: V případě úspěchu rok 2001

IV. etapa

Problém: **interiér**

Celé presbyterium, strop nevyjímaje, je bohatě vyzdobeno malbou, barvy jsou však již natolik degradované, že i lehký dotek způsobuje jejich setření. Omítka je silně poškozená zejména vlhkostí, a to zvláště v presbyteriu. Plochostropá loď je mnohem střízlivěji barevně zdobená, barvy jsou ve stejném stavu jako v presbyteriu.

Vnitřní vybavení kostelíka se až na jednu lavici a skříň nedochovalo.

Řešení: Omítky a barevná výmalba – odfouklé části omítky odstranit, omítnout speciální omítkou do vlhka. Barevnou výmalbu zadat k opravám restaurátorům. Chór je v pořádku, stačí jen doplnit chybějící část dřevěných prvků.

Pro plánované kulturní akce by bylo potřeba zřídit přípojku el. energie a osvětlení.

Rozpočet: cca 200.000,– Kč

Financování: Na tuto etapu podat žádost o grant a státní podporu v roce 2001.

Termín: V případě úspěchu rok 2001–2002.

V. etapa

- Problém:** *venkovní omítky*
Omítka venkovní – je na mnoha místech opadaná a odhaluje zdivo.
- Řešení:** Omítku kompletně odstranit, obnovit.
- Rozpočet:** cca 200.000,– Kč
- Financování:** Na tuto etapu podat žádost o grant v roce 2002.
- Termín:** V případě úspěchu rok 2002.

A

- Problém:** *dokumentace a prezentace chrámu*
V průběhu etap II. – V. je nutno postupovat ve shodě se zněním zákona „O státní památkové péči“ č. 20/87Sb., v platném znění.
- Řešení:** Veškeré úpravy jsou a budou prováděny na základě platných rozhodnutí státního orgánu památkové péče, tedy OÚ Kutná Hora a odborných organizací – PÚŠČ a ARÚ AV ČR v Praze. Bude proveden stavebně-historický průzkum a sanační práce bude doprovázet záchranný archeologický výzkum. O těchto aktivitách bude podána písemná zpráva. Tyto zprávy, doplněné o fotografie budou základem pro vznik menší publikace o chrámu. Ta bude dispozici majiteli pozemku, správci budovy, Městskému muzeu a případným sponzorům.
- Rozpočet:** cca 20.000,– Kč resp. 80.000,–
- Financování:** Na tuto etapu podat žádost o státní podporu, grant či získat sponzory v době průběhu etap II.–V.
- Termín:** 2000–2002.

B

- Problém:** *využití objektu*
- Řešení:** Pro objekt je nutné po vyřešení stavu po stavební stránce a zajištění další průběžné údržby najít odpovídající způsob jeho alespoň občasného využití. V úvahu připadá záměr zapojit tento objekt do nabídky městské památkové zóny – ve spolupráci s majitelem, Městským muzeem Čáslav, Muzejním a vlastivědným spolkem „Včela Čáslavská“ a Nadačním fondem na zachování a rozvoj kulturního dědictví města Čáslavě. Objekt pak využívat alespoň několikrát do roka ke kulturním akcím, jako jsou výstavy, koncerty či shromáždění u příležitosti církevních svátků. Toto využití je plánováno již od naplnění II. etapy záměru.
- Objekt bude také přístupný běžnému turistickému ruchu. Průvodcovskou službu a průběžný dozor nad stavbou je připraven zajistit Muzejní a vlastivědný spolek „Včela Čáslavská“ aktivitou svých členů, a to ve spolupráci s Městským muzeem v Čáslavi.
- Tento způsob využití zajistí objektu alespoň minimální péči v dalších letech, a to již bez větších finančních nároků.

Úspěch tohoto záměru bude znamenat zachování významného historického a kulturního objektu jako charakteristického krajinného prvku. Aktivní účast místních obyvatel i obyvatel regionu na jeho záchraně a dalším využití je pak přínosem pro budování pocitu odpovědnosti za stav krajiny, ve které žijeme.

Průzkum čáslavského podzemí

† Jiří Starý

Podzemí našich historických měst skrývá mnohé cenné památky, například portály, a to gotické renesanční i barokní. Díky své poloze byla tato část staveb většinou uchráněna při požárech, které historická města často postihovaly. Proto právě zde můžeme najít doklady nejstarších stavebních fází budov, jejichž nadzemní části jsou již zcela přestavěny. Můžeme se zde také dozvědět mnohé o původním rozložení jednotlivých domovních parcel a jejich vzájemných vztazích. Také podzemní prostory se během minulých staletí vyvíjely, některé části byly zasypány, jiné nově vybudovány. Jestliže se podaří najít půdorysy typické pro různá období, můžeme je potom podle dochovaných fragmentů rekonstruovat. Takové poznatky mohou být důležité v případě statických poruch staré zástavby, nebo při její rekonstrukci, protože právě zasypané nebo neznámé suterény jsou jedním ze zdrojů poruch statiky starých budov. Naši předkové také dokázali různými prostředky zajistit, aby spodní voda neohrozila využití podzemních prostor. A právě voda je dnes jedním z nejvýznamnějších faktorů, které znemožňují využít zejména druhé suterény k jakýmkoli účelům. Navíc způsobuje také podmáčení základů, a tak ohrožuje i samotnou statiku nadzemních částí staveb. Přesto je této problematice věnována jen velmi malá pozornost, a to nejenom v současné době, ale i v minulosti. Prakticky všude se průzkum podzemí prováděl a provádí až teprve tehdy, když se na povrchu začne projevovat poškození staveb nebo komunikací. Podzemní prostory můžeme rozdělit do několika skupin. Jejich funkce se však mohou někdy vzájemně prolínat a doplňovat:

První skupinou jsou sklepy, které vznikaly již při výstavbě domů a byly postupně rozšiřovány. První podlaží byla budována hloubením z povrchu a opatřena klenbou, nebo plochým dřevěným stropem. Podlahy dnes mají v hloubce kolem 3–4 m. Jsou zde často zachovány gotické stavební prvky, hlavně portály. V jednom z čáslavských sklepů se nachází i křížová klenba. Spodní patra sklepů byla ražena hornickým způsobem a zpravidla nemají obezdívku ani klenby. Jejich podlaha se nachází o 2–3 metry hlouběji.

Druhou skupinou jsou štolý, které většinou sloužily jako odvod nežádoucí vody ze sklepa, nebo přívod užitkové vody pro vylepšení kapacity studní. Starší štolý byly raženy hornickým způsobem a mají dno zpravidla v hloubce kolem 6–7 m. Jsou přibližně 50–70 cm široké a 110–180 cm vysoké. Novější štolý, obvykle kanalizační, byly budovány z povrchu, nacházejí se maximálně 2 m pod povrchem, mohou být až 1 m široké a jejich výška je maximálně 150 cm. Většinou jsou opatřeny klenbami, nebo jsou zakryty plochými kameny. Část z nich je využívána až do dnešní doby.

Třetí skupinou jsou studny. Protože v Čáslavi byl nedostatek vody, zdá se, že každý dům měl v průběhu času nejméně jednu studnu. Dnes tyto studny nalézáme nejenom na parcelách domů, ale i pod budovami a dokonce i pod komunikacemi. Často bývají propojeny pomocí krátkých chodeb s druhými suterény sklepů v domech, ke kterým původně patřily. Dvě nejhlubší v současné době známé studny mají hloubku jedna 18 a druhá 24 m.

Podloží historického jádra města Čáslavi se nachází v hloubce od 20 cm do 3 m. Tvoří jej svorové ruly, na které nasedá v severovýchodní třetině plochy pískovec. Svorové ruly jsou do hloubky kolem 8 m zvětralé, snadno opracovatelné, přesto dobře soudržné. Výjimku tvoří nečetné tektonické poruchy, kde je soudržnost porušena. Také pískovce jsou většinou snadno opracovatelné. Podloží je tedy svým charakterem vhodné pro budování podzemních prostor. Hladina spodní vody se nachází v hloubkách kolem 3–4 m pod povrchem. Přítoky vody do podzemní jsou relativně malé, v řádu litrů za hodinu. Hlavními zdroji jsou průsaky dešťové vody a úniky z kanalizačních i vodovodních řadů. Čáslavské podzemí se od založení města v druhé polovině 13. století vyvíjí vlastně dodnes. V 16. století postihl Čáslav ničivý požár. Město se z jeho následků těžko vzpamatovalo a lze předpokládat, že postiženo bylo i čáslavské podzemí. Ostatně v dochované zprávě, kterou cituje August Sedláček v knize Děje města Čáslavě, stojí

*Sklepové někteří a zdi padly, komnaty, pivnice, piva a statky měšťan shořely.*¹ Ani 17. století nebylo pro město jednoduché, proto není možné předpokládat větší rozvoj jeho podzemí ani jeho údržbu. Jako každý lidský výtvar, který není udržován, i podzemní prostory podléhají zubu času. Když systémy, které odváděly vodu z podzemí, zanikly, postupně hladina spodní vody stoupala, až zaplavila nižší podlaží sklepů. Kvůli vodě pak tyto části podzemí majitelé nemohli využít, proto je postupně zavázeli domovním odpadem. Posledním zásahem do podzemí byla výstavba hlavních kanalizačních řadů, které se na území historického jádra města začaly budovat ve třicátých letech 20. století. Kanalizační systém je položen do hloubky 3,5–5,5 m. Díky tomuto zásahu jsou prostory vycházející ze sklepů mimo domovní čáru velmi často silně narušeny, nebo úplně zasypany.

Práce na průzkumu podzemí jsou finančně velmi náročné a města většinou nemají prostředky na to, aby mohla tyto práce zadat profesionální firmě. Ve stejném postavení je i Čáslav. Byly tedy dvě možnosti. Nezabývat se podzemím vůbec, čekat až vzniknou nějaké problémy a ty potom řešit, nebo se pokusit pomalu, ale dlouhodobě provádět průzkum na základě dobrovolné činnosti. Muzejní a vlastivědný spolek Včela Čáslavská tedy vytvořil pracovní skupinu, která se tomuto tématu začala věnovat.

Ještě dříve, než bylo možné začít s vlastním průzkumem, prověřili jsme dostupné písemné prameny. Ty však o podzemí, až na malé výjimky, mlčí. Je to dáno tím, že většina listin byla zničena při požáru v roce 1522, ale i tak je málo pravděpodobné, že by v nich byly nějaké přesnější údaje, protože většina podzemních prostor, které tvořily hlavně sklepy, byla soukromá. Případné informace o propojení mezi sklepy nebo o vyústění chodeb mimo hradby mohly mít charakter „tajemství“. Použitelné zprávy se začínají objevovat až v pramenech z 19. století v souvislosti s novou výstavbou nebo statickými problémy, které byly podzemními prostory způsobeny. Nejzajímavější zápis najdeme v Městské kronice z roku 1885: „*Téhož roku stavěl p. J. Vančura z Hranic, blíž této silnice k nádraží blíž musea dva veliké domy, které ještě do zimy pokryty byly, ale nedostavěny. Při této stavbě dal p. stavitel Skřivánek na svém staveništi vedle musea kopati studnu, při čemž uhodili dělníci v hloubi 9 metrů na chodbu tesanou v pískovci, svrchu očázenou a k městu směřující V ní nalezena prkna a dveře tesané z borového dříví ze stromu 70 cm v průměru majícího, které na hoře goticky přisekány, jak též chodba 2 m vysoká jest svrchu vytesána. Chodba končila hned za studnou kolmou stěnou a snad sloužila druhdy za výtok z města, aneb pravdojatečněji tajemnému východu z města se podobala.*“², (srov. obr.1³). Nejmladším pramenem informací je dokumentace, která byla pořízena v průběhu akce „Statické zajištění podzemí historického jádra Čáslavi“, jež probíhalo od roku 1971 do roku 1982. Nebylo však snadné ji najít. Dochovaná dokumentace – projekty sanací, stavebně-historické průzkumy domů i výsledky geologického průzkumu a další materiály jsou dnes uloženy archivu Městského muzea a knihovny Čáslav. Bohužel se nedochovaly stavební deníky, ve kterých byly zachyceny objevy, které se do dochované dokumentace nedostaly. Některé výsledky tohoto průzkumu byly publikovány v knize autorského kolektivu Čáslav – vývoj životního prostředí.⁴ Ze získaných informací však vyplynulo, že byly převážně prověřovány a opravovány prostory, které ovlivňovaly statiku domů. Pokud se objevit nějaký náznak pokračování mimo půdorys objektu, byly průzkumné práce ukončeny, prostory zazděny, nebo jinak uzavřeny a nebyly ani zaneseny do plánů. Jedním z dalších zdrojů informací je vyprávění pamětníků, ať už jsou to lidé, kteří bydlí či bydleli v historickém jádru města, nebo pracovali na jeho průzkumu. Takovéto informace jsou však často nepřesné a velice těžko se ověřují.

V další etapě byla pro tuto činnost získána podpora města a Muzejnímu a vlastivědnému spolku Včela Čáslavská byla svěřena organizace průzkumu podzemí. Následně bylo získáno souhlasné stanovisko od Národního památkového ústavu a uzavřena dohoda s Archeologickým ústavem AV ČR v Praze o dohledu nad prováděnými pracemi. Navíc jsme navázali velmi dobrou spolupráci s firmou, která je na práce

1 SEDLÁČEK 1874, s. 106–107.

2 Městská kronika 1885, s. 379.

3 Čermák, K.: Mapy města Čáslavě, nakresleno roku 1903, Archiv Městského muzea a knihovny v Čáslavi.

4 MALINA a kol. 1976.

v podzemí specializována. Její odborníci nám pomáhají radou a provádějí práce, na které naše síly nestačí. Díky pochopení všech zúčastněných mohl roce 1996 Muzejní a vlastivědný spolek Včela Čáslavská navázat na průzkum ze 70. let 20. století, který prováděla Geoindustria pod vedením p. Milana Mězla.

Prvním zkoumaným objektem byl sklep domu čp. 101 na jižní straně Žižkova náměstí (obr. 2). Jedná se o jednopatrový dům obdélníkového půdorysu o rozměrech 8,5 × 20 m, který je téměř celý podsklepen. Vstup do suterénu se nachází ve střední části domu, kudy po schodech sestoupíme do spojovací části tvořené chodbou, která má proti schodům výklenek. Prostor pod zadním traktem domu má rozměry 7 × 4,5 m, stěny jsou kamenné, klenba cihlová. Nachází se poněkud mimo osu domu. Do prostoru pod předním traktem se vstupuje ze spojovací části gotickým portálem z písčitého organogenního vápence (obr. 3). Tento prostor má rozměry 9 × 3,5 m. Zde bylo v 70. letech provedeno rozsáhlé statické zajištění železobetonovou skořepinou. Sklep přesahuje směrem do náměstí domovní čáru o 4 m (obr. 4). Při průzkumu této části sklepů bylo zjištěno pokračování směrem pod náměstí. Jedná se o chodbu položenou o 1,5 níže, se třemi výklenky – lochy. Střední loch přechází do úzké štoly. V 70. letech byl však průzkum přerušen ve vzdálenosti cca 12 m od domovní čáry. Do této úrovně bylo také provedeno statické zajištění betonovým pláštěm. Pouze čela chodby zůstala nezabezpečena. Byl zde jasně vidět profil pokračující chodby ražené v rulovém podloží. Vlivem pronikající vlhkosti a výkopu pro kanalizační řad došlo v tomto prostoru k vypadávání materiálu ze stropu. Vznikla tak cca 1,5 m vysoká kaverna, která se již projevovala na povrchu jako prohlubeň o hloubce cca 20 cm. Právě zde jsme v roce 1995 zahájili průzkum podzemí z povrchu pomocí šachtice (obr. 5). V hloubce asi 1,5 m byl zastižen vrchol vznikajícího propadu a v hloubce asi 3 m strop chodby. Šachtice pak byla prohloubena do úrovně 4,2 m pod povrch náměstí a bylo započato s čištěním chodby, která byla v plném profilu zasypána. Byla přibližně 180 cm vysoká. Její šířka dosahovala maximálně 60 cm měla přibližně kapkovitý profil, směrem ke dnu se zužovala na šířku asi 20 cm. Dno se nacházelo v hloubce 5,5 m pod povrchem. V něm byl vyhlouben 30 cm hluboký žlábek zakrytý velmi pečlivě plochými kameny (obr. 6). Tento žlábek vytesaný již v relativně pevné svorové rule nebyl zasypán. V této hloubce se také nachází hladina spodní vody. Práce pokračovaly do vzdálenosti 17 m od domovní čáry, kde byla objevena částečně zasypaná studna, nebo spíše cisterna (obr. 7). Tento objekt měl průměr přibližně 1 m a byl obezděn na sucho kladenými kameny do hloubky 5 m. Dále byl bez obezdívky vyhlouben ve skalním podloží, (avšak pouze do hloubky 1,5 m pod úroveň štoly). Právě proto se domníváme, že se nejednalo o studnu, ale o cisternu, do níž byla přiváděna voda ze skutečné studny, která se nachází v prvním podlaží sklepa čp. 101, přibližně v ose štoly. Sklepy pod čp. 101 mají původní dispozici pravděpodobně pouze ve střední spojovací části. Půdorys chodby a umístění portálu se totiž nápadně shoduje s podobnými půdorysy na jiných místech v Čáslavi, např. ve sklepech domu čp. 166, kterému je věnována další část tohoto článku. Sklep pod zadním traktem je přestavěn a je pravděpodobně nejmladší. Přední část s chodbou je bohužel důkladně zabetonovaná, její stáří proto nelze odhadnout. Ve štole nebyly žádné archeologické nálezy a zásyp cisterny pocházel převážně ze 17. století. O datování a funkci tohoto podzemního systému lze pouze spekulovat. Vzhledem k tomu, že se cisterna nacházela v poměrně velké vzdálenosti od domovní čáry za komunikačním prostorem, který vedl kolem náměstí, můžeme se domnívat, že systém sloužil jako zdroj vody pro nějakou dílnu na náměstí. Někde v ploše náměstí stály například chlebné krámy.⁵ Takové využití plochy náměstí bylo však od požáru roku 1522 zakázáno.⁶ Pokud by tato hypotéza byla správná, mohli bychom předpokládat vznik chodby a cisterny na počátku 16. století.

Další etapa průzkumu proběhla pod domem čp. 140 na náměstí Jana Amose Komenského. Tento objekt se nachází v jihozápadní části hradebního pásma. Jedná se o třípatrovou budovu, která byla dokončena roku 1910. V současné době je využívána Střediskem Diakonie ČCE. Objev podzemních chodeb pod touto budovou provázely zajímavé okolnosti: V červenci roku 1999 byl při stavbě výtahové šachty prohlubován prostor v suterénu pod schodištěm, které je umístěno ve středu budovy. Při této činnosti

5 SEDLÁČEK 1874, s. 45.

6 SEDLÁČEK 1874, s. 108.

v hloubce asi 5 m pod úroveň terénu najednou začala ze skály tryskat voda asi 30 cm vysoko. Stavební firma, která práce prováděla, se nejprve obávala, že došlo k proražení nějakého vodovodního potrubí. Ukázalo se však, že se jedná o chodbu plnou vody, vytesanou ve skalním podloží (obr. 8). Vedení střediska Diakonie Marta oznámilo tento nález Muzejnímu a vlastivědnému spolku Včela Čáslavská. Vzhledem k nutnosti rychle dokončit stavební práce na výtahové šachtě jsme v první fázi provedli pouze fotodokumentaci a předběžné zaměření (obr. 9). Po dohodě s ředitelem střediska jsme v prosinci 1999 začali hloubit šachtici v sousedním sklepe. Odtud jsme opět pronikli do chodby na jiném místě. Označujeme ji jako chodbu „A“. Má výšku 90 cm šířku 98 cm, délku 10 m a svažuje se od hradeb do města. Je ražena hornickým způsobem v *rulovém* podloží a není zajištěna obezdívkou, ani klenbou. Po vyčištění prvních 8 metrů závalu jsme narazili na zadržku. Za ní jsme objevili další štolu směřující na západ, téměř kolmo k bývalému hradebnímu pásmu. Tuto část označujeme jako chodbu „B“. Je 135 cm vysoká a 55 cm široká, celková délka činí 27 m. Místy má obezdívku z kamene a cihel vázanou na maltu a cihlovou klenbu (obr. 10). Ve vzdálenosti 20 m na západ slepě končí, ale asi 1,5 m před koncem je ražena odbočka směrem na sever. Tato část je dlouhá 14 m, má výšku 90 cm a šířku 45 cm, je opatřena do poloviny délky cihlovou klenbou (obr. 13), druhá polovina má strop krytý plochými kameny. Označujeme ji jako štolu „C“ (obr. 11). Na konci v přímém směru slepě končí, ale na severozápad vede asi 2 m dlouhá odbočka končící rubovou stranou kamenného zdiva. U počvy je zde vidět ve zdivu vrchol klenby. Jedná se o obezdívku studny, která byla v těchto místech před několika lety zasypána. Také tuto studnu jsme vyčistili do hloubky 7 m. Do 5 m má kruhový profil, je roubená kamenem a má průměr 160 cm, v hloubce 5–6,5 m má profil čtvercový. Obezdvíku studny zde podpírají roznášecí klenby založené na rulovém podloží. Pak pokračuje studna kruhovým profilem o průměru 210 cm, je ražena ve skalním podloží a v těchto místech je bez obezdívky. Na opačné straně chodby „B“ směrem od hradeb ke Komenského náměstí byla po vyklizení závalu objevena další zasypaná studna, která se nachází ještě pod budovou, a za ní opět zadržka. Po rozebrání zadržky a vyklizení dalšího závalu bylo zjištěno další pokračování dlouhé 8 m, bez obezdívky a bez klenby (obr. 14), s rozpracovanou čelbou. Tato zřetelně nedokončená soustava chodeb (obr. 15, 16) by mohla souviset s opevněním města. Pro tuto možnost hovoří několik skutečností: 1. Chodba „A“ má sklon od hradeb do města, nemohla tedy sloužit k odvodnění. Podle směru a sklonu ústila v prostoru parkánu na svahu nad rybníkem, nemohla proto sloužit ani k přívodu vody do města. 2. Studna pod budovou má dno cca 1 m pod úroveň chodby „B“ která studnou prochází (obr. 17) a má spád k hradbám. Studna tedy nemohla sloužit jako zdroj vody, naopak voda z ní odtékala chodbou pryč. Jednalo se zřejmě původně o těžní šachtici, pomocí níž byl tento systém chodeb budován. To dokládají i stopy hornických železek na stěnách chodeb podle nichž se dá určit směr ražby. Letopočet 1816 na dolní části chodby „B“ by mohl označovat rok kdy byly chodby zajištěny obezdívkami a cihlovými klenbami a v té době mohlo být provedeno také napojení na velkou studnu ve dvoře, které v ní zlepšilo přítok vody (obr. 18).

Jednopatrový dům čp. 166 je postaven na západní straně Žižkova náměstí v Čáslavi. Vstup do sklepa se nachází v podlaze chodby situované ve střední části domu. Sklep se skládá ze tří vzájemně propojených částí (obr. 19). Část první je zřejmě nejmladší, zdivo stěn je smíšené, klenba cihlová a podlaha betonová. Nachází se zcela pod půdorysem domu. V tomto prostoru nebyla zjištěna žádná známka dalších podzemních prostor. Část druhá z jedné poloviny vystupuje cca 3 m před domovní čáru a je přibližně v ose parcely. Stěny jsou z kamenného zdiva, klenba je cihlová. V této části sklepa byla nalezena zadržka v čelní zdi směrem k náměstí, těsně nad úrovní počvy. Část třetí sousedí s domem čp. 165. Je zajímavá ze tří důvodů. Jednak je zde velice dobře zachován gotický portál, tesaný z kvalitního organogenního písčitého vápence, zachovaná část vykazuje nápadnou shodu půdorysu se sklepem v domě čp. 165 a navíc je jedním ze zachovaných dokladů vzájemného propojení sklepů sousedních domů. V místě označeném šipkou byly sklepy domů čp. 166 a 165 propojeny. Dnes je toto provázání zazděno, avšak v zadržce byl ponechán otvor zajištěný litinovou mříží o rozměrech 30 × 30 cm. Také tento sklep přesahuje dnešní domovní čáru o 1 m. Zadržka v 2. části sklepa byla rozebrána (obr. 20). Za ní byly objeveny nové prostory, které se skládají ze dvou částí. Z přímé chodby, která pokračuje kolmo od čela sklepa směrem do náměstí. Tento přímý úsek má od vstupu délku 6 m. Přibližně 2 m od konce je na obou stranách výklenek – loch (obr. 21). Podobné výklenky jsou typické pro středověké sklepy. Tuto část sklepů nebylo

možné vyklidit úplně, protože klenby v prostoru lochů jsou zničeny výkopem pro hlavní kanalizační řad. Navíc je první polovinou chodby v její podélné ose veden svod odpadních vod z domu do hlavního řadu městské kanalizace. Z přímé části, ve vzdálenosti 1 m od vstupu, odbočuje doprava chodba o celkové délce 6 m. Ve vzdálenosti 2 m od jejího konce byly rovněž lochy po obou stranách. Ze dvou se však zachoval pouze jeden. V místě, kde se nalézal druhý, je dnes umístěna šachta městské kanalizace. Tato chodba byla vyklizena úplně a její celková výška dosahuje cca 2,5 m, šířka cca 1,2 m. Lochy jsou 0,5 m nad počvou chodby. V prostoru mezi lochy je vytesána jímka o rozměrech 0,5 × 0,7 m a hloubce 0,7 m (obr. 22). Zdivo stěn i kleneb nově objevených prostor je kamenné, místy vyspravené úlomky prejzů. Je vyzděno na opracované rulové podloží, v některých případech až 0,5 m nad počvou. Ve zdivu byly také zjištěny fragmenty architektonických článků z vápnitého pískovce. Zajímavý je zde způsob odvodnění sklepa. Pravděpodobně k tomuto účelu byla zřízena jímka obdélníkového půdorysu, protože do ní je vyspádována chodba. I když je zde hladina spodní vody poměrně vysoko, přítok do chodby je malý. Zřejmě tedy stačilo několikrát denně vodu z jímky vybrat, a tím byla udržována hladina spodní vody na přijatelné úrovni. Vzhledem k tomu, že ve městě byla o vodu nouze, mohla být používána i k běžné spotřebě. Podle druhotně použitých architektonických prvků a úlomků prejzů je možné datovat vznik těchto prostor do 16. století.

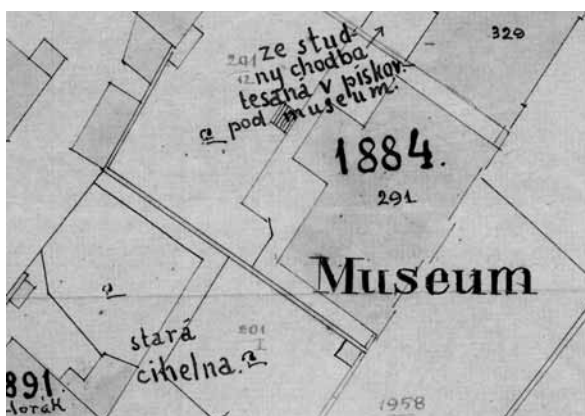
Průzkum podzemí v historickém jádru města Čáslavi probíhá vlastně (i když s různými přestávkami) již několik desetiletí, přesto o něm stále víme velice málo, i když jsme se pokusili využít také různé geofyzikální metody a vrtný průzkum. Zkušenosti s výsledky těchto metod však již přesahují rámec článku. Průzkum čáslavského podzemí stále pokračuje, a tak je možné očekávat další objevy, které jak doufáme, přispějí k poznání vývoje historického podzemí v Čáslavi a snad také k jeho záchraně a využití v dnešní době.

Literatura

MALINA J. a kol. 1976: Čáslav, vývoj životního prostředí. Brno.

SEDLÁČEK, A. 1874: Děje města Čáslavě. Praha.

Článek je převzat z časopisu Památky středních Čech 1/2007 a otištěn s laskavým svolením Tomáše Starého.

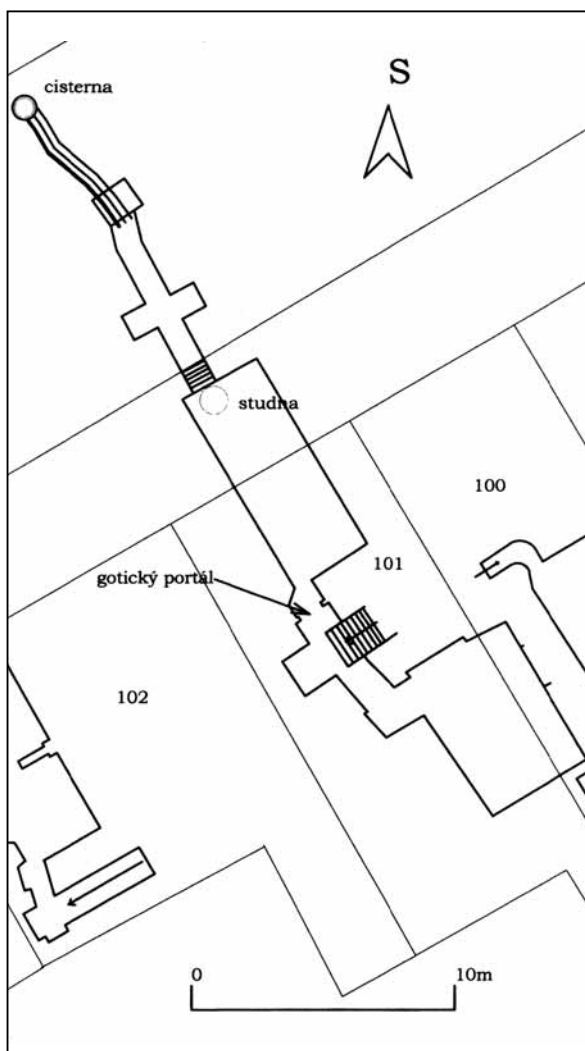
Čáslav, výřez z originální mapy Klimenta Čermáka z konce 19. století zachycuje situaci s nalezenou chodbou u budovy muzea. (obr. 1)

(K. Čermák, o. c. v pozn. 3)

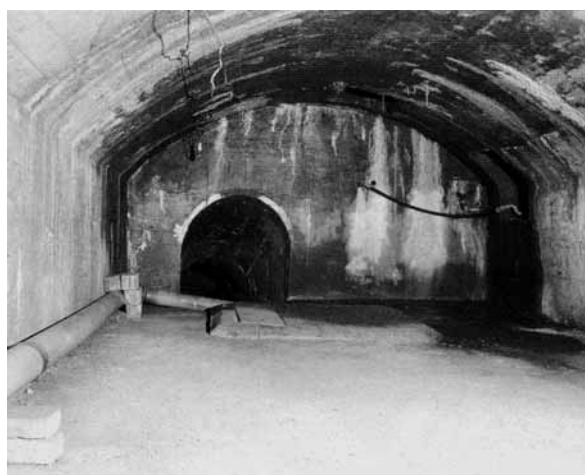
Čáslav, čp. 101, gotický portál z písčitého vápence v prvním suterénu. (obr. 3)

(fotografie autor)

Čáslav, půdorys sklepů domu čp. 101 včetně druhého suterénu. (obr. 2)

(zaměřil a nakreslil autor)

Čáslav, čp. 101, prostor v přední části sklepa sanovaný betonovou skořepinou. (obr. 4)

(fotografie autor)

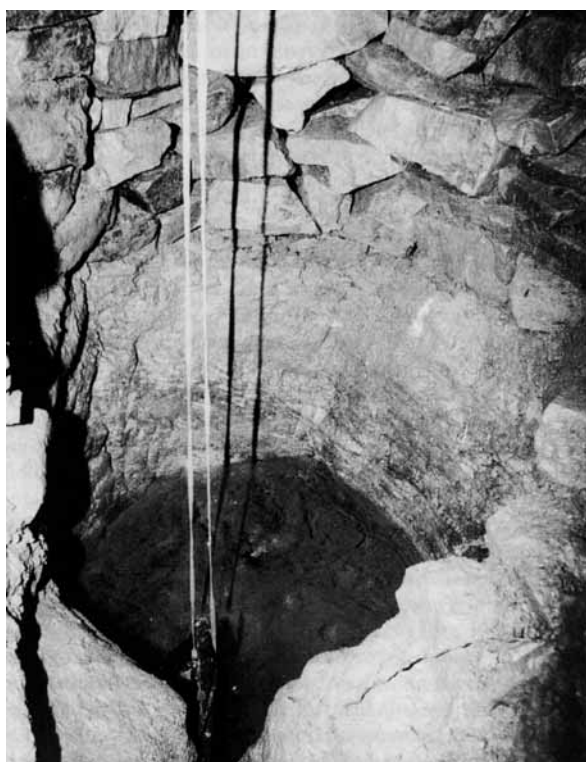

Čáslav, čp. 101, průzkumná šachtice v přední části sklepení domu. (obr. 5)

(fotografie autor)

Čáslav, čp. 101, druhý suterén, pohled na kanálek v počvě (podlaze) chodby. (*obr. 6*)
(fotografie autor)

Čáslav, čp. 101, druhý suterén, cisterna pod komunikací na náměstí Jana Žižky. (*obr. 7*)
(fotografie autor)

Čáslav, čp. 140, předběžný průzkum první části podzemních chodeb. (*obr. 8*)
(fotografie autor)

Čáslav, čp. 140, pohled do vyčištěné chodby „A“. (*obr. 9*)
(fotografie autor)

Čáslav, čp. 140, souběh chodeb „A“ a „B“. (*obr. 10*)
(fotografie autor)

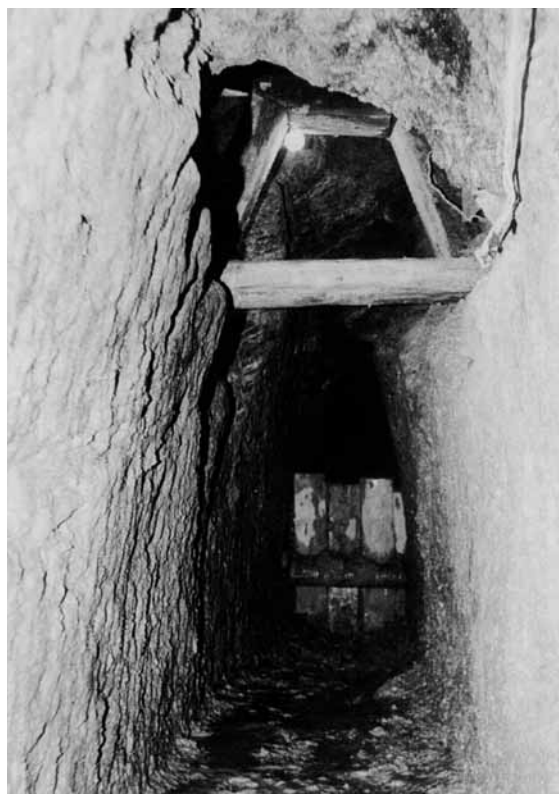
Čáslav, čp. 140, odbočka do chodby „C“. (*obr. 11*)
(fotografie autor)

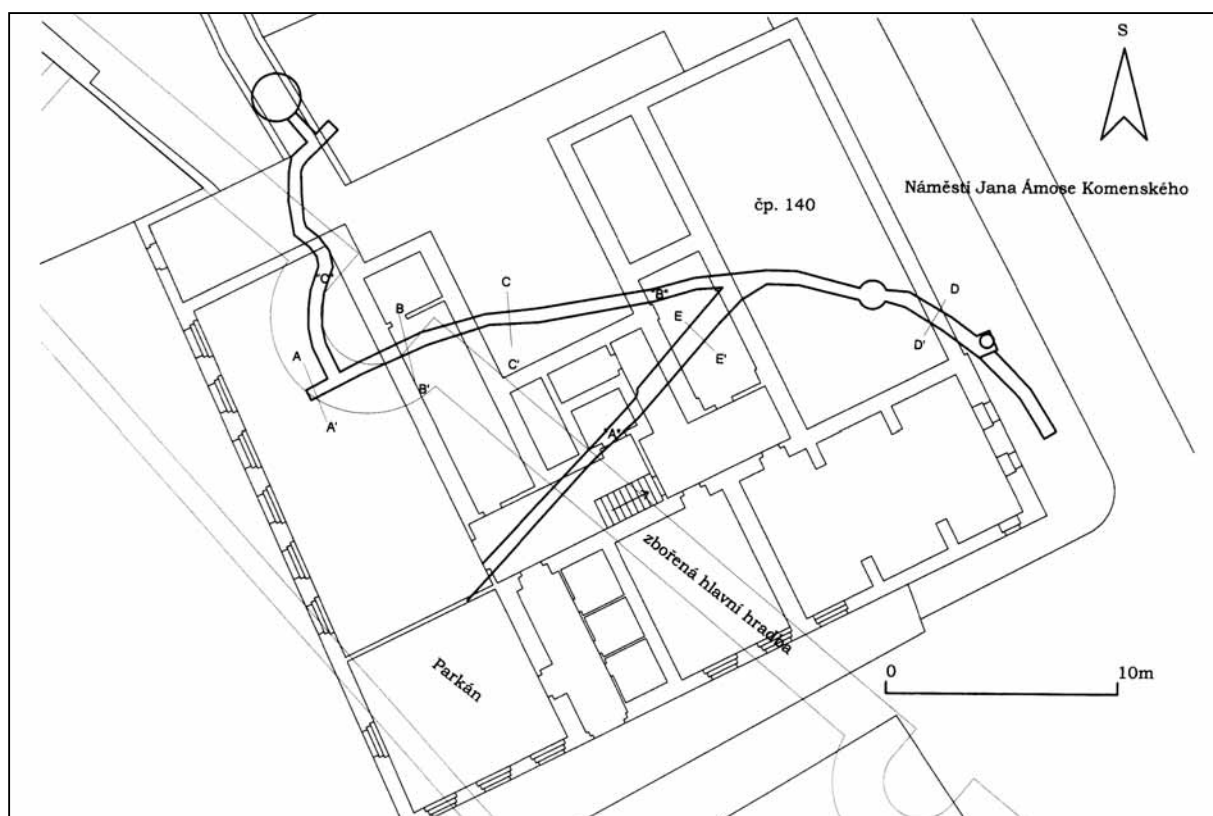
Čáslav, čp. 140, pohled do první části chodby „C“
s cihlovou klenbou. (*obr. 9*)
(fotografie autor)

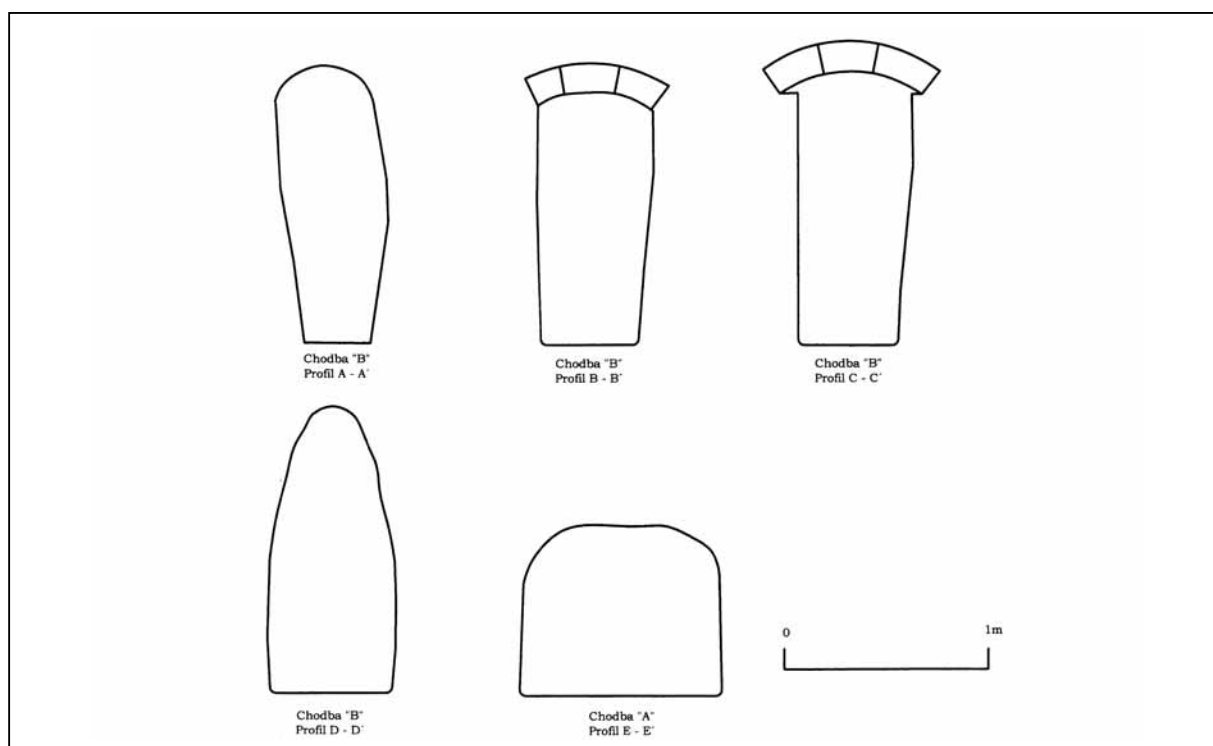
Čáslav, čp. 140, studna ve dvoře, pohled na roznášecí
základy. (*obr. 13*)
(fotografie autor)

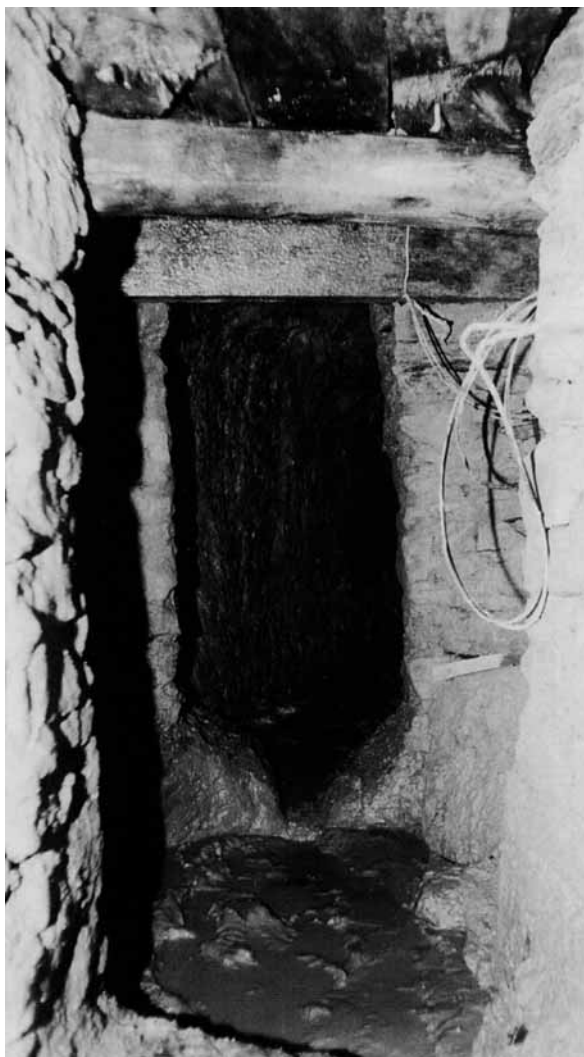
Čáslav, čp. 140, chodba za druhou studnou. (*obr. 14*)
(fotografie autor)

Čáslav, celkový půdorys chodeb pod domem čp. 140. (*obr. 15*)
(zaměřil a nakreslil autor)

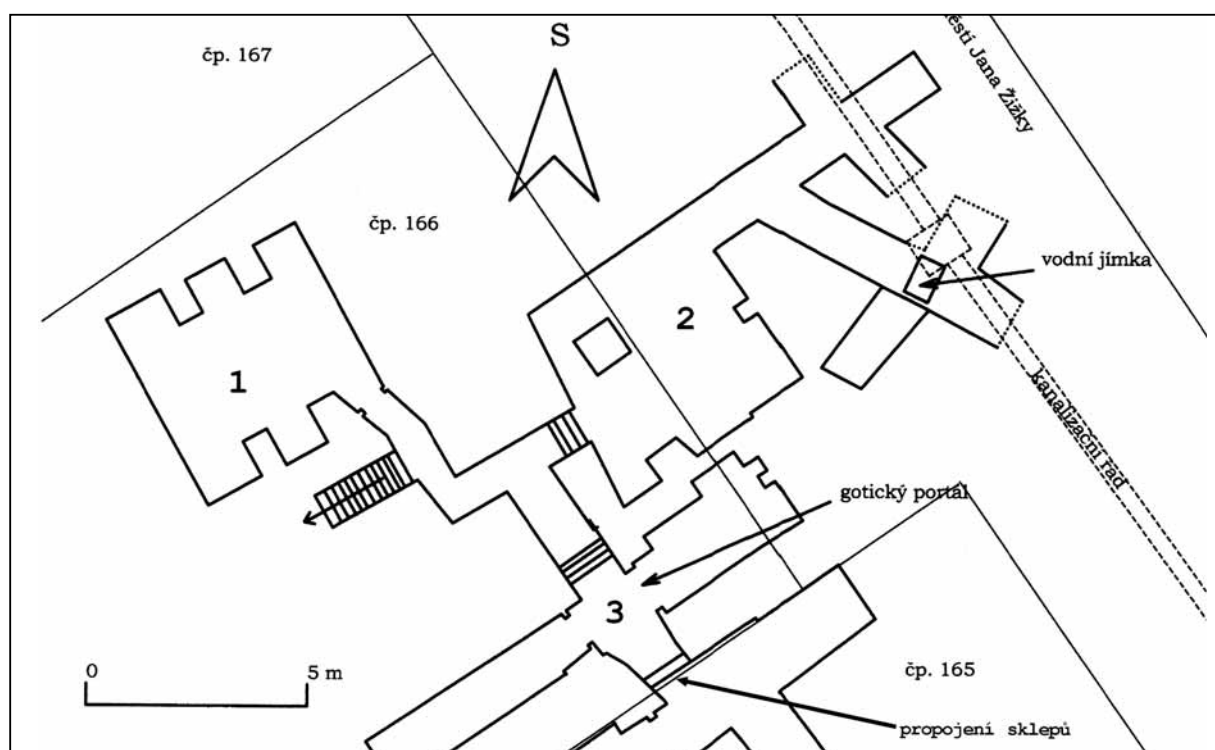
Čáslav, čp. 140, profily chodeb. (*obr. 16*)
(zaměřil a nakreslil autor)

Čáslav, čp. 140, průchod druhou studnou. (*obr. 17*)
(fotografie autor)

Čáslav, čp. 140, štítek s letopočtem 1816. (*obr. 18*)
(fotografie autor)

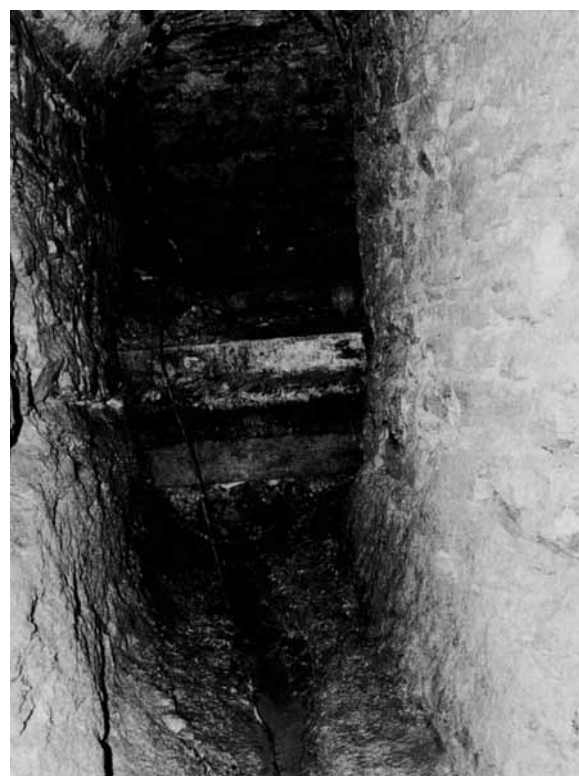
Čáslav, půdorys sklepů pod domem čp. 166, v západní části náměstí Jana Žižky. (*obr. 19*)
(zaměřil a nakreslil autor)

Čáslav, čp. 166, otevřený vstup do druhého suterénu z první úrovně sklepů. (*obr. 20*)
(fotografie autor)

Čáslav, čp. 166, jímka na vodu ve druhém suterénu.
(*obr. 22*) (fotografie autor)

Čáslav, čp. 166, boční chodba ve druhém suterénu. (*obr. 21*)
(fotografie autor)

Jan Žižka v Čáslavi

Petr Čornej

Dějiny jsou plné paradoxů. Král Zikmund Lucemburský strávil dle dochovaných pramenů v Čáslavi přibližně (a přinejmenším) jednačtyřicet dnů svého života. Nejdéle pobýval v Čáslavi roku 1420 (v součtu více než měsíc během srpna až listopadu), v roce 1421 to byl jeden týden (27. února–5. března) a poté již se do krajského města či před jeho hradby dostal pouze výjimečně. V pátek 2. ledna 1422, nedlouho před porážkou druhé křížácké výpravy, datuje jednu ze svých písemností ve vojenském ležení u Čáslavi a v neděli 19. srpna 1436 ve městě, již jako husity uznávaný český panovník, krátce pobyl při své cestě z Jihlavy do Prahy.¹ Přesto si Čáslav jeho návštěvy téměř nepřipomíná. Zato se nejpozději od počátku 16. století až okázale hlásí k působení Jana Žižky z Trocnova, který vyzýval k neúprosnému boji proti Zikmundovi, „kacířskému králi, zrádci Pána Boha i Čtení jeho svatého, násilníku panen i paní, morděři, žháři, zhoubci jazyka českého...“²

Od léta 1880 stojí na čáslavském náměstí Myslbekův pomník Jana Žižky, v letech 1942–1945 na příkaz nacistických úřadů odstraněný a znovu slavnostně odevzdaný čáslavské veřejnosti 8. července 1945. Ve dnech 3.–12. července 1924 se v Čáslavi s jistým předstihem a ve spojení s již tradiční připomínkou Husova skonu konaly velkolepé oslavy 500. výročí Žižkova úmrtí. Jejich finanční úspěšnost (čistý výtěžek obnášel 65 364 Kč) umožnila 13. listopadu 1929 otevřít v prostorách čáslavské radnice Žižkovu síň s nejcennější památkou – údajnou kalvou nepřemoženého husitského vojevůdce.³

Kolikrát Jan Žižka z Trocnova navštívil Čáslav a kolik času v ní strávil, známo není. Na počátku husitské revoluce patřilo město k oporám katolické strany. Dva hlavní důvody jeho tehdejšího postoje spolu úzce souvisely. V čáslavské radě a mezi měšťany měli, stejně jako v sousední Kutné Hoře a v nepříliš vzdáleném Kolíně, převahu etničtí Němci, kteří husitský program ostře odmítali. Navíc celé trojměstí spojovaly ekonomické zájmy, těsně svázané s kutnohorským dolováním a ražbou stříbrných mincí. Nikoliv náhodou považoval Zikmund Lucemburský při vojenských výpravách do Čech za prvořadé získat pod kontrolu Kutnou Horu a její bezprostřední zázemí. Bylo tomu tak na počátku roku 1403, když ryšavý Lucemburk spravoval České království místo zajatého Václava IV., v rámci první kruciáty v roce 1420 i během druhého křížáckého tažení na rozhraní let 1421–1422. Důležitost tří středočeských měst si přirozeně uvědomovali též husité. Při slavné jarní ofenzívě roku 1421 donutilo pražské husitské vojsko, operující spolu s východočeskými orebity, 22. dubna Kolín, aby bez boje přijal nabízené podmínky a přistoupil k husitskému programu shrnutému ve čtyřech artikulech. S fakticky shodnými požadavky souhlasila ještě též den čáslavská delegace, zatímco dohoda s Kutnohorskými byla sjednána 24.–25. dubna. Nazítří se k pražským a východočeským oddílům připojilo táborské vojsko v čele s Janem Žižkou, jenž se výrazně podílel na kapitulaci Chrudimi, avšak do čáslavských událostí zatím nezasahoval.⁴

Všechna tři města (Kolín, Kutná Hora, Čáslav) byla začleněna do formujícího se pražského husitského svazu. Právě Praha jako vůdčí síla revoluce iniciovala svolání slavného čáslavského sněmu, který byl původně zamýšlen jako sněm celokorunní. Ve farním chrámu však 3. června 1421 zasedli pouze zástupci husitských Čech, o dva dny později se dostavili představitelé moravských kališníků a do Čáslavi zavítali též Zikmundovi vyslanci Aleš Holický ze Šternberka a Půta z Častolovic, marně usilující naklonit husity

1 Opírá se o dva Zikmundovy itineráře, které sestavili HOENSCH – KEES – NIESS – ROSCHECK 1995, s. 102–103, 104, 121; ENGEL – TÓTH 2005, s. 106, 107, 110 (kratičký pobyt v srpnu 1436 zde není evidován).

2 Tak se praví v listu, který Jan Žižka z Trocnova a další představitelé táborské strany adresovali na přelomu let 1420–1421 plzeňskému landfrýdu. Nejlépe jej vydal SVEJKOVSKÝ (ed.) 1952, s. 11–12.

3 Viz k tomu DVOŘÁKOVÁ, 1979, s. 79–83; Čáslav 1945.

4 Průběh tažení detailně zachytila Husitská kronika Vavřince z Březové, kriticky vydaná Jaroslavem Gollem v ediční řadě FRB V - 1893, s. 479–481. Definitivní znění dohody o podmínkách přijetí husitského programu pro Čáslav i další města je otištěno in: AČ I - 1840, s. 203–204. Z vědecké literatury k tomu TOMEK 1899, s. 143–147; KEJŘ 1958, s. 33–37; ŠMAHEL 1993, s. 78–81.

korunovanému českému králi. Výsledky sněmu jsou dobře známé. Jeho účastníci prohlásili Zikmundovu pražskou korunovaci, uskutečněnou 28. července 1420, za neplatnou, odmítli jej nadále pokládat za českého panovníka a zvolili dvacetičlennou vládu, která měla řídit zemi do 28. září 1421. Mezi dvaceti zemskými správci nechyběl táborský hejtman Jan Žižka z Trocnova, jehož přítomnost v Čáslavi lze na základě dvou sněmovních písemností, datovaných 7. června 1421, s vysokou mírou pravděpodobnosti předpokládat, nikoliv ale průkazně doložit.

Shodné datum totiž obsahuje list tachovských konšelů, kteří do Chebu sdělovali, že Žižka oblehl hrad Rabí. Možné je trojí vysvětlení. Buď Žižka v Čáslavi vůbec nebyl, nebo se zúčastnil prvních dvou dnů jednání a poté se urychleně vypravil na Sušicko (vzdálenost mezi Čáslaví a Rabím činí 160–170 kilometrů, což obnáší zhruba dva dny jízdy koňmo), či zpráva o jeho přítomnosti před Rabím nebyla přesná a táborský hejtman dorazil k pevnosti, před níž utrpěl vážné zranění dosud zdravého oka, až kolem 10. června. Pokud by platily první dvě eventuality, pak předem vyslovil souhlas s navrhovaným sněmovním usnesením, respektive s dalšími zamýšleným postupem. Přesto preferuji třetí možnost. Zprávu, že táboři oblehli Rabí a že jim Žižka přijde vzbuzku na pomoc, bylo možné snadno zkreslit, aniž si toho někdo všiml, neboť zakrátko už jednooký hejtman skutečně velel svým bojovníkům na dostřel hradeb pošumavského hradu.⁵

V prosinci 1421 se Jan Žižka, tentokrát již slepý či téměř slepý, ocitl v blízkosti Čáslavi znovu a snad do ní též vstoupil. Husitská vojska tehdy proti Zikmundově kruciátě hájila Kutnou Horu i Čáslav, ležící na trase předpokládaného postupu křížáků a jejich spojenců. V Čáslavi tehdy byla umístěna spolehlivá posádka, Žižka sám se věnoval obraně Kutné Hory.⁶ Uherský a římský král měl ovšem dobré zprávy, a tak k stříbrnosnému městu zamířil nikoliv přes Čáslav, ale od Ledče nad Sázavou. Zikmundův dočasný úspěch, když se 21. prosince skvělým manévrem zmocnil Kutné Hory, pouze načas odvrátil drtivou porážku křížáckých sil. V pátek 2. ledna 1422 Lucemburk datoval jednu ze svých písemností v poli před Čáslaví, leč nedovedeme říci, zda se město, jež setrvalo v husitských rukou, pokusil dobýt.⁷

Po Zikmundově pohromě Čáslav nadále zůstala součástí pražského svazu, který od května 1422 uznával jako zemského správce litevského knížete Zikmunda Korybutoviče. Jeho funkci s rozpaky respektoval i Žižka. Přesto se (stejně jako ostatní představitelé táborské strany) s největší pravděpodobností nezúčastnil dalšího čáslavského sněmu, svolaného k 1. srpnu 1422. Není vyloučeno, že v této době vedl drobnou válku na českém jihu, kde táborité vypálili městečko Bechyni, ale na zdejší hrad si, navzdory Žižkově přítomnosti, netroufli.⁸ O rok později se situace změnila a rychle se počestující Čáslav obávaného vojevůdce eminentně zajímala.

To už bylo poté, co Korybut načas odešel z Čech a Žižka zakotvil ve východních Čechách, aby tu budoval vlastní husitský svaz. Rozšiřování Žižkova mocenského zázemí i způsob, jakým se úspěšný hejtman „o žních“ 1423 zmocnil Hradce Králové, však vyvolaly přímý ozbrojený konflikt mezi husitskými bloky. V bitvě u Strauchova dvora před královéhradeckými hradbami Žižka 4. srpna 1423 na hlavu porazil svého nedávného spojence Diviše Bořka z Miletínka a vojsko pražského svazu.⁹ Brzy poté opanoval Jaroměř, Dvůr Králové a Čáslav, možná již s úmyslem zmocnit se Kutné Hory, která spadala pod svrchovanost mincmistra Haška Ostrožského z Valdštejna, předního člena pražského svazu a hejtmana v Kolíně. V pátek 13. srpna 1423 Žižka se svou družinou skutečně vstoupil do Kutné Hory, dal zde do-

5 Hlavní pramenné doklady in: AČ III - 1844, s. 226–233; FRB V – 1893, s. 484–491; CDLS II/1 – 1896, s. 49–50; SIEGL 1918, s. 37. Diskusi o Žižkově účasti na čáslavském sněmu rozpoutal PEKAŘ 1930, s. 103–104; PEKAŘ 1933, s. 73. Dále viz HLAVÁČEK 1956, s. 78–79; FLEGL 1970, s. 289–298 (zvláště s. 295–296); ŠMAHEL 1993, s. 83–88, 349 (poznámka č. 164).

6 FRB V, s. 432. Z kronikářových slov přímo nevyplývá, zda Žižka tehdy v Čáslavi krátce pobyl nebo nikoliv.

7 Relevantní prameny k tehdejší situaci na Kutnohorsku i Čáslavsku shromáždil a vydal PEKAŘ 1928.

8 Účast táborské strany na druhém čáslavském sněmu, o němž se mnoho neví, připouštěl HLAVÁČEK 1954, s. 84–85. K Žižkovu působení v létě 1422 a obléhání a dobytí městečka Bechyně KALNÝ (ed.) 1993, s. 80, 87, 88 (zde o Žižkovi); PEKAŘ 1930, s. 173; ŠMAHEL 1990, s. 342, 392 (poznámka č. 20), 397–398 (poznámka č. 83); ČORNEJ 2011, s. 155, 157, 158.

9 Příčiny, průběh a okolnosti bitvy i všechny adekvátní prameny rozebral ŠŮLA 1974, s. 36–45.

konce losem zvolit nové konšely, ale již o dva dny později se musel stáhnout do Čáslavi.¹⁰ Vzápětí tu slepý, téměř slepý či velmi špatně vidící (i tak lze přeložit slovo *caecutiens*)¹¹ vojevůdce, chráněn městskými hradbami, musel čelit vojskům pražského svazu. Pomocný oddíl, který Žižkovi vyslali na pomoc královéhradečtí a jaroměřští husité, rozdrtil 22. srpna Hašek z Valdštejna při přechodu Labe u Týnce. Přesto se trocnovský hrdina v Čáslavi ubránil a není vyloučeno, že právě v jejích zdech vyhlásil před polovinou září 1423 programový zápis svého východočeského svazu, známý spíše jako Žižkův vojenský řád. Možná již v těchto chvílích jmenoval čáslavským hejtmánem svého přítele Jana Roháče z Dubé, jenž si brzy vybudoval nedaleko od města hrádek s biblickým jménem Sion.¹²

Ještě jednou měla Čáslav posloužit Žižkovi jako spásné útočiště. Po dobré zkušenosti z předchozího roku sem zamířil počátkem června 1424 ve chvíli kvapného, leč mistrovsky provedeného ústupu z Kostelce nad Labem, odkud jej pronásledovala vojska takzvané svatohavelské koalice, tvořené pražským husitským svazem a umírněnou kališnickou i katolickou šlechtou. Do města však nedorazil, neboť šokovaného nepřítele dokonale zaskočil 7. června v údolí u Malešova. Krvavá bitva rozhodla o dalším vývoji.¹³ Zřejmě následujícího dne Žižka konečně obsadil Kutnou Horu (zprávy o jejím úplném vypálení a zničení jsou zveličené)¹⁴ a zanedlouho také Český Brod, Kouřim a Nymburk.¹⁵

Po smíření s Prahou a pražským svazem na Špitálském poli 14. září 1424 čekal Jana Žižku necelý měsíc života. Možná při svém posledním tažení, směřujícím na Moravu, naposledy navštívil Čáslav. Zemskou hranici již nepřekročil. Zemřel „ot hlízy“¹⁶ (tj. v důsledku vředového či nádorového onemocnění) ve středu 11. října 1424 při obléhání Přibyslavi. Na poslední cestě do královéhradeckého chrámu sv. Ducha, kde byl pohřben na čestném místě „u velikého oltáře“, jej doprovodili kněží Prokůpek a Ambrož.¹⁷ K této zprávě byla později připojena poznámka, již poprvé čteme v rukopisu R (vratislavském) Starých letopisů českých: „[...] ale potom odtud přenesen jest do Čáslavě a položen v kostele.“¹⁸ Kdy a za jakých okolností se tak stalo, kronika neříká. Víme sice, že kompilační text vznikl v prvotní podobě mezi léty 1484–1500, avšak rukopis, v němž je obsažen, pochází až z první poloviny 16. století.¹⁹ K řešení klíčového problému, ze kterého roku pochází nejstarší zpráva o translaci Žižkových ostatků z Hradce Králové do Čáslavi, kodikologický poznatek nepřispívá. Jistotu máme jedinou. Údaj v rukopisu R nelze průkazně položit před rok 1500.

Ještě ve třicátých letech 16. věku existovaly pochybnosti, zda je Žižka pohřben v Hradci Králové nebo v Čáslavi. Kališnický kněz Bohuslav Bílejovský, který působil i jako kaplan v Čáslavi, o místě posledního Žižkova odpočinku napsal krátce po roce 1530 následující sdělení: „Pochován, praví někteří v Hradci, jiní v Čáslavi, a tu podobněji, neb oltář u hrobu a 2 kopě gr[ošů] bílých kaplanství děkanu – a já ho také užíval.“²⁰ Tato slova jsou prvním bezpečně datovaným dokladem, že v čáslavském kostele existoval v první třetině 16. století oltář, snad již tehdy s vyobrazením Jana Husa a Jana Žižky, i (údajný) hrob slavného válečníka. Podobnými slovy jako Bílejovský komentoval zprávu o Žižkově smrti Václav Hájek z Libočan ve své Kronice české, dokončené roku 1539, vytištěné o dvě léta později a distribu-

10 Tak interpretuji výpisky ze ztracených kutnohorských městských knih. Jejich edici pořídil KEJŘ 1958, s. 232. V zásadě shodný výklad podal ŠMAHEL 1993, s. 140–141.

11 KEJŘ 1958, s. 232.

12 Blíže ČORNEJ 1999, s. 346–350; ČORNEJ 2003, s. 167–168, 325–327 (jako čáslavský hejtmán je Roháč prokazatelně doložen až roku 1427).

13 ČORNEJ 2003, s. 180–186.

14 KEJŘ 1958, s. 52–55.

15 Kronika starého kollegiata pražského, in: FRB VII – b. d., 30.

16 Viz text *D* Starých letopisů českých in: SLČ – Č 2003, 137.

17 Viz FRB VII – b. d., 31; SLČ – Š 1937, s. 48.

18 Tamtéž.

19 BARTOŠ 1937, XVI; SPUNAR 1995, s. 130.

20 BÍLEJOVSKÝ 1816, s. 83.

ované v roce 1543: „[...] kterýž potom, nevím z jakých příčin, byl vyzdvížen a převezen do Čáslavi, a v kostele u fary vedle jednoho malého oltáře v truhle prkenné položen...“²¹ Kutnohorský rodák Martin Kuthen ze Šprinsberka, píšíci ve stejném roce jako Hájek, žádné pochyby neměl a jednoduše zopakoval svou předlohu, jeden z rukopisů Starých letopisů: „A pochován v Hradci Králově, však potom do Čáslavě přenesen a tam leží.“²²

Nápadné je, že se všechny tyto formulace objevují po roce 1522, kdy byl čáslavský kostel sv. Petra a Pavla poničen požárem, v jehož důsledku se zhroutila část klenby.²³ Teprve tehdy prý byla, zřejmě v rámci probíhajících oprav, „objevena“ v chrámu „truhlička“ s domnělými hejtmanovými kosterními pozůstatky, železný palcát²⁴ a kamenný talíř (či spíše kus čtverhranného kamene), na němž údajně „Žižka jídal.“ Není přitom pochyb, že se právě tyto trojrozměrné „exponáty“ zásadním způsobem zasloužily o rozšíření obecného povědomí o vojevůdcově hrobu v čáslavském chrámu. Jejich přesvědčivost ještě umocnily pověsti, tradované v Čáslavi a Kutné Hoře. Podle jedné z nich podstrčili čáslavští husité královéhradeckým spolubojovníkům kosti nějakého Němce a sami se zmocnili skutečných Žižkových ostatků, podle druhé, vytvořené v letech 1566–1582 a zaznamenané v takzvané Paměti čáslavské, skonal udatný hejtman při obléhání Příbyslavi pod hruškou na klíně Michala Koudele, který spolu s písařem Janem Laudátem zajistil převoz Žižkova těla přímo do Čáslavi.²⁵

Nebylo divu, že ve druhé polovině 16. století vznikl v čáslavském kostele u Husova a Žižkova oltáře vojevůdcův náhrobek ve tvaru tumb (Paměť čáslavská udává její výšku, rozumí se v přepočtu, 98, délku 158 a šířku 89 centimetrů) s vytesaným zobrazením válečnickovy postavy. Nad náhrobkem byl na řetízku zavěšen palcát, zatímco Žižkův talíř byl umístěn na pilíři proti tumbě. Latinské nápisy na tumbě, oltáři, pilíři a u palcátu zaznamenal roku 1609 a znovu (se zpřesňujícími dodatky) v roce 1621 Zacharias Theobald. Jeho svědectví se částečně doplňuje a částečně rozchází s o něco starším popisem Nathana Chytraea, se soudobou stručnou zprávou Pavla Stránského i s Hofnaglovým vyobrazením Žižkova náhrobku.²⁶ Analýza latinských nápisů, kterou roku 1967 provedl Josef Hejnic, poněkud překvapivě konstatovala, že Žižkova „náhrobní“ epitafia, připomínající husitského vojevůdce jako nepřítele kněžské pýchy a bojovníka ve jménu božím, mohou pocházet už z přelomu 15.–16. věku a jsou, navzdory latině a humanistické tendenci, českého původu.²⁷ Ani tento cenný poznatek však nic nemění na starším zjištění. Tradici o pohřbu tělesných ostatků Jana Žižky v Čáslavi nelze prokázat před rokem 1500.

Většina badatelů se proto domnívala, že Žižka v Čáslavi nikdy pochován nebyl a že u Husova a Žižkova oltáře existoval pouze vojevůdcův kenotaf (symbolický hrob), uctíváný jako místo uložení hejtmanových ostatků až od dvacátých let 16. věku, kdy byla v poničeném kostele nalezena záhadná truhlička s kostmi i další předměty údajně související s činností trocnovského zemana. Oživená popularita Jana Žižky, patrná v českém nekatolickém prostředí od počátku 16. století,²⁸ se podle tohoto mínění propojila s humanistickým zájmem o historii a snahou čáslavské elity o zdůraznění dějinného významu vlastního města. Názoru, že se v chrámu sv. Petra a Pavla nacházel toliko kenotaf, nahrávala i zpráva o rozkottání Žižkova hrobu v čase první vlny pobělohorské rekatolizace. Poté, co čáslavští evangelíci odevzdali v lednu 1623 kostel sv. Petra a Pavla katolické církvi, vydal mincmistr Vilém z Vřesovic příkaz k vyjmutí

21 HÁJEK 1541, s. 401a.

22 Kroniky dwě 1817, 88.

23 Velký požár, který Čáslav postihl 15. dubna, zmiňuje na základě výpisků svých předků DAČICKÝ 1955, s. 197. Podrobněji (se zprávou o poničení kostela, konkrétně věže zbudované roku 1452 a zvonů) informuje SLČ – P 1941, 375.

24 ŠIMÁK 1912, s. 16.

25 DAČICKÝ 1878, s. 326; ŠIMÁK 1912, s. 16–17.

26 THEOBALD 1621, s. 228–229; CHYTRAEUS 1594, s. 576–578; STRÁNSKÝ 1953, s. 35–36. Všechny tyto materiály podrobně analyzovali URBÁNEK 1924, s. 24–40; GUTH 1930, s. 285–303; ŠMAHEL 1980, s. 8–12.

27 HEJNIC 1967, s. 69–79.

28 Viz k tomu například HRDINA 1924, s. 196–199; URBÁNEK 1924, s. 69–83; PRAŽÁK 1964, s. 62–73; MACEK 2001, s. 412.

a zničení Žižkových kostí. „Avšak hluboko velmi kopavše, nic nenalezli krom prachu; i obrátili vzteklost na hrobový kámen, na němž někdy obraz Žižkův byl vytesán, ale již zatřen byl. Ten ztloukše, s prachem hrobu toho z kostela vynesli a v písek rozdrtili, tak se nad mrtvým, kterýž je živý živé turboval, pomstivše.“²⁹ Po truhličce ani stopy. Kus rozbité a otlučené tumby prý spatřil Vilém Slavata z Chlumu na čáslavském hřbitově ještě v roce 1637.³⁰ Údajný Žižkův palcát zmizel nějaký čas před rokem 1623, prý jej zcizil nějaký žoldnér.³¹

Představa, že pozůstatky arcikacíře Žižky spočívají nadále v čáslavském chrámu, však nenechávala v klidu čáslavského děkana, jímž byl Anselm Kramský (uváděn též v podobě Gramsci, Kramsci). Krátce před rokem 1640 objevil tento horlivý katolík ve zdech kostela sv. Petra a Pavla nějaké ostatky, jež kat spálil jako Žižkovy kosti na čáslavském náměstí. Kramský ale nejspíš jen inscenoval barokní spektakl, který měl zastrašit tajné nekatolíky a definitivně skoncovat s pověstí Čáslavi jako místa Žižkova posledního odpočinku.³² Podle jiných fám byly hejtmanovy kosterní pozůstatky zakopány pod čáslavskou šibenici.³³ To je ovšem už na první pohled běžný topos. Pátrání po ostatcích Jana Žižky pak v Čáslavi na více než půldruhého století usnulo.

Do nového života je probudil romantický historismus 19. století. Se stoupajícím zájmem o husitskou epochu, očividným zvláště po říjnu 1860, sílila snaha čáslavských vlastenců nalézt Žižkovy kosti, o nichž pověst vyprávěla, že jsou uloženy v kostele za lavicemi radních pánů nebo za oltářem sv. Tekly. Roku 1865 došlo k opravě chrámového exteriéru, roku 1875 se úprav dočkal též interiér. V rámci prací probíhaly marné pokusy o objevení úkrytu vojevůdcových ostatků. Pátrání vyvolalo v Čáslavi vlnu „žizkománie“, která roku 1878 vyústila v rozhodnutí zastupitelstva postavit husitskému válečníkovi pomník. Stalo se tak v době, kdy historik W.W. Tomek věnoval slavnému hejtmanovi první moderní vědeckou monografii, v níž nepochyboval o jeho čáslavském pohřbu, ač zmínil nejistotu, která o této otázce v 16. století panovala³⁴

Centrem oživeného Žižkova kultu v Čáslavi byl spolek Včela čáslavská, jehož výbor předložil 14. června 1901 městské radě návrh, aby se přikročilo k výzkumu nejstarší části chrámu sv. Petra a Pavla. Zároveň v této souvislosti vyjádřil domněnku, že byl v těchto místech „hrob Jana Žižky z Trocnova tajně ukryt, aby nepřáteli schránka s ostatky rozmetána býti nemohla...“³⁵ Rada návrh schválila a určila výzkumnou komisi, v níž zasedli starosta Ignác Fiala, městský archivář Josef Dlabáček, konzervátor Kliment Čermák a učitel V. V. Jeníček, hlavní aktéři listopadového dění roku 1910. V roce 1903 byla založena Jednota pro opravu chrámu sv. Petra a Pavla v Čáslavi, projekt na generální opravu vypracoval o dvě léta později architekt Kamil Hilbert a 5. srpna 1908 začaly průzkumné práce, pátrající po Žižkových ostatcích. V pondělí 21. listopadu 1910 objevili zedníci František Brázda, František Filip a Jan Volný při opravě kaple Panny Marie zazděný výklenek ve stěně, přiléhající z druhé strany ke kapli sv. Tekly a lavici radních pánů.³⁶ V tajemném prostoru, který otevřeli za asistence Josefa Dlabáčka, bylo uloženo několik kostí, vrchní část lidské lebky se zjevnou jizvou nad levou očníci, střep mísy, dvě lopatičky vyřezané ze šindelových prkének, loučová destička, tři zbytky prkének, mech a kousek ztrouchnivělého plátna. Trvalo však ještě několik dní, než v Čáslavi zvítězilo přesvědčení, že onoho listopadového dopoledne byly nalezeny tělesné ostatky Jana Žižky.

29 KOMENSKÝ 1952, s. 218. Stručněji DAČICKÝ 1955, s. 592.

30 URBÁNEK 1924, s. 93.

31 DAČICKÝ 1955, s. 298; THEOBALD 1621, s. 229; BECKOVSKÝ 1700, s. 719.

32 URBÁNEK 1924, s. 93–94; KREMER 1972, s. 217–220 (podle autora Kramský našel skutečné Žižkovy ostatky).

33 BECKOVSKÝ 1700, s. 719 (s odvoláním na práci Jana Tannera).

34 TOMEK 1879, s. 204–207.

35 Cituji podle CIBULKA 1929, s. 7.

36 CIBULKA 1929, s. 8–9, 14–17.

Podezřelé okolnosti čáslavského nálezu odborná literatura mnohokrát popsala.³⁷ Vrcholem trapnosti byla podvržená autentika, objevená v jiném chrámovém výklenku 26. listopadu a potvrzující pravost Žižkových kostí. Původce podvodu, učitel Jeníček, vytvořil již roku 1909 jiné falzum, které publikoval na stránkách časopisu Čáslavský kraj. Byl to dopis, v němž pobělohorský exulant Albrecht Robmhap ze Suché sděluje, že Žižkovy ostatky byly před řáděním Viléma z Vřesovic uschovány na patřičném místě.³⁸ Naivní padělky důvěryhodnost čáslavského objevu dramaticky oslabily, podezření však budily a stále budí i další okolnosti. Při práci v kapli Panny Marie obdrželi zedníci důrazné nařízení, aby jakoukoliv zazdívkou okamžitě hlásili Josefu Dlabáčkovi, ve chvíli probourání výklenku nikdo nepořídil kresebnou či fotografickou dokumentaci, v protokolech existují neodstranitelné i nevysvětlitelné rozpory a o uzavřeném nálezovém souboru, který by se dal vědecky vyhodnotit, není možné vůbec mluvit. S kostmi, kalvou i dalšími předměty se vzápětí po odkrytí manipulovalo, odpoledne 21. listopadu donesl z purkmistrova příkazu František Brázda údajně celý soubor, zabalený do zástěry, na čáslavskou radnici,³⁹ dvě obratlové kůstky zcizil ještě v kostele pekař Josef Pelikán a nálezový protokol sestavili a (spolu se třemi zedníky) podepsali V. V. Jeníček, Kliment Čermák i Josef Dlabáček. Architekt Hilbert přijel na místo až 22. listopadu. Podle jeho dobrozdání byl výklenek, zazděný nejpozději v druhé polovině 17. století, vybudován při stavbě velké kostelní věže kolem roku 1452.⁴⁰ Ačkoliv tuto dataci potvrdil na sklonku 20. věku objev a následná analýza nástěnných gotických nápisů, není možné ignorovat jeden nesporný i nepříjemný fakt. Hilbert při probourání zdiva výklenku chyběl.

Odborné akademické komise, které čáslavský nález na přelomu let 1910–1911 zkoumaly, zachovaly, jistě též vzhledem k množství podezřelých okolností, chvályhodnou opatrnost. Názor, že je čáslavská kalva skutečně ostatkem Jana Žižky hájil z renomovaných přírodovědných odborníků fakticky pouze antropolog Jindřich Matiegka, opírající se o statistické argumenty, zejména o nepatrný počet lidí, kteří oslepli na jedno oko v důsledku jeho vážného poranění.⁴¹ Z čelných historiků zastával toto mínění zejména F. M. Bartoš.⁴² Vědeckou obec ani většinu veřejného mínění ale nepřesvědčili. Zvláště historici nemohli přehlédnout rozpor mezi lebečními srůsty, které v případě čáslavské kalvy podle mínění antropologů svědčily o muži přibližně čtyřicetiletém, zatímco Jan Žižka zemřel, vezmeme-li v úvahu zachované písemné prameny, asi ve věku šedesáti let.⁴³ Na velké výstavě Husitské revoluční hnutí, uspořádané v Národním muzeu v letech 1953–1955, kdy politicky motivovaná podpora výzkumu husitské epochy vrcholila, byly z předmětů chovaných v čáslavské Žižkovy síni příznačně prezentovány takzvaná Žižkova košile a středověká přílba.⁴⁴

Ani další výzkum čáslavských kostí nepřinesl zásadní obrat. V roce 1962 se jimi zabýval uznávaný dětský ortoped Otakar Hněvkovský⁴⁵ a o čtyři roky později Emanuel Vlček, jehož poznatky posoudila a schválila reprezentativní komise složená z autoritativních představitelů antropologie, anatomie, patologické anatomie, traumatologie i ortopedie. Při sdělení závěrů byl přítomen též zástupce Čáslavi Milan Marek. Konstatování vyznělo stroze. Kalva náležela muži, který byl stár přibližně 40 let, o její atribuci Janu Žižkovi nelze z morfologického hlediska rozhodnout, i když zjištěná morfologická fakta tomuto určení neodporují.⁴⁶ Zdálo se, že na dlouhou dobu zazněl vědecky vyvážený verdikt.

37 Přehledně URBÁNEK 1924, s. 59–60; ŠMAHEL 1980, s. 13–14.

38 CIBULKA 1929, s. 9–14; ŠMAHEL 1980, s. 13–14.

39 CIBULKA 1929, s. 14–25.

40 CIBULKA 1929, s. 32–34.

41 MATIEGKA 1924, s. 255–283.

42 BARTOŠ 1923; BARTOŠ 1924, s. 209–221 (a četné další práce téhož autora).

43 ŠMAHEL 1980, 2s. 1–29.

44 DENKSTEIN 1953–1955, s. 54 (vitřina 90), 55 (vitřina 93).

45 HNĚVKOVSKÝ 1968, s. 268–269.

46 VLČEK 1968, s. 249–272 (stanovisko komise 266–268, 268–269 výše uvedený názor Otakara Hněvkovského).

Netrvalo však dlouho a Emanuel Vlček přispěchal s názorem, že kalvu můžeme s vysokou mírou pravděpodobnosti přiřknout skutečně Žižkovi. Stalo se tak u příležitosti 550. výročí vojevůdcova skonu. Vlček se opřel o poznatek, že kromě těžkého poranění levé očníce, je na lebce patrná i stopa po zhojení hematomu nad pravým očním obloukem, což se dá uvést v soulad s Žižkovým zraněním před Rabím. Takový exemplář, tvrdil vítězně Vlček, „nelze opakovaně prakticky nalézt ani v několika milionové populaci.“⁴⁷

Vlčkův postup ovšem vyvolal námitky vynikajícího znalce husitství Františka Šmahela⁴⁸ a upoutal pozornost Miroslava Ivanova, který našel další zajímavé téma pro literaturu faktu.⁴⁹ Ivanov dosáhl toho, že vzorky čáslavských kostí posoudil na počátku roku 1981 významný maďarský antropolog Imre Lengyel, jenž kalvu a dvě další kosti přisoudil muži ve věku 61–65 let, přičemž konstatoval jeho biologickou „mladistvost“. Autorovi literatury faktu bylo rázem vše jasné. Antropologické a historické poznatky se povedlo narmonizovat, takže čáslavská kalva je opravdu zbytek Jana Žižky. Lengyel potvrdil i starší Matiegkova zjištění, že kosti nalezené v chrámovém výklenku patřily třem osobám, dvěma mužům a jedné ženě.⁵⁰

Vlček nezůstal pozadu. Využil brzkého zpochybnění Lengyelovy metody a soustředil se pouze na kalvu. Podle zpřesněných antropologických kritérií určil, že muž, kterému lebeční švy srůstaly pomalu, zemřel v přibližném věku 50 + 10 let. Tím ještě zvýšil pravděpodobnost atribuce lebky Janu Žižkovi.⁵¹ Nezaujatý pozorovatel však nutně musí nabýt dojem, že zkušený antropolog přizpůsoboval své postupy vlastnímu vnitřnímu přesvědčení o pravosti čáslavského nálezu.

Co říci na závěr? Snad jen to, že nikdo nikdy nebude schopen říci, zda Žižka po zranění u Rabí alespoň částečně viděl. A nikdo také nebude schopen doložit, zda stopa po hematomu nad pravou oční čáslavské kalvy skutečně svědčí o poranění s vážnými následky pro pravé oko. Smiřme se prostě s tím, že některé problémy před námi zůstávají jako výzva. Osobně bych ale za pravost čáslavské lebky ruku do ohně nevrátil.

Prameny a literatura

AČ I – 1840: Archiv český I. Ed. F. Palacký. Praha.

AČ III – 1844: Archiv český III. Ed. F. Palacký. Praha.

BARTOŠ, F. M. 1923: O Žižkův hrob. Čáslav.

BARTOŠ, F. M. 1924: Studie o Žižkovi a jeho době IV. Žižkův hrob v Čáslavi. Časopis Národního muzea 98, s. 209–221.

BARTOŠ, F. M. 1937: Národní kronika husitského věku. In: Staré letopisy české z vratislavského rukopisu. Ed. F. Šimek. Praha, I–XVII.

BECKOVSKÝ, J. F. 1700: Poselkyně starých příběhů českých. Praha.

BÍLEJOVSKÝ, B. 1816: Kronyka Cýrkewní. 2. vydání. Ed. J. Skalický. Praha.

CDLS II/1 – 1896: Codex diplomaticus Lusatiae superioris II/1. Ed. R. Jecht. Görlitz 1896.

CIBULKA, K. 1929: O nálezu Žižkových kostí v Čáslavi 21. listopadu 1910. Čáslav b. d. (recte 1929).

Čáslav 1945: Čáslav památce Žižkově. Pořad oslav 1945. Výpis z městské kroniky o odhalení pomníku r. 1880 a stručná jeho historie. Čáslav.

47 VLČEK 1974a, s. 18; VLČEK 1974b, s. 50–60; VLČEK 1981; VLČEK 1984, s. 55–66.

48 ŠMAHEL 1980, s. 5–50.

49 IVANOV 1982. Kritický rozbor této práce podal ČORNEJ 1983–1984, s. 496–501.

50 IVANOV 1982, s. 391–393.

51 VLČEK 1993, s. 176–207.

- ČORNEJ, P. 1983–1984: /recenze/ Miroslav Ivanov, Kdy umírá vojevůdce. Husitský Tábor 6–7, s. 496–501.
- ČORNEJ, P. 1999: Jan Žižka a východočeské husitství. Časopis Matice moravské 118, s. 327–357.
- ČORNEJ, P. 2003: Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice (2., opravené a doplněné vydání). Praha – Litomyšl.
- ČORNEJ, P. 2011: Světla a stíny husitství (Události – osobnosti – texty – tradice). Výbor z úvah a studií. Praha.
- DAČICKÝ z HESLOVA, M. 1878: Paměti I. Ed. A. Rezek. Praha.
- DAČICKÝ z HESLOVA, M.: 1955: Prostopravda – Paměti. Edd. E. Petrů – E. Pražák. Praha.
- DENKSTEIN, V. 1953: Husitské revoluční hnutí. Průvodce výstavou. Praha.
- DVOŘÁKOVÁ, Z. 1979: Josef Václav Myslbek. Praha.
- ENGEL, P. – TÓTH, N. C. 2005: Királyok és királynék itineráriumi (1382–1438). Budapest.
- FLEGL, M. 1970: Hrad Rábí a Žižkovy válečné akce na Prácheňsku. Minulostí Západočeského kraje 7, s. 289–298.
- FRB V – 1893: Fontes rerum Bohemicarum V. Edd. J. Emler – J. Gebauer – J. Goll. Praha.
- FRB VII – b. d.: Fontes rerum Bohemicarum VII. Ed. J. Emler. Praha.
- GUTH, K. 1930: Žižkův hrob v Čáslavi. In: Od pravěku k dnešku. Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře. Díl I. Praha, s. 285–313.
- HÁJEK z LIBOČAN, V. 1541: Kronika česká. Praha.
- HEJNIC, J. 1967: Čáslavská humanistická epitafia k počtě Jana Žižky z Trocnova. Časopis Národního muzea 136, s. 69–79.
- HLAVÁČEK, I. 1956: Husitské sněmy. Sborník historický 4, s. 71–109.
- HNĚVKOVSKÝ, O. 1968: Popis patologických změn na tzv. Žižkově lebce z čáslavského muzea. Památky archeologické 59, s. 268–269.
- HOENSCH, J. K. – KEES, T. – NIESS, U. – ROSCHECK, P. 1995: Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg 1368–1437. Warendorf.
- HRDINA, K. 1924: Žižka v humanistickém písemnictví XV. a XVI. století. In: Sborník Žižkův 1424–1924. K pětistému výročí jeho úmrtí. Ed. R. Urbánek. Praha, s. 196–199.
- CHYTRAEUS, N. 1594: Variorum in Europa itinerum deliciae. Herborn.
- IVANOV, M. 1982: Kdy umírá vojevůdce aneb Záznam o zkoumání života i smrti Jana Žižky, kdysi čeledína krále Václava, poté horlitele pro zákon Kristův obzvláštní. Praha.
- KALNÝ, A. (ed.) 1993: Popravčí kniha pánů z Rožmberka. Třeboň.
- KEJŘ, J. 1958: Právní život v husitské Kutné Hoře. Praha.
- KOMENSKÝ, J. A. 1952: Historie o těžkých protivenstvích církve české. Edd. M. Kaňák – F. Šimek. Praha.
- KREMER, V. V. 1972: Žižkovy ostatky v Čáslavi. Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 9, s. 217–220.
- Kronyky dvě 1817: Kronyky dvě o založení Země České a prvních obyvatelů jejích. 2. vydání, Praha.
- MACEK, J. 2001: Víra a zbožnost jagellonského věku. Praha.
- MATEGKA, J. 1924: Pozůstatky Jana Žižky z Trocnova. Antropologie 1, s. 255–283.
- PEKAŘ, J. 1928: Zprávy pramenů o bojích u Hory a Brodu kol vánoc 1421. Praha.
- PEKAŘ, J. 1930: Žižka a jeho doba III. Žižka vůdce revoluce. Praha.

- PEKAŘ, J. 1933: Žižka a jeho doba IV. Poznámky k dílu třetímu. Opravy a dodatky – Příloha. Rejstříky. Praha.
- PRAŽÁK, E. 1964: Řehoř Hrubý z Jelení. Praha.
- SIEGL, K. 1918: Briefe und Urkunden zur Geschichte der Hussitenkriege. Aus dem Egerer Stadtarchive. Zeitschrift des Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens 22, s. 16–58, 167–196.
- SLČ – Č 2003: Staré letopisy české (Texty nejstarší vrstvy). Edd. A. M. Černá – P. Čornej – M. Klosová. Praha.
- SLČ – P 1941: Staří letopisové čeští od roku 1378 do 1527 čili Pokračování v kronikách Přibíka Pulkavy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané. Ed. F. Palacký (2. vydání). Praha.
- SLČ – Š 1937: Staré letopisy české z vratislavského rukopisu. Ed. F. Šimek. Praha.
- SPUNAR, P. 1995: Repertorium auctorum Bohemorum protractum idearum post universitatem Pragensis conditam illustrans. Tomus II. Varsaviae – Pragae.
- STRÁNSKÝ ze ZÁPSKÉ STRÁNKY, P. 1953: Český stát – Okřík. Překlad B. Ryba. Praha.
- SVEJKOVSKÝ, F. (ed.) 1952: Staročeské vojenské řady. Hájek – Vlček. Žižka, řady a kronika. Praha.
- ŠIMÁK, J. V. 1912: Kde byl Žižka pochován? Český časopis historický 18, s. 7–20, 463–464.
- ŠMAHEL, F. 1980: Záhady dvou Žižků a Žižkova věku. Husitský Tábor 3, s. 5–50.
- ŠMAHEL, F. 1990: Dějiny Tábora do roku 1452. Díl I/2. České Budějovice.
- ŠMAHEL F. 1993: Husitská revoluce III. Kronika válečných let. Praha.
- ŠULA, J. 1974: K názvu a lokalizaci bitvy u Hradce Králové roku 1423. Jihočeský sborník historický 43 (zvláštní číslo k 550. výročí úmrtí Jana Žižky z Trocnova), s. 36–45.
- THEOBALD, Z. 1621: Hussitenkrieg. Nürnberg.
- TOMEK, W. W. 1879: Jan Žižka. Praha.
- TOMEK, W. W. 1899: Dějepis města Prahy IV (2. vydání). Praha.
- URBÁNEK, R. 1924: Žižka v památkách a úctě lidu českého. Brno.
- VLČEK, E. 1968: Čáslavská kalva. Zpráva o novém prozkoumání tzv. čáslavského nálezů. Památky archeologické, s. 249–266.
- VLČEK, E. 1974a: Čáslavská kalva. Čáslav.
- VLČEK, E. 1974b: Čáslavská kalva – pravděpodobný pozůstatek Jana Žižky z Trocnova – v konfrontaci s historickými prameny. Jihočeský sborník historický 43 (zvláštní číslo k 550. výročí úmrtí Jana Žižky z Trocnova), s. 50–60.
- VLČEK, E. 1981: Jan Žižka z Kalichu a antropologický lékařský průzkum tzv. čáslavské kalvy. Katalog stejnojmenné výstavy uspořádané v Pantheonu Národního muzea v Praze. Praha.
- VLČEK, E. 1984: Kosterní pozůstatky Jana Žižky z Trocnova. Staletá Praha 14, s. 55–66.
- VLČEK, E. 1993: Jak zemřeli. Praha.

Muzejní spolky včera a dnes

Vydavatel: Muzejní a vlastivědný spolek „Včela Čáslavská“

Editor: Drahomíra Nováková

Redakční spolupráce: Dražen Šťastný, Zdeněk Mazač

Grafická úprava, sazba a zlom: OGMA, Husova 387, Čáslav, www.ogma.cz

Tisk: Tisk Sprint s.r.o. Vestecká ul. 541, 252 42 Jesenice-Vestec

První vydání

Náklad 200 výtisků

ISBN 978-80-260-1404-1